
*De naakte Keizers van de Psychoanalyse:
De Immunisatiestrategieën van een Pseudowetenschap*

Maarten Boudry

maartenboudry@gmail.com

Woord vooraf

Eerst en vooral ben ik dank verschuldigd aan mijn promotor Johan Braeckman en co-promotor Filip Buekens. De kritische opmerkingen en nauwgezette verbeteringen van professor Braeckman over eerdere versies van mijn schrijfwerk waren bijzonder behulpzaam, en als door de wol geverfde scepticus heeft hij me dikwijls goede raad kunnen geven over de aanpak van mijn thesis. Filip Buekens heeft me met zijn aanstekelijke enthousiasme ingewijd in de kritische literatuur over de psychoanalyse, en de vele discussies die we hadden over Freudiaanse aangelegenheden hebben enorm geholpen bij het tot stand komen van dit werk. Immer bereikbaar langs de digitale informatieweg, heeft hij me bovendien talloze interessante teksten doorgestuurd, niet in het minst zijn eigen twee kritische boeken over Freud en Lacan, die ik ‘in voorpublicatie’ mocht gebruiken en raadplegen. Uiteraard heb ik niet enkel gediscussieerd met mensen die mijn standpunt delen: gewaardeerde tegenstand werd geboden door Pieter Vancauwenberghe, Lieven Jonckheere, Filip Geerardyn en in het bijzonder François Levrau, met wie ik zowel digitaal als in de wandelgangen ellenlange discussies gevoerd heb over de psychoanalyse. Zoals Richard Webster – een vermaarde Freud-criticus, maar toch – ooit schreef: “While agreement strengthens conviction, it is generally only disagreement which helps to strengthen arguments.” Geerdt Magiels wil ik samen met Filip Buekens bedanken voor zijn medewerking aan de kritische lezersbrief over de psychoanalyse die we gezamenlijk naar *De Morgen* hebben verstuurd, en Gilbert Allemeesch en Wim Betz ben ik dankbaar voor hun positieve reacties en commentaren op mijn kritische doorlichting van de psychoanalyse.

Mijn ouders wil ik natuurlijk ook bedanken voor alle steun en zorgen, en mijn vader in het bijzonder – van oedipale rivaliteit geen sprake – voor het nauwlettende correctiewerk van mijn schrijfwerk. Wat dat laatste betreft ben ik eveneens dank verschuldigd aan Pieter Bonte, die zich de moeite getrooste om mijn thesis vanuit zijn buitenverblijf in het idyllische Bergerac aan zijn kritisch oog te onderwerpen. Bovenal ben ik natuurlijk dank verschuldigd aan Marianne, die niet alleen grote stukken van mijn thesis nauwkeurig heeft nagelezen, maar die ook en vooral buiten het intellectuele strijdperk altijd voor me klaar stond. Zonder haar zou deze thesis – misschien hoogstens het dankwoord – nooit tot stand zijn gekomen. Stefan en Katrien ten slotte ben ik *bij voorbaat* dank verschuldigd voor het kopiëren en inbinden van mijn werk tijdens mijn afwezigheid. Als u dit leest, dan kan het haast niet anders dan dat zij die opdracht wonderwel volbracht hebben.

Inhoudsopgave

[1]	INLEIDING	6
[1.1]	Proloog.....	6
[1.2]	Verantwoording.....	7
[2]	HET STRIJDTONEEL	11
[2.1]	De Freud wars	11
[2.2]	Het zwartboek van de psychoanalyse	12
[3]	DE BEWIJSLAST	15
[3.1]	De mythe en haar eerste barsten	15
[3.2]	Het geboorteuur van een pseudowetenschap	16
[3.3]	Het verdict van de wetenschap	18
[3.4]	Verdere onthullingen	19
[3.5]	Verzamelde bewijslast	20
[4]	NIET-FALSIFIEERBAARHEID EN PSEUDO-WETENSCHAP M.B.T. DE PSYCHOANALYSE	21
[4.1]	Het verdict van Popper.....	21
[4.2]	De Psychoanalyse: een theoretisch kluwen	22
4.2.1	Epistemische dubbellevens	23
4.2.2	Theoretische jokerkaarten	25
4.2.3	Ingebouwde immunisatie-uitrusting	26
[4.3]	Defecte methodologische manoeuvres: de theorie-op-zichzelf?	28
[4.4]	Pseudo-wetenschap?	30
[5]	DE IMMUNISATIESTRATEGIEËN VAN DE PSYCHOANALYSE	32
[5.1]	Immunisatie 1 : De Symptoomanalyse van de Kritiek.....	32
5.1.1	Het argument van de weerstand.....	32
5.1.2	De vermomde weerstanden	32
5.1.3	Een argumentatieve pletwals.....	34
5.1.4	Pathologisering en weerstand: in de voetsporen van Freud.....	36
5.1.5	Vertwijfeling in de gelederen.....	40
5.1.6	Exotische symptoomanalyses: de Lacanianen over de Evaluatie	43

5.1.7	Weerstand zonder Freud?.....	45
[5.2]	Immunisatie 2: Alle Platitudes leiden naar Wenen: de Exclusiviteit van het Truïsme	49
5.2.1	Alle Platitudes leiden naar Wenen.....	49
5.2.2	De immuniserende functies	50
5.2.3	Retrospectieve mythologisering.....	51
5.2.4	Verwarring in het Onbewuste.....	54
5.2.5	Verdere hedendaagse voorbeelden	56
5.2.6	De gebleekte kleren van de keizer.....	57
[5.3]	Immunisatie 3: Het Hermeneutische Hazenpad	59
5.3.1	Probleemstelling.....	59
5.3.2	De positivist hermeneutisch gereconstrueerd	59
5.3.3	Verstreckende gevolgen.....	61
5.3.4	Is de psychoanalyse een wetenschap?.....	63
[5.4]	Immunisatie 4: Duurzame Genezing door Diepe Inzichten	66
5.4.1	Het therapeutische domein	66
5.4.2	Diepe inzichten en symptoomsubstitutie.....	67
5.4.3	Hedendaagse diepe inzichten.....	68
5.4.4	Empirische evidentie voor symptoomsubstitutie en duurzame genezingen.....	70
5.4.5	De aantrekkelijkheid van de ‘diepe inzichten’	71
[5.5]	Immunisatie 5: De Cynische Socrates.....	74
5.5.1	De zoektocht naar therapeutische verdiensten	74
5.5.2	De triomf van het fiasco.....	75
5.5.3	De grote ommezwaai	78
5.5.4	De ongeneeslijkheid van de menselijke conditie?	78
[5.6]	Immunisatie 6: Postmoderne Loopgraven.....	80
5.6.1	Postmoderne verduistering	80
5.6.2	Postmoderne minachting voor waarheid	81
5.6.3	Verschillende Waarheden	83
5.6.4	Freud een postmodernist ‘avant la lettre’?	85

5.6.5	Weifelende Relativisten.....	86
[5.7]	Immunitatie 7: De Stromannen van de Psychoanalyse	88
5.7.1	De schaduwzijde.....	88
5.7.2	Pot schrijft zwartboek over ketel	89
5.7.3	De tegenaanval van het Anti-Livre Noir.....	90
5.7.4	De tegenstanders door het slijk	91
5.7.5	Voorlopige conclusie.....	94
[5.8]	Immunitatie 8: Elk Geval is Uniek (vooral dat van de psychoanalyse).....	96
5.8.1	Redelijke en mateloze interpretaties.....	96
5.8.2	Radicale uniciteit.....	97
5.8.3	Uniciteit en Willekeur.....	98
[5.9]	Immunitatie 9: De Triomftocht van de Psychoanalyse	100
5.9.1	Het succesverhaal van de psychoanalyse.....	100
5.9.2	Hedendaagse Voorbeelden.....	100
5.9.3	Waar is de weerstand gebleven?	103
[5.10]	Immunitatie 10: Beyond Freud: de Progressie van de Psychoanalyse	105
5.10.1	Afscheid van Freud.....	105
5.10.2	De cultus van Freud	106
5.10.3	Freuds erfenis versnipperd	108
5.10.4	Zwarte gaten en zandkastelen	110
5.10.5	Van applicaties naar confirmaties	112
5.10.6	Psychoanalytische Progressie: Quo Vadis?.....	113
5.10.7	Voorlopige Conclusie	115
[6]	CONCLUSIE	117
[6.1]	De Decaloog van een Pseudowetenschap.....	117
[6.2]	Het argument dat alle andere argumenten overtroeft	118
[6.3]	De immunisatiestrategie als indicator	119
[6.4]	Beperkingen van het werk.....	120
6.4.1	Aanpak en structuur.....	120
6.4.2	De ingrediënten van een succesverhaal.....	122

[6.5]	Epiloog	123
-------	---------------	-----

“Only fools and charlatans know everything and understand nothing.”

Anton Chekhov

[1] Inleiding

[1.1] Proloog

In zijn gelauwerde boek *Klinische Psychodiagnostiek vanuit de Discourstheorie* wil de Lacaniaan Paul Verhaeghe ons doen geloven dat Freud als het kind was uit het sprookje dat de naakte keizer aanwees, en daarmee “de waarheid reveleerde tegen de heersende schijn”¹. In dit werk wil ik aantonen dat die naakte keizer niemand minder dan Freud zélf was. Ik zal de stelling verdedigen dat de barokke pruiken en pompeuze kleren waarmee de psychoanalytici Freuds naaktheid wilden verhullen, in het licht van een redelijke kritiek zo doorschijnend zijn als pompwater. Dit vestimentair bedrog, door de Freudianen zorgvuldig rond de Meester gedrapeerd, duid ik aan met de term ‘immunisatiestrategieën’, die ik via Karl Popper aan de Duitse filosoof Hans Albert heb ontleend.

In zijn essay ‘Freud and the idea of a pseudoscience’ schrijft de filosoof en notoire Freud-criticus Frank Cioffi: “A successful pseudoscience is a great intellectual achievement. Its study is as instructive and worth undertaking as that of a genuine one.”² Met deze studie wil ik één van de merkwaardige eigenschappen van de psychoanalyse belichten – haar immuniserende karakter – die mede haar succes als één van de meest invloedrijke culturele drijfkrachten de 20e eeuw heeft verzilverd. De immunisatiestrategieën waarvan sprake vormen een specifieke categorie van drogargumenten waarmee de proponenten van de psychoanalyse empirische weerleggingen en kritische argumenten in het algemeen ontvluchten of op zich laten afketsen, met de bedoeling om de psychoanalytische doctrine in de praktijk onweerlegbaar maken.

Hoewel ik meen dat de verschillende behandelde immunisatiestrategieën onverminderd schering en inslag waren doorheen de voorbije psychoanalytische eeuw, zal ik mijn analyse specifiek toespitsen op de *bedendaagse* controversen die rond de psychoanalyse woeden. Het materiaal waarmee ik deze immunisatiestrategieën heb geïllustreerd, putte ik voornamelijk uit twee belangrijke bronnen, die ik straks in hoofdstuk [2] kort zal schetsen. Deze twee intellectuele strijdperken, waarin de verzamelde bewijslast tegen de psychoanalyse op de meest integrale en polemische manier voor de voeten van haar verdedigers is geworpen, is bijzonder ontluisterend voor de manier waarop psychoanalytici zich in de nabijheid van critici gedragen. Daar waar mogelijk zal ik ook kort proberen aan te tonen dat ook aartsvader Freud zich aan precies dezelfde

¹ “Wij willen Freud de plaats toewijzen van het kind dat de waarheid reveleert tegen de heersende schijn in: de keizer loopt naakt rond, iedereen weet het, maar niemand durft het uitspreken.” Paul Verhaeghe, *Klinische Psychodiagnostiek vanuit de Discourstheorie: impasses en antwoorden*, 1991, p. 97-98.

² Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 115.

immuniserende drogargumenten bezondigde, en dat zijn erfgenamen met andere woorden nog niet bijster veel vooruitgang hebben geboekt³. Een aantal pertinente vragen dringen zich op:

[1.2] Verantwoording

Waarom de pijlen richten op de psychoanalyse?

Zoals ik in de inleiding van deze tekst met Frank Cioffi beaamd heb, is een succesvolle pseudo-wetenschap een grote intellectuele verwezenlijking, en is haar studie als cultureel verschijnsel minstens zo interessant als die van een volwaardige wetenschap. Ik heb specifiek voor de psychoanalyse geopteerd omdat, hoewel er veel pseudo-wetenschappen bestaan die minstens zoveel kritiek verdienen als de psychoanalyse, er omzeggens geen enkele andere te vinden is die in de 20^e eeuw een gelijkaardig intellectueel prestige verworven heeft⁴. De psychoanalyse is in die zin niet alleen een paradigmatische pseudo-wetenschap, zoals de argumentatieve doorlichting van haar pleitbezorgers in dit werk zal illustreren, maar ook het schoolvoorbeeld van een pseudo-wetenschappelijk schot in de roos. Het lijdt dan ook geen twijfel dat Freud en zijn intellectuele erfgenamen van een zekere vindingrijkheid hebben getuigd in het uitzoeken van nieuwe vluchtwegen of het verfijnen van oude afweermechanismen.

Naarmate de bewijslast tegen de psychoanalyse de laatste decennia groeide, zijn historici en sociologen afgestapt van de aanname dat de psychoanalyse haar onmiskenbare succes *evident* aan haar diepe inzichten of haar wetenschappelijke doorbraken heeft te danken. Zoals we straks zullen zien, hebben opeenvolgende nauwgezette kritieken op de psychoanalyse aangetoond dat het bijzonder twijfelachtig is of er ook maar één daadwerkelijk nieuw inzicht is waar de psychoanalyse of haar historici zich op kunnen beroepen om haar succesverhaal te verklaren. Bovendien is het allesbehalve vanzelfsprekend om de vermeende *waarheid* van een theorie voetstoots aan te nemen als een afdoende verklaring van haar succes, zoals we zullen zien in [5.9].

Het valt uiteraard buiten het bestek van deze tekst om een uitspraak te doen over de verschillende factoren die de snelle opkomst en dominantie van de psychoanalyse in de eerste helft van de vorige eeuw mogelijk maakten, laat staan om ze tegen elkaar af te wegen, maar ik denk wel dat de karakteristieke eigenschap van de psychoanalyse om zich in weerwil van talloze objecties en door middel van soms ingenieuze immunisatiestrategieën te handhaven in intellectuele debatten ongetwijfeld tot dat grote succes heeft bijgedragen. De psychoanalyse heeft zich niet onverdienstelijk getoond in de oplossing van het cruciale probleem dat elke pseudo-wetenschapper zorgen moet baren: “surviving the day on which the prophecy fails”⁵

³ Borch-Jacobsen & Shamdasani hebben het over “les anciennes armes qui avaient si bien servi durant les premières guerres freudiennes.” *Le Dossier Freud. Enquête sur l’Histoire de la Psychanalyse*, 2006, p. 440.

⁴ Er bestaan weliswaar voorbeelden van pseudowetenschappen die vroeger een vergelijkbaar intellectueel prestige hadden, maar die nu nog weinig aanzien hebben: de frenologie, mesmerisme, astrologie... Dank aan Johan Braeckman voor deze opmerking.

⁵ Ernest Gellner, *The Psychoanalytic Movement: The Cunning of Unreason*, 1985, p. xv.

Waarom geen rechtstreekse kritiek op de theorieën van de psychoanalyse in plaats van een analyse van haar zogenaamde ‘immunisatiestrategieën’?

Het heeft weinig zin om de aanklachten tegen de psychoanalyse nog eens te herhalen. Bovenop de enorme vakliteratuur die de psychoanalyse onder vuur heeft genomen, zijn er ook al verschillende toegankelijke bloemlezingen gepubliceerd die de totaliteit van de kritieken samengevat en gebundeld hebben⁶. Ik wil deze kritieken niet voetstoots aannemen, maar ik gebruik ze wel als *uitgangspunt*, en om een goede reden: zoals ik zal proberen aan te tonen, zijn er bitter weinig coherente en serieuze pogingen ondernomen om een tegengewicht te bieden voor deze bewijslast, en ligt de bal met andere woorden in het kamp van de psychoanalytici. Zoals onder anderen Han Israëls overtuigend aantoonde, hebben vele psychoanalytici de slechte gewoonte om de bestaande kritieken simpelweg te negeren. Enkel wanneer de aanval in open arena plaatsvindt, en dicht genoeg bij het psychoanalytisch establishment om voelbaar te zijn – zoals in de *New York Review of Books*, of op de voorpagina van *Le Nouvel Observateur* – zien de erfgenamen van Freud zich genoodzaakt om in de verdediging te gaan. En wanneer dat gebeurt, zoals we zullen zien, worden de kritieken vlotjes van de hand gedaan met immuniserende drogargumenten. Om de context van de huidige *Freud Wars* iets scherper te stellen en ook om duidelijk te maken waartegen de psychoanalyse zich precies wil ‘immuniseren’ zal ik straks, alvorens aan de analyse van haar immunisatiestrategieën te beginnen, een summiere samenvatting geven van de uiteenlopende bewijslast die tegen de psychoanalyse geformuleerd is.

Uiteraard is een kritiek op de immunisatiestrategieën van de psychoanalyse ook een kritiek op de psychoanalyse zelf. Verschillende critici hebben dan ook al gewezen op de kromme redeneringen en vluchtwegen waarmee de psychoanalyse potentiële en actuele weerleggingen ontduikt. Een deel van de bewijslast die ik straks zal aanhalen, bestaat dan ook in de manier waarop psychoanalytici met de rest van de bewijslast omgaan. De bedoeling in dit werk is vooral een overzicht en bijbehorende analyse te geven van het arsenaal immunisatiestrategieën dat door hedendaagse psychoanalytici in stelling wordt gebracht om de steeds aanzwellende kritieken het hoofd te bieden.

Het feit dat psychoanalytici deze immunisatiestrategieën gebruiken tast toch de theorie zelf niet aan?

Er is een bijkomende reden waarom de alomtegenwoordigheid van deze immunisatiestrategieën een belangrijke *indicatie* vormt voor de staat van gezondheid van de psychoanalyse zelf. De wijze waarop de voorstanders van een theorie hun standpunt moeten verdedigen, kan ons volgens mij *wel degelijk* iets vertellen over de theorie zelf: zij die met de psychoanalytische schuit in zee gaan, moeten roeien met de riemen die de theorie hen biedt. We mogen ervan uitgaan dat, mocht er duidelijke en objectieve evidentie voorhanden zijn voor de psychoanalyse, haar fervente verdedigers er *beslist* gebruik van zouden maken. Het feit dat ze in de plaats daarvan hun toevlucht nemen tot allerlei immuniserende drogargumenten om de kritiek te ontvluchten, is een

⁶ Frederick Crews (ed.). *Unauthorized Freud: Doubters Confront a Legend*, 1998; Catherine Meyer (ed.), *Le Livre noir de la psychanalyse: Vivre, penser et aller mieux sans Freud*, 2006.

teken aan de wand dat de theorie zelf in staat van slechte gezondheid verkeert. Dit punt zal doorheen mijn werk nog duidelijker worden en zal ik in de eindconclusie terug oppikken.

Zijn al deze immunisatiestrategieën uitsluitend in de psychoanalyse terug te vinden?

1. Sommige van de besproken immunisatiestrategieën zijn op maat gesneden voor de psychoanalyse en hebben we dan ook aan de vindingrijkheid van de Freudianen te danken. Strategieën van dit type zijn vooral relevant voor het beroemde twistpunt van de falsifieerbaarheid, waar ik ook binnen het bestek van dit werk niet omheen kan: maken de immunisatiestrategieën deel uit van de psychoanalytische doctrine, worden ze met andere woorden gedicteerd door de theorie zélf? Of worden ze van *buitenaf* ingeroepen om het zinkende schip te redden?
2. Een ander gedeelte van het arsenaal bestaat uit typische drogargumenten die in uiteenlopende domeinen en door diverse pseudo-wetenschappers gebruikt worden om zich tegen weerleggingen in te dekken. Daar waar mogelijk zal ik proberen aan te tonen dat de immunisatiestrategieën waarvan psychoanalytici gebruik maken met hetzelfde gemak van toepassing zijn op andere dubieuze theorieën.

Is het geen ‘bad company’-drogargument om psychoanalytici met dubieuze theorieën te associëren en om daarmee hun onderneming in diskrediet te brengen?

Neen. Door het verband met andere pseudo-wetenschappen te onderstrepen, wil ik enkel het volgende punt maken: als iemand een argument ter verdediging van de psychoanalyse wil aandragen, dan controleert hij beter *en passant* ook even of het onderhavige argument toevallig niet met hetzelfde gemak kan ingeroepen worden door dergelijke pseudo-wetenschappers. Wanneer dat het geval is, dan staat de psychoanalyticus voor een keuze: óf hij rechtvaardigt gelijk ook de andere kramers op de markt, óf hij laat het argument gewoon vallen.

Een *bad company* drogargument associeert de *ideeën* van een opponent met personen of ideologieën waarmee niemand wil geassocieerd worden, met de bedoeling om de discussiepartner te discrediteren. Door de onwenselijke consequenties van een immunisatiestrategie aan te duiden, toon ik enkel aan dat de psychoanalyticus zijn standpunt niet differentieel heeft kunnen onderscheiden van datgene waarvan we hopelijk beiden de onzinnigheid erkennen. In principe staat het de psychoanalyticus vrij om het argument vast te houden en om er de consequenties van te dragen, en die zin brengt hij zichzelf inderdaad in diskrediet: hij heeft niets in handen om zich te wapenen tegen sterrenwichelaars en homeopaten – hij kan net zo goed zelf de sterren gaan lezen.

Mede dankzij het intellectuele prestige van de psychoanalyse, dat heden ten dage zeldzaam is voor een volbloed pseudo-wetenschap, denk ik dat dit een vruchtbare strategie is, in de zin dat we ermee meer psychoanalytici dan bijvoorbeeld astrologen kunnen toe dwingen om een immuniserend argument te laten vallen. Stel dat ik aan een astroloog zou zeggen: “Volgens u is

elk astrologisch geval strikt verschillend, en is de astrologie daarom niet vatbaar voor wetenschappelijke bewijsvoering. Ik merk maar even op dat ook homeopaten zich van dit argument bedienen om zichzelf te rechtvaardigen! Wanneer u consequent bent, moet u de homeopathie dan ook maar aanvaarden.” De kans is niet onbestaande dat de astroloog zou antwoorden: “Ha zo? Leve de homeopathie!”

[2] Het strijdtoneel

[2.1] De Freud wars

Eén van de kritieke hoogtepunten in de academische disputen rond Freud en zijn geesteskind, die omwille van hun aanhoudende hevigheid bekend staan als de *Freud Wars*, was de publicatie op 18 november 1993 in *The New York Review of Books* van *The Unknown Freud*, een artikel van de literaire criticus en voormalige Freudiaan Frederick Crews. In de gepubliceerde briefwisseling die op het controversiële essay van Crews volgde, vloeide meer inkt dan *The New York Review of Books* ooit aan de nasleep van een artikel had besteed. De collectieve verontwaardiging over het artikel van Crews, dat eigenlijk vooral een synopsis bevat van de meest compromitterende recente onthullingen over Freud, is vooral aan drie factoren te wijten. Dat Crews uitgerekend op *deze* plaats en in deze kolommen zijn vernietigende aanval op Freud mocht lanceren, was voor vele psychoanalytici bijzonder aanstootgevend: *The New York Review of Books* telde destijds een aantal volbloed Freudianen onder haar vaste commentatoren en was in bepaalde kringen van linkse intelligentsia geliefd als het tijdschrift bij uitstek met sterke psychoanalytische sympathieën. Had de paus destijds Voltaire geïnviteerd om de mis voor te gaan in het Vaticaan, dan zou het gevoel van heiligschennis nauwelijks groter geweest zijn, zoals Richard Webster opmerkt.⁷

De tweede reden die heeft bijgedragen tot de uitzonderlijke proporties van het protest, was ongetwijfeld de polemische en retorische stijl van Crews zelf, gecombineerd met zijn diepe minachting voor het *volledige* psychoanalytische bouwwerk. Voor wie vertrouwd was met de zogeheten ‘revisionistische’ kritieken op Freud, vormde het essay van Crews weinig nieuws onder de zon, maar daar waar de kritieken voorheen verspreid waren in de vakliteratuur, als relatief ongevaarlijke speldenprikken voor de machtige psychoanalytische mythe, presenteerde Crews de bewijslast nu zichtbaar voor het grote publiek en in zijn volle gewicht.

Een derde verklaring voor het feit dat zoveel Freudianen moord en brand schreeuwden na de verschijning van *The Unknown Freud*, is dat het besef bij velen van hen daagde dat het tij voor Freud gestaag begon te keren. De laatste jaren moest de psychoanalyse steeds meer aan intellectueel prestige inboeten: de invloed aan de Amerikaanse universiteiten was tanend, interne theoretische disputen verhinderden werkelijke progressie, en de psychoanalytische theorieën en concepten werden door de wetenschappelijke gemeenschap – de DSM in het bijzonder – steeds meer genegeerd of vervangen door rivaliserende theorieën. In de woorden van Frederick Crews zelf:

“The 'fear and rage' that one analyst (David S. Olds) noted among his colleagues when my essay appeared would not have spread so rapidly without a preexisting sense that Freudianism could ill withstand another setback.”⁸

En Crews had nog pijlen op zijn boog: in november en december 1994 verscheen eveneens in *The New York Review of Books* een tweedelig essay over de beruchte *Recovered Memory Therapy* (RMT) met de titel *The Revenge of the Repressed*. De kritiek van Crews op de suggestieve en dwangmatige

⁷ Richard Webster, “The bewildered visionary”, *Times Literary Supplement*, 16/06/1997.

⁸ Frederick Crews (and his critics), *The Memory Wars: Freud's Legacy in Dispute*, 1997, p. 289.

methodes waarmee Amerikaanse therapeuten bij hun patiënten massaal ‘verdrongen herinneringen’ van seksueel misbruik opgroeven, is in het bestek van deze tekst minder essentieel, maar één van Crews’ stellingen moet ons wel aanbelangen: dat de psychoanalyse een enorme verantwoordelijkheid draagt in de opkomst en snelle verspreiding van deze bijzonder schadelijke therapeutische praktijk, die talloze Amerikaanse gezinnen heeft gebroken en onschuldige ouders aan de schandpaal genageld. Net zoals met *The Unknown Freud* het geval was, ontving Crews voor zijn nieuwe sceptische essay opnieuw talloze woedende reacties, niet alleen van de misnoegde therapeuten op wie de aanvallen gericht waren, maar ook van Freudianen die verbolgen waren over het feit dat hun eerbiedwaardige instelling aansprakelijk werd gesteld voor de RMT-gekte.

[2.2] Het zwartboek van de psychoanalyse

In september 2005 verscheen bij de Franse uitgeverij *les Arènes* een zwaarlijvig boek dat sindsdien een storm van protest heeft ontketend in intellectueel en therapeutisch Frankrijk: *Le Livre Noir de la Psychanalyse*. Meer dan veertig historici, epistemologen, psychiaters, psychologen en gedupeerde patiënten maken er, onder de redactie van Catherine Meyer, een kritische balans op van een eeuw freudisme. Vertelde Freud de waarheid over zijn therapeutische lotgevallen en zijn psychologische ontdekkingen? Welke wetenschappelijke evidentie is er voor de beroemde revelaties van het Oedipuscomplex en de penisnijd, de polymorfe perversiteit, de verdringing en de universele seksuele oorzaak van de neurosen? En wat met de therapeutische pretenties van de psychoanalytische methode? Bij de samenstelling en het schrijfwerk van het zwartboek speelden, naast Catherine Meyer van *les Arènes*, nog vier andere auteurs een vooraanstaande rol: de Deens-Frans-Amerikaanse historicus en voormalige Lacaniaan Mikkel Borch-Jacobsen, die vooral bekend werd voor zijn ontluisterende boek over Anna O., de allereerste patiënte van de psychoanalyse⁹; de psychiater en cognitieve gedragstherapeut Jean-Cottraux, die meewerkte aan het gewraakte INSERM-rapport (zie verder); de Belgische psycholoog en eveneens afvallige Lacaniaan Jacques Van Rillaer, die les geeft aan de universiteit van Louvain-la-Neuve en een boek schreef over zijn breuk met de psychoanalyse¹⁰; en de psycholoog en cognitivist Didier Pleux.

Hoewel een aanzienlijk deel van deze Franse bloemlezing speciaal ter gelegenheid van dit zwartboek is geschreven, bevat ze eveneens weinig informatie die voorheen niet al in de – weliswaar voornamelijk Engelstalige – vakliteratuur te vinden was. In schril contrast met de rest van de wereld echter, en dan vooral met de Angelsaksische landen, waar zich al langer donkere wolken samenpakten boven de psychoanalyse, was het zwartboek in *la douce France* een donderslag bij heldere hemel. Het is nauwelijks overdreven om te stellen dat de psychoanalyse, en vooral de excentrieke versie ervan van de Franse psychiater Jacques Lacan, een monopolie uitoefent in vele Franse universiteiten, in de culturele wereld en in de media. Met dit belangrijke en controversiële zwartboek, dat een uitstekend en toegankelijk overzicht biedt van de hedendaagse kritiek op de psychoanalyse, willen de auteurs ook deze ‘Franse uitzondering’ in vraag stellen. In 1999 kon

⁹ Mikkel Borch-Jacobsen, *Souvenirs d'Anna O. Une mystification centenaire*, 1995.

¹⁰ Jacques Van Rillaer, *Les Illusions de la Psychanalyse*, 1981.

Elisabeth Roudinesco, de *prima donna* van de Franse psychoanalytische gemeenschap, nog met enige opluchting schrijven dat “la France n’a pas eu à affronter la vague d’antifreudisme qui sévit aux États-Unis”¹¹, maar in september 2005 was het dan toch prijs¹².

In een bepaald opzicht was de publicatie van het *Livre Noir* enkel de derde en overtreffende trap in een reeks gebeurtenissen die de laatste tijd commotie hadden gezaaid in Frankrijk. Vooreerst was er het amendement van Bernard Accoyer, dat voorzag de psychotherapeutische praktijk in Frankrijk te regulariseren¹³ en dat na luid protest van de Lacanianen in de prullenmand verdween. In 2004 verscheen dan het INSERM-rapport over de psychotherapieën in opdracht van het Franse ministerie van volksgezondheid en op vraag van verschillende patiëntenverenigingen. Een collectief van experts analyseerde in dat rapport de wetenschappelijke literatuur over de effectiviteit van drie psychotherapeutische stromingen en concludeerde dat de CGT (cognitieve gedragstherapie) op bijna alle vlakken haar superioriteit had bewezen, terwijl de psychodynamisch (psychoanalytische) geïnspireerde therapieën aan de staart van het peloton eindigden. De verontwaardiging was niet van de lucht: her en der weerklonk er “escroquerie scientifique” en werd er beweerd dat het rapport “gemanipuleerd” was door de gedragstherapeuten¹⁴. Tijdens een bijeenkomst van de *fine fleur* van de Franse Lacanianen in Parijs, kregen Jacques-Alain Miller en zijn kompanen de aanwezige minister van volksgezondheid Philippe Douste-Blazy zo ver om het officiële INSERM-rapport terug te trekken en van de ministeriële site te verwijderen, tot verontwaardiging van de wetenschappers van het INSERM en de patiëntenorganisaties UNAFAM en FNAPSY. Onder luid applaus had Douste-Blazy in Parijs verklaard: “La souffrance psychique n’est pas évaluable.”¹⁵

De controverse over de censuur van het ministerie en over de wetenschappelijke evaluatie van de psychotherapieën bleef aanslepen en raakte met de publicatie van het *Livre Noir* in een nog hogere versnelling. Op 1 september 2005 kopte het linkse tijdschrift *Le Nouvel Observateur* naar aanleiding van de publicatie van het zwartboek: “Faut-il en finir avec la psychanalyse?” De storm van protest en verontwaardiging die het artikel van Ursula Gauthier en het *Livre Noir* zelf losweekten, was mogelijks nog groter dan het precedent in 1993 aan de andere kant van de oceaan. Het *Livre Noir* werd door de psychoanalytici beschouwd als smaad en eerroof, als een samenzwering van de cognitieve gedragstherapeuten, of als scientistische oplichterij vol leugens en verdraaiingen. In november datzelfde jaar nog verscheen van Elisabeth Roudinesco *Pourquoi tant de haine? Anatomie du Livre Noir de la Psychanalyse*, en in februari 2006 kwam Jacques-Alain Miller met een eigen tegenaanval op de proppen, in de vorm van een nieuwe compilatie met de al even ronkende titel *L’Anti-Livre Noir de la Psychanalyse*.

¹¹ Elisabeth Roudinesco, *Pourquoi la Psychanalyse?*, 1999

¹² Hier zie ik even het controversiële boek van Jacques Bénestau over het hoofd: *Mensonges freudiens: Histoire d’une désinformation séculaire*, 2002. Die controverse culmineerde uiteindelijk in een onwaarschijnlijk juridisch proces tussen Elisabeth Roudinesco en Bénestau, met als onderwerp haar beschuldigingen van ‘onbewust anti-semitisme’ aan het adres van deze laatste.

¹³ In België werden daartoe de laatste jaren ook pogingen ondernomen. Deze kwestie komt naar het einde toe van deze tekst nog terug.

¹⁴ Ursula Gauthier, “Faut-il en finir avec la psychanalyse?”, *Le Nouvel Observateur*, 01/09/06.

¹⁵ Jean Cottraux, “La psychanalyse soigne-t-elle”, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, 2005, p. 331.

[3] De Bewijslast

[3.1] De mythe en haar eerste barsten

Doorheen de jaren '50 en '60 was het culturele klimaat bijzonder gunstig voor Freud: in intellectuele middens was men het er quasi unaniem over eens dat hij één van de meest vooraanstaande wetenschappers van de geschiedenis was, een bijzonder integer en moedig man bovendien, die ons net zoals zijn geestesgenoten Darwin en Copernicus “tegen de heersende schijn in” diepe inzichten over de realiteit heeft gereveleerd. Steven Marcus, die samen met Lionel Trilling een ééndelige uitgave samenstelde van Ernest Jones' hagiografisch drieluik over Freud, vat de consensus over de aartsvader van de psychoanalyse goed samen:

“As the twentieth century moves through its last two decades, it becomes increasingly evident that the figure of Sigmund Freud remains as one of a very small handful of intellectual presences who have presided over the complex courses that Western thought and culture have taken throughout the entire epoch. His reputation and place in the history of the modern world have never stood higher or enjoyed a firmer security than they do today.”¹⁶

Cruciaal voor het onaantastbare karakter van de ontdekkingen van Freud was het mythische rookgordijn dat hijzelf en Ernest Jones rond de historische Sigmund Freud hebben opgetrokken, en dat generaties intellectuelen verblind heeft. Deze legende vertelt ons hoe de onverschrokken waarheidsvorser Sigmund Freud – in de ontzagvolle woorden van Thomas Mann – “het steile pad eenzaam en op eigen kracht beklommen heeft”¹⁷. Toen Freud na deze lange en heroïsche tocht uiteindelijk het continent van het Onbewuste en de rol van de infantiele seksualiteit ontdekt had, probeerde hij deze onthutsende ontdekkingen in wetenschappelijke kringen wereldkundig te maken, maar stootte hij op een muur van irrationeel verzet: hij had verboden terrein betreden; hij had de ‘diepe slaap van de mensheid’ verstoord.

Het boek dat de eerste barsten aanbracht in deze mythe – die ook nu nog door een deel van het grote publiek voor waar wordt aangenomen – was *The Discovery of the Unconscious* van de historicus Henri Ellenberger¹⁸. In zijn uitvoerig hoofdstuk over Freud betoogt Ellenberger dat de mythe van de vijandige weerstand die Freud destijds trotseerde gebaseerd is op een overdrijving van het antisemitisme en de vermeende Victoriaanse vooroordelen die de ‘aanvaarding’ van de psychoanalytische inzichten in de weg stonden. Van groter belang is dat de ideeën van het Onbewuste en de rol van de seksualiteit, waarvoor Freud altijd zijn volstrekte originaliteit heeft benadrukt, volgens Ellenberger in werkelijkheid al zijn terug te vinden in het werk van onder anderen Herbart, Fechner, Nietzsche, Meynert, Moll, Krafft-Ebing, Schopenhauer en Janet. Ere wie ere toekomt? Vanzelfsprekend, maar in de meeste gevallen maakt het niet bijster veel uit: wie de wetenschappelijke evidentie voor deze geplagiede ideeën bekijkt, zal inzien dat er *überhaupt* weinig eer te rapen valt (zie verder).

¹⁶ Steven Marcus, *Freud and the Culture of Psychoanalysis*, 1984, p. 1; geciteerd in Paul Robinson. *Freud and His Critics*. Berkeley: University of California Press, 1993.

¹⁷ “he trod the steep path alone and independently.” In Richard Webster, *Why Freud Was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*, 1995, p. 13.

¹⁸ Henri Ellenberger. *The discovery of the unconscious: The history and evolution of dynamic psychiatry*, 1970.

Aangezien de legende die in *The Discovery of the Unconscious* doorprikt wordt door niemand minder dan Freud zelf is vereeuwigd, had Ellenberger daarmee het opportunisme en de intellectuele oneerlijkheid van de Weense dokter geïllustreerd, en fungeerde zijn werk als een impliciete uitnodiging voor historici om nog dieper te graven in de geschiedenis van de psychoanalyse. Tot de historici die het pad van Ellenberger verder volgden en de Freudiaanse legende op de helling zetten, behoren Paul Roazen met zijn boek *Freud and his Followers*¹⁹ en Frank Sulloway met *Freud, Biologist of the Mind*²⁰. Beide historici toonden aan hoe Freud op bijna elk punt in zijn werk de geschiedenis uitwiste om er een psychoanalytische mythe voor in de plaats te stellen. Vooral Sulloway demonstreerde hoe Freud, spijs de legende van diens intellectuele isolement en volstreekte originaliteit, vele van zijn ideeën ontleende aan de toenmalige – opnieuw dikwijls foutieve – biologische theorieën, en aan de wilde speculaties van zijn boezemvriend Wilhelm Fliess in het bijzonder. Maar als de ‘crypto-bioloog’ Freud – om Sulloways term te gebruiken – de wetenschappelijke en minder wetenschappelijke theorieën van zijn tijd gretig overnam, hoe waarschijnlijk is zijn stellige bewering dan nog dat hij enkel onbevooroordeelde waarnemingen heeft gemaakt, en dat hij met geen enkele theoretische vooronderstelling naar zijn patiënten heeft geluisterd? Was die bewering van Freud niet zijn voornaamste argument om vol te houden dat er geen vorm van ‘suggestie’ *kon* aan het werk geweest zijn?

Een antwoord op de suggestieproblematiek wordt geformuleerd in Adolf Grünbaums *The Foundations of Psychoanalysis*²¹. In deze kritische studie toonde Grünbaum aan dat de ‘klinische evidentie’ aan de hand van vrije associatie en interpretatie waar Freudianen prat op gaan in feite een artefact is van de theorie en derhalve *principiëel* ongeschikt is om betrouwbare kennis te leveren over de menselijke geest. En zelfs wanneer de psychoanalyticus in staat zou zijn om betrouwbare en objectieve gegevens te verzamelen, beschikt hij nog steeds niet over de basis om er de *causale* constructies mee op te zetten die schering en inslag zijn in de Freudiaanse literatuur. De verdienste van Grünbaums a-historische aanpak is het feit dat zijn kritiek de psychoanalyse tot in haar eigenlijke en algemene fundamenteën raakt. Als de klinische bevindingen van de psychoanalytici immers hopeloos door de factor van de suggestie ‘besmet’ zijn, waarom zouden we dan nog *enig* geloof hechten aan de psychoanalytische theorieën die erop gebaseerd zijn?

[3.2] Het geboorteur van een pseudowetenschap

In 1973 stelde de filosoof Frank Cioffi de vermetele vraag ‘Was Freud a liar?’. Cioffi, die ongeveer gelijktijdig met Ellenbergers studie een aantal indringende en vlijmscherpe essays²² schreef over het pseudo-wetenschappelijke karakter van de psychoanalyse, leerde ons dat we niet altijd diep in historische archieven moeten graven om de leugenachtige verzinsels van Freud te doorprikken. Het relaas over de overgang van de verleidingstheorie naar de fantasme-theorie bijvoorbeeld, dat verhaalt hoe de eigenlijk psychoanalyse het levenslicht zag en bijgevolg hét

¹⁹ Paul Roazen. *Freud and his followers*, 1975.

²⁰ Frank J. Sulloway, *Freud, biologist of the mind. Beyond the psychoanalytic legend*, 1992.

²¹ Adolf Grünbaum, *The foundations of psychoanalysis: A philosophical critique*, 1984.

²² Verzameld in: Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998.

sleutelmoment is in haar orthodoxe en officiële geschiedenis, is een kaartenhuis van manifeste leugens en verdraaiingen. Dat de vele hiaten en contradicties in Freuds weergave van deze legende decennia lang aan talloze ogen is voorbijgegaan, bewijst dat ze voor Freudianen is wat de transsubstantiatie is voor orthodoxe christenen: “een kwestie van blind geloof”^{23,24}.

Wat vertelt ons de mythe? Sigmund Freud, een Weense zenuwarts op het eind van de 19e eeuw, behandelde in zijn praktijk een reeks patiënten die zich herinnerden hoe ze tijdens hun kindertijd seksueel misbruikt werden, meestal door één van hun ouders. Freud was ontsteld door deze bevindingen, vermits hij de invloedrijke en pathologische effecten van de seksualiteit niet bevroedde, maar hij noteerde ze plichtsmatig en vertrouwde zijn patiënten op hun woord. Na verloop van tijd echter begon de onwaarschijnlijkheid hem te dagen van de ‘verleidingstheorie’ die hij op basis van zijn gevalsstudies had gepubliceerd. Hij beseftte dat hij te lichtgelovig was geweest over de vernoemde verhalen en hij maakte na een heroïsche analyse een briljante ontdekking, waarvoor hij zich eerst de woede van zijn wetenschappelijke collega’s op de hals haalde, maar die hem hij uiteindelijk – eind goed al goed – zijn plaats in de *hall of fame* naast Copernicus en Darwin opleverde. Die revolutionaire ontdekking was dat zijn patiënten die verhalen *gefantaseerd* hadden, omdat ze zelf verdrongen infantiele verlangens koesterden om seks te hebben met hun ouders.²⁵

Zoals Cioffi – en later Israëls, Schatzman en Esterson²⁶ – hebben betoogd, is dit verhaal een compleet verzinsel: het was Freud *zelf* geweest die deze seductie-verhalen had gereconstrueerd en vervolgens met de grootst mogelijke moeite aan zijn patiënten had opgedrongen, in weerwil van hun protest en ongelooft. Freud hield destijds vol dat deze seksuele herinneringen, om een pathogene kracht te bezitten, per definitie *moesten* onbewust zijn, en dat de therapeut ze slechts middels dwingende insistentie van zijn kant kon lospeuteren²⁷. Ook de bewering dat hij ‘geschokt’ was door de onverwachte bevindingen tijdens de verleidingfase is aantoonbaar onjuist, aangezien historici uitgebreid hebben gedocumenteerd dat Freud al *op voorhand* gepreoccupeerd was door de pathologische factor van de seksualiteit²⁸.

²³ Tot op vandaag blijft deze legende bijzonder hardnekkig. Allen Esterson constateerde dat ze anno 2006 nog steeds in bepaalde media als een historisch feit wordt aanzien: “There are some historical stories that are so compelling that no amount of scholarly refutation seems to undermine them.” (Allen Esterson, “A Seductive Story”, <http://www.butterfliesandwheels.com/articleprint.php?num=195>)

²⁴ Zie Todd Dufresne. “Sigmund Freud: Savant and Charlatan”, *The Semiotic Review of Books*, Volume 11.1, 2000.

²⁵ Deze alinea is losjes gebaseerd op de inleiding van Frank Cioffis artikel “Was Freud a Liar?”, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 199

²⁶ Frank Cioffi. “Was Freud a liar?” *The Listener*, 91, 1974, pp. 172–174; Han Israëls & Morton Schatzman. “The seduction theory” *History of Psychiatry* 4, 1993, pp. 23–59; Allen Esterson. *Seductive mirage: An exploration of the work of Sigmund Freud*, 1993. Het laatste deel van het artikel van Israëls en Schatzman draagt de veelzeggende titel: “Why did no one see?”

²⁷ Freud schreef zelf tijdens de seductie-fase: “Before they come for analysis the patients know nothing about these [sexual] scenes. They are indignant as a rule if we warn them that such scenes are going to emerge. Only the strongest compulsion of the treatment can induce them to embark on a reproduction of them.” Zelfs nadat hij de puzzelstukken eigenhandig had samengelegd, gaf Freud toe: “they have no feeling of remembering the scenes” Sigmund Freud, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*. “The Aetiology of Hysteria.” Vol. 3, 1955, p. 204.

²⁸ zie Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 245.

Aangezien er überhaupt geen spontane ‘verhalen’ waren waarover Freud ‘lichtgelovig’ kon zijn (zijn patiënten herinnerden zich niets toen ze bij hem over de vloer kwamen), maar enkel constructies die aan Freuds eigen fantasierijke geest waren ontsproten, was de psychoanalytische uitvinding van de verdrongen infantiele en seksuele verlangens een pseudo-oplossing voor een pseudo-probleem²⁹. Het is ironisch en tegelijk treffend hoe de psychoanalyse haar oorsprong te danken heeft aan iets wat haar doorheen haar hele geschiedenis zou kenmerken: een vluchtmanoeuvre. Freud wou niet toegeven dat zijn methodes van vrije associatie en arbitraire seksuele interpretatie nergens toe leidden, en omdat hij zich niet volstrekt belachelijk wou maken in wetenschappelijke kringen, probeerde hij zijn handen in onschuld te wassen: het waren *zijn patiënten* geweest die hem al deze verhalen over seksueel misbruik hadden wijsgemaakt; hij was alleen een luisterend oor geweest. Extra bonus aan deze vluchtweg: door zijn theoretische speculaties te verschuiven van verdrongen herinneringen van reëel seksueel misbruik naar verdrongen seksuele *fantasieën*, had hij de psychoanalyse met succes aan het domein van de waarneembare empirie onttrokken. Dit pseudo-wetenschappelijke en anti-empirische karakter van de psychoanalyse, dat door Popper al is aangeraakt en door Frank Cioffi overtuigend is uitgewerkt, zullen we zo dadelijk van naderbij bekijken.

[3.3] Het verdict van de wetenschap

In ieder geval: in zoverre de psychoanalyse vatbaar is voor empirische weerleggingen, is het wetenschappelijke verdict over haar tijdens de laatste eeuw quasi unilateraal negatief geweest. Dat de psychoanalyse aan de faculteiten psychologie van de meeste universiteiten nog hoogstens als een historische curiositeit wordt aangezien³⁰, komt omdat er na honderd jaar nog steeds geen enkele *specifieke psychoanalytische* hypothese is die confirmatie heeft gekregen in onafhankelijke en gecontroleerde onderzoeken. De kwestie die ik aanhaal door het woord ‘specifiek’ cursief te zetten, is niet onbelangrijk en zal nog terugkomen tijdens de bespreking van één van de immunisatiestrategieën ([5.2]). Twee minutieuze studies hebben de empirische zaak tegen de psychoanalyse beslecht en toonden in het bijzonder aan dat de onderzoeken die wél in het voordeel van de psychoanalyse pleiten aan serieuze methodologische defecten en vertekeningen te lijden hebben: *The Experimental Study of Freudian Theories* van Eysenck & Wilson³¹, en recenter *A Final Accounting: Philosophical and Empirical Issues in Freudian Psychology* van Edward Erwin³².

Ook de therapeutische verdiensten van de psychoanalyse zijn bij nadere inspectie bijzonder mager gebleken. Ondanks de methodologische problemen die met onderzoeken naar therapeutische effectiviteit gepaard gaan, staat volgens de meeste hedendaagse wetenschappers vast dat de psychoanalyse – veruit de langste en duurste vorm van therapie op de markt – nauwelijks betere resultaten kon voorleggen dan de talloze andere therapievormen of zelfs dan

²⁹ Hiermee bedoel ik dat Freuds patiënten nooit spontane verhalen hadden verteld die een verklaring behoefden. Hij had het probleem van die verhalen *zelf* gecreëerd.

³⁰ De Gentse universiteit vormt daar – samen met veel Franstalige universiteiten – een uitzondering op.

³¹ H.J. Eysenck., G.D. Wilson. *The Experimental Study of Freudian Theories*, 1973.

³² Edward Erwin. *A Final Accounting: Philosophical and Empirical Issues in Freudian Psychology*, 1996.

een placebobehandeling³³. Niet alleen heeft de psychoanalyse bitter weinig therapeutische verdiensten, ze heeft bovendien ook aanzienlijke schade aangericht in het psychotherapeutische veld. In het *Livre Noir* is uitvoerig gedocumenteerd hoe psychoanalytici, verblind door hun pseudo-wetenschappelijke dogma's, talloze ouders nodeloos culpabiliseerden voor het autisme of de gedragsstoornissen van hun kinderen (de beruchte 'frigomoeders'), of eindeloos groeven naar vermeende 'onbewuste complexen' achter aandoeningen met een puur biologische basis, terwijl ze ondertussen effectieve medicamenteuze behandelingen tegenhielden.

De slappe therapeutische prestaties zijn des te meer een streep door de psychoanalytische rekening omdat ze – zoals onder andere Grünbaum heeft benadrukt – *substantieel* zijn om het hele psychoanalytische bouwwerk overeind te houden³⁴. De vergezochte theorieën over infantiele verlangens, doodsdriften, verdringing en seksuele symboliek waren immers – zo wierp Freud zijn critici tegen – noodzakelijke veronderstellingen die het *onverklaarbare succes* van de psychoanalytische methode moesten begrijpelijk maken.

Als van die wonderbaarlijke genezingen niets in huis komt, dan zijn de psychoanalytische theorieën overbodig en zakt het hele kaartenhuis in elkaar. Wetenschappelijke onderzoeken wijzen uit dat het psychoanalytische 'argument van het succes', dat tevens diende om de kritiek van de suggestie het hoofd te bieden, neerkomt op pure blufpoker. Was het in Freuds eigen kabinet anders gesteld? Beschikte hij dan tenminste over de unieke therapeutische gaven om het argument van het succes hard te maken?

[3.4] Verdere onthullingen

Zoals Freud in zijn latere levensjaren min of meer toegaf, maar helaas zonder er de gepaste theoretische conclusies uit te trekken³⁵, was zijn carrière een aaneenschakeling van therapeutische mislukkingen. Historici wezen niet alleen uit dat Freud nagenoeg geen enkele van zijn beroemde patiënten – de Wolfman, Dora, Elisabeth von R., Cäcilie M. – heeft genezen, maar dat hij met zijn autocratische en wilde therapeutische methodes een puinhoop heeft gemaakt van nagenoeg al zijn gevalsstudies³⁶. Daarnaast hebben nauwgezette historische onderzoeken, samen met de integrale publicatie van de Freud-Fliess correspondentie³⁷, die voorheen aan de kleinzielige

³³ Ook de onderzoekers Fisher & Greenberg, die sympathiseren met de psychoanalyse, geven de magere therapeutische resultaten van de psychoanalyse toe: "comparisons with alternative treatments fail to reveal any consistent differences in outcome." Seymour Fisher, Roger P. Greenberg, "Scientific Tests of Freud's Theories and Therapy" in Edward Erwin (ed.), *The Freud Encyclopedia: Theory, Therapy, and Culture*, 2002, p. 513; zie ook het recente INSERM-rapport, dat veel stof deed opwaaien in Frankrijk: O. Canceil, J. Cottraux, B. Falissard, M. Flament et al. *Psychothérapie: Trois approches évaluées*, Expertise Collective. INSERM, 2004.

³⁴ De mate waarin Freud dit zogenaamde 'Tally Argument' in stelling bracht tegen de objecties van de suggestie en de willekeur van de psychoanalytische methode is door verschillende Freud-critici echter fel betwist. Voor een krachtige kritiek op de ideeën van Grünbaum hieromtrent, zie Frank Cioffi, "'Exegetical Myth-Making' in Grünbaums' Indictment of Popper and Exoneration of Freud" in Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, pp. 240-264.

³⁵ In 5.5.3 gaan we verder in op Freuds erkenning van zijn therapeutische mislukkingen, en de bizarre conclusies die sommige psychoanalytici hier uit trekken.

³⁶ Voor een synopsis: Mikkel Borch-Jacobsen, "Le médecin imaginaire", in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, pp. 72-80.

³⁷ Jeffrey Masson (ed.) *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887-1904*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1985.

censuur van orthodoxe Freudianen Ernst Kris en Anna Freud onderworpen was, steeds meer compromitterende zaken aan het licht gebracht: dat Freud in 1898 opschepte over talloze therapeutische successen die in feite onbestaande waren; dat hij zich in zijn therapeutische praktijk steevast liet leiden door zijn theoretische preoccupaties van het moment, die hij vervolgens middels suggestieve en dwingende methoden aan zijn patiënten opdrong; dat hij zich op de borst klopte dat onafhankelijk onderzoeken zijn theorieën over infantiele seksualiteit ‘tot in elk detail’ bevestigd hadden, terwijl deze onderzoeken in werkelijkheid nooit hadden plaatsgevonden; dat hij zijn meest geroemde analyses in *De Droomduiding* en de *Psychopathologie van het Dagelijkse Leven* verzonnen heeft; dat hij doorheen zijn hele carrière, zoals Peter Kramer het verwoordde, “stretched facts on the procrustean bed of theory”³⁸; dat hij leugens verspreidde over zijn voormalige collega Breuer om deze te discrediteren en zo als enige de eer op te strijken voor de ‘ontdekkingen’ van de psychoanalyse; dat de psychoanalytische beweging zich onder zijn auspiciën meer als een religieuze sekte gedroeg dan als een wetenschappelijke onderneming; dat hij op een cynische en opportunistische manier misbruik maakte van zijn patiënten en volgelingen; etc..

[3.5] Verzamelde bewijslast

De meest omvattende en grondige studie van Freuds theorieën, die niet alleen een epistemische en logische kritiek geeft maar ook een nauwgezette historische reconstructie van de steeds diepere impasses waarin de psychoanalyse verzeild raakte, is het monumentale boek *Freud Evaluated* van Malcolm Macmillan. In dit werk toont Macmillan niet enkel aan op welke punten Freud tegen de wetenschappelijke deugden gezondigd heeft die hij zelf zo hoog hield en retorisch uitbuitte – het postuleren van niet-falsifieerbare entiteiten, de koppige weigering om het epistemische kernprobleem van de suggestie ernstig te nemen, de verwarring van provisoire hypothesen en bewezen feiten, de verwarring van voldoende en noodzakelijke oorzaken – maar hij demonstreert eveneens dat ook de hedendaagse psychoanalyse nog steeds in hetzelfde bedje ziek is³⁹.

Het werk van Malcolm Macmillan vormt, samen met de bloemlezingen van Frederick Crews en Catherine Meyer, de belangrijkste uitdaging voor hedendaagse psychoanalytici die het hoofd boven water willen houden. Voor we onderzoeken op welke manier de psychoanalyse zich tegen de kritieken immuniseert die ik in de voorbije pagina’s heb opgesomd, moeten we eerst nog een belangrijke vraag beantwoorden: is de psychoanalytische theorie *überhaupt* falsifieerbaar? Hoe situeren haar immunisatiestrategieën zich ten opzichte van de theorie?

³⁸ Peter D. Kramer, “Freud: Current Projections”, in Michael S. Roth (ed.), *Freud. Conflict and Culture*, 1998, p. 203.

³⁹ Hierop komen we nog terug bij de bespreking van de laatste immunisatiestrategie: [5.10].

[4] Niet-falsifieerbaarheid en pseudo-wetenschap m.b.t. de psychoanalyse.

[4.1] Het verdict van Popper

In *Conjectures and Refutations* velde de wetenschapsfilosoof Karl Popper zijn beruchte verdict over de theorieën van Freud en Adler: aangezien er geen enkel menselijk gedrag denkbaar is dat in strijd zou zijn met het Adlerisme of het Freudisme, zijn beide theorieën niet-falsifieerbaar en kunnen ze derhalve niet tot de wetenschap gerekend worden: “*it was practically impossible to describe any human behavior that might not be claimed to be a verification of these theories.*”⁴⁰. Poppers demarcatie criterium, dat het pseudo-wetenschappelijke kaf van het wetenschappelijke koren probeert te scheiden, bepaalt dat een wetenschappelijke theorie een empirisch ‘risico’ behoort te lopen, i.e. dat ze tenminste onverzoenbaar moet zijn met bepaalde mogelijke observaties. Wanneer ze met elke mogelijke observatie compatibel is en dus steeds opnieuw ‘geconfirmeerd’ wordt, zoals het geval is met de theorieën van Freud en Adler, dan heeft de theorie geen enkele *verklarende waarde* en noemen we ze een pseudo-wetenschap. Popper illustreert zijn argument met twee voorbeelden: dat van een man die een kind in het water duwt om het te verdrinken; en dat van een man die zijn leven opoffert in een poging om het kind te redden. Beide gevallen kunnen met hetzelfde gemak zowel in Freudiaanse als in Adleriaanse termen verklaard worden:

“According to Freud the first man suffered from repression (say, of some component of his Oedipus complex), while the second man had achieved sublimation. According to Adler the first man suffered from feelings of inferiority (producing perhaps the need to prove to himself that he dared to commit some crime), and so did the second man (whose need was to prove to himself that he dared to rescue the child).”⁴¹

Net zoals astrologen geen moeite hebben om overall bevestigingen te zien voor de invloed van de sterren op ons ondermaanse leven, ontwaren de Freudiaan en de Adleriaan in élk menselijk gedrag confirmaties voor hun theorieën: “Once your eyes were thus opened you saw confirming instances everywhere: the world was full of *verifications* of the theory”⁴²

In de evolutietheorie bestaat er zoiets als het spreekwoordelijke ‘konijn in het Precambrium’, i.e. een potentiële empirische observatie die *fataal* zou zijn voor de theorie. Het zou immers op geen enkele manier Darwinistisch verklaarbaar zijn dat er een zoogdier in het Precambrium rondliep. Maar bestaat er iets gelijkaardigs voor de psychoanalyse? In 1958 vroeg de wetenschapsfilosoof Sidney Hook aan een auditorium psychoanalytici welke gedragingen een kind zou moeten stellen om de psychoanalyticus ervan te overtuigen dat het *geen* Oedipuscomplex heeft. Er kwam geen antwoord⁴³.

Ook het Marxisme werd door Popper in de banvloek van de wetenschap geslagen, maar er was volgens hem een belangrijk verschil: daar waar het Marxisme aanvankelijk falsifieerbaar was, en de theorie enkel naderhand door haar aanhangers van de weerlegging werd gered middels immunisatiestrategieën, waren het Freudisme en het Adlerisme altijd al immuun voor

⁴⁰ Karl Popper, *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. 1978, p. 36.

⁴¹ Karl Popper, *Ibid.*, p. 35.

⁴² Karl Popper, *Ibid.* p. 35.

⁴³ Anekdote uit Filip Buekens, *Freuds Vergissing. Over de illusies van de psychoanalyse*, 2006 (onuitgegeven).

weerleggingen, en zijn ze dat sindsdien gebleven⁴⁴. Niettemin, aldus Popper, omvatte de psychoanalyse van Freud en Adler enkele immunisatiestrategieën. De criticus van de psychoanalyse Adolf Grünbaum, die Poppers oordeel over de niet-falsifieerbaarheid van Freuds theorieën altijd betwist heeft, brengt hier het volgende argument tegen in:

“If Popper were right in asserting that “Freud’s theory... simply does not have potential falsifiers,” why should it be necessary for Freudians to neutralize refutations by resorting to immunizing gambits?”⁴⁵

Met deze vermeende inconsistentie in Poppers veroordeling van Freud wil Grünbaum zijn argument kracht bijzetten dat de psychoanalyse wel degelijk falsifieerbaar is: het feit dat Freudianen immunisatiestrategieën gebruiken – en dat wil Grünbaum aannemen – impliceert dat de theorie *an sich* kwetsbaar is voor weerleggingen. Waarvoor zouden vluchtmanoeuvres immers nodig zijn als er niets te ontvluchten is? Als we de moeite doen om deze immunisatiestrategieën logisch te onderscheiden van de theorie-op-zichzelf die ze pogen te redden, dan zullen we volgens Grünbaum zien dat de theorie – i.c. de psychoanalyse – wel degelijk falsifieerbaar is. Wanneer één van de hypothesen van een theorie gefalsificeerd is, kan een proponent weliswaar de oorspronkelijk hypothese zo gaan veranderen dat de weerlegging ontweken wordt, of hij kan de theorie ondanks alles dogmatisch blijven aanhangen, maar dat verandert niets aan het feit dat de theorie *feitelijk* weerlegd is⁴⁶.

“the (revocable) falsifiability of the theory-as-such in the context of its semantic anchorage is a logical property of the theory itself, whereas the tenacious unwillingness of the majority of its defenders to accept adverse evidence as refuting is an all too human property of those advocates.”⁴⁷

Ook de psycholoog Morris Eagle hamert op het onderscheid tussen “the methodological practices and attitudes of individual analysts (including Freud) and the independent logical structure of psychoanalytic theory.”⁴⁸ Volgens Freud-criticus Edward Erwin ten slotte is het simpelweg “a matter of logic” dat vluchtmanoeuvres “[do] not change the meaning of the original hypothesis”⁴⁹.

[4.2] De Psychoanalyse: een theoretisch kluwen

Het onderscheid dat Grünbaum, Erwin en Eagle maken tussen de propositionele inhoud van de theorie en het intellectueel oneerlijke gedrag van sommige van haar aanhangers is op zich nuttig

⁴⁴ “Theory was compatible with everything that could happen – even without any special immunization treatment.” “The Philosopher Replies”, *The Philosophy of Karl Popper*,

edited by P.A. Schilpp, 1974, Vol. 2, pp. 961-1197, excerpt te vinden op http://www.lb.aub.edu.lb/~webcsp/reading_selections/CVSP204/KARL-POPPER.doc

⁴⁵ Adolf Grünbaum, *Agassi-Grünbaum Exchange on Popper and Psychoanalysis*.

⁴⁶ Uiteraard verlopen de zaken in de normale wetenschappelijke praktijk niet zo strikt: het is niet om dat één hypothese van een theorie op een bepaald moment gefalsificeerd wordt, dat we meteen de *hele* theorie verwerpen. Sommige hypothesen zijn meer doorslaggevend of cruciaal voor de theorie dan andere.

⁴⁷ Adolf Grünbaum, geciteerd in Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998 p. 218.

⁴⁸ Morris Eagle, [Review of ‘Skeptical Engagements’ by Frederick Crews] *Contemporary Psychology* 33, no. 5, 1988, p. 404.

⁴⁹ Edward Erwin, *The Freud Encyclopedia*, 2002, p. 431.

en terecht. Het probleem met hun aanpak is dat ze het genoemde onderscheid strikter willen maken of verder willen doordrijven dan de psychoanalyse zélf toelaat. Grünbaum en co. zien de psychoanalytische theorie – en bij uitbreiding elke theorie – als een welomlijnde logische eenheid van proposities, die onherroepelijk zijn in het licht van manifeste weerleggingen en die volstrekt onafhankelijk zijn van zij die de theorie beoefenen. Volgens Erwin zijn de beschuldigingen van niet-falsifieerbaarheid en pseudo-wetenschap ontoelaatbare ‘short cuts’ om de theorie bij voorbaat te discrediteren en de gecompliceerde empirische kwestie te omzeilen. Mijns inziens is het net omgekeerd: door halsstarrig vast te houden aan een strikte scheidingslijn tussen de theorie *an sich* en de pseudo-wetenschappelijke kunstgrepen van haar aanhangers, ontwijkt Erwin de gecompliceerde veelgelaagde toestand van de psychoanalytische theorie.

Het punt dat Grünbaum en Erwin volgens mij niet inzien, is dat er in de psychoanalytische onderneming geen consensus bestaat over wat van buitenaf wordt ingeroepen als immunisatiestrategie of wat als een legitiem want theorie-intern manoeuvre moet gelden. Drie belangrijke factoren maken de afbakening van de psychoanalytische theorie en haar propositionele inhoud een precare kwestie. Teneinde mijn reeks immunisatiestrategieën – met name de theorie-interne exemplaren – in het psychoanalytische systeem te situeren, wil ik deze drievoudige psychoanalytische allergie voor weerleggingen hier summier bespreken. Het derde en laatste aspect in deze opsomming komt overeen met de groep theorie-interne immunisatiestrategieën die in de hoofdlijst van dit werk voorkomen, maar zoals we meteen zullen zien, vertonen ook de eerste twee aspecten een sterke functionele affiniteit met wat ik hier als ‘immunisatiestrategieën’ heb bestempeld: ze zijn ingelast om de theorie voor falsificaties te behoeden. De iets nauwere en pragmatische definitie die ik in dit werk van het concept ‘immunisatiestrategieën’ gebruik, en de manier waarop ik deze onderscheid van de andere anti-empirische kunstgrepen van de psychoanalyse, zal aan het einde van dit deel duidelijk worden.

4.2.1 *Epistemische dubbelleven*

Vele centrale Freudiaanse concepten – libido, Ego, Es – leiden wat men een ‘epistemisch dubbelleven’ zou kunnen noemen: ze hebben een semantisch rijke en welomschreven betekenis in de normale praktijk van boude theoretische speculaties, maar een uitgerokken en mistige betekenis in de nabijheid van falsificaties. Binnen de psychoanalytische gemeenschap is er geen eenduidigheid over de precieze reikwijdte van dergelijke termen; sterker nog: het is van primordiaal belang voor de proliferatie van het Freudiaanse gedachtegoed dat haar centrale termen een dergelijk epistemisch dubbelleven leiden, want op die manier kunnen de concepten tegemoet komen aan de pseudo-wetenschappelijke behoefte om, zoals Cioffi het uitdrukt, “to seem to say and yet to refrain from saying”⁵⁰. Het is immers niet voldoende dat een pseudo-wetenschap zich ‘weerhoudt’ van uitspraken die haar kwetsbaar maken in de empirische werkelijkheid – dat ze met andere woorden niet-falsifieerbaar is – , ze moet tegelijkertijd ook zo goed mogelijk de indruk wekken dat ze krachtige voorspellingen maakt. De kunst bestaat erin de

⁵⁰ Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 131.

theorie zodanig voor te stellen dat het *lijkt* alsof ze interessante want gemakkelijk toetsbare empirische uitspraken doet, terwijl ze in feite zodanig geconstrueerd is dat ze met elke mogelijke fysische situatie in overeenstemming valt te brengen. Een theorie die geen gebruik maakt van dergelijke ingenieuze rekbaarheid – Richard Webster heeft het over haar “world-revealing elasticity”⁵¹ – en die ondubbelzinnig niet-falsifieerbaar is, zou ook elke geloofwaardigheid missen. Niemand zou geïnteresseerd zijn in een horoscoop die enkel “U zal deze week mensen zien op straat” kan voorspellen. Een ‘goede’ horoscoop doet op het eerste zicht interessante voorspellingen, maar blijkt bij nadere beschouwing met elke mogelijke levensloop in overeenstemming te brengen. Als ik u zeg dat er kabouters op mijn zolder leven, dan lijkt dat op het eerste zicht een opzienbarende en interessante uitspraak. Wanneer ik u bij nadere inspectie van mijn zolder ‘verduidelijk’ dat het om een zeldzame en schuchtere soort onzichtbare kabouters gaat, die bovendien over de psychokinetische gave beschikken om zichzelf ongemerkt door de ruimte verplaatsen, dan lijkt het er steeds sterker op dat mijn kaboutertheorie niet falsifieerbaar is. Als ik nu nog op de juiste momenten – in de afwezigheid van potentiële weerleggingen – de indruk weet te wekken dat mijn theorie écht wel iets om het lijf heeft, en dat ik het bestaan van die kabouters bovendien talloze malen heb kunnen ‘afleiden’, dan zou ik iets gelijkaardigs als Freud gerealiseerd hebben. Allen Esterson schrijft over de concepten in Freuds ego-psychologie (Ich, Über-Ich, Es):

“Not only are they speculations of a kind not amenable to empirical validation, their functions are so imprecisely delineated that they can be employed in almost arbitrary fashion to provide support for virtually any theoretical formulation.”⁵²

Frank Cioffi heeft het over de “disingenuous alternation” en “tergiversation”⁵³ van de reikwijdte van het concept ‘libido’. In het conflict met zijn afvallige leerlingen Adler en Jung verweet Freud hen dat ze de zinnelijke en vleeselijke aard van de seksualiteit (libido) niet ten volle wilden erkennen, en dat ze als laffe puriteinen waren teruggedeeind voor haar allesdoordringende invloed. Op andere momenten echter vergrijpt Freud zich net aan dezelfde minimalisering die hij Jung en Adler verweet, en verruimt hij het concept van het libido zodanig dat het de ‘Eros van Plato’ en de ‘Liefde van Paulus’ omvat. Met deze ingenieuze elasticiteit, die Freud doorheen zijn hele carrière heeft uitgebuit, moest hij aan twee tegenstrijdige noden voldoen: enerzijds kon alleen het zinnelijke en perverse karakter verklaren waarom vaders hun zonen precies met *castratie* bedreigden en waarom de seksualiteit onderhevig is aan ‘verdringing’; anderzijds had Freud de ruime en platitudinale versie nodig om de zogenaamde allesdoordringende invloed van de seksualiteit in het licht van potentiële falsificaties hard te maken. In de nabijheid van manifeste weerleggingen paste Freud dan ook de nodige kunstgrepen toe op zijn theorie. Zo werd hem tijdens de nasleep van de eerste wereldoorlog het zogenaamde shellshock-verschijnsel voorgelegd: duizenden soldaten hadden door de langdurige trauma’s van de oorlogsgruwel een neurose ontwikkeld, en dat leek Freuds hypothese over de universele *seksuele* oorzaak van de

⁵¹ Richard Webster, *Why Freud Was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*, 1995, p. 294.

⁵² Allen Esterson, *The Seductive Mirage: An Exploration of the Work of Sigmund Freud*, 1993, p. 230-231 (geciteerd in Richard Webster, *Why Freud Was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*, p. 293.

⁵³ Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, respectievelijk p. 15 en p. 16.

neurose te ondergraven. Freud toverde echter prompt een nieuw konijn uit de hoed van het Onbewuste – het ‘narcisme’ – en wist de oorlogsneurosen alsnog aan de hand van een libidinale ‘bezetting’ (Besetzung/cathexis) te verklaren. De oorlog dreef de ‘narcistische’ soldaten volgens Freud tot waanzin omdat hun meest begeerde liefdesobject – hun eigen lichaam – bedreigd werd: “de libido wordt gericht op het eigen ego in plaats van op een object”⁵⁴. Door zijn libidotheorie in allerijl met een niet-falsifieerbare *ad hoc*-hypothese te redden, had Freud ze echter tot een inhoudsloos pleonasme uitgehold: hij had, zoals Cioffi opmerkt, gewoon de conventie ingevoerd om alles wat neurotisch was vanaf dan ‘seksueel’ te noemen. Maar wat belette hem om zijn theorie bij een andere gelegenheid opnieuw in de boude en semantisch krachtige betekenis te gebruiken?

4.2.2 *Theoretische jokerkaarten*

De psychoanalytische theorie bevat een uitgebreid gamma aan conceptuele jokerkaarten die andere delen van de theorie, wanneer deze door weerleggingen bedreigd worden, te hulp kunnen schieten. Aangezien Freud deze jokerkaarten zelf al gretig gebruikte om er potentiële weerleggingen mee te overtroeven, wordt de opdracht om een falsifieerbare theorie-op-zichzelf te onderscheiden van de immuniserende technieken van haar aanhangers hiermee nog méér bemoeilijkt. Eén van Freuds favoriete jokerkaarten, die hij naar het einde toe van zijn carrière steeds roekelozeler begon te gebruiken, was de Lamarckiaanse ‘erfelijkheidsfactor’. Wanneer de gezochte pathogene infantiele ervaringen tijdens een analyse niet opdoken, of wanneer hun veronderstelde historiciteit door harde biografische gegevens werd tegengesproken, dan beweerde Freud dat de ‘gaten in de individuele ervaring’ van de patiënt werden opgevuld door ‘prehistorische waarheden’. Met andere woorden: als papa zijn kleine jongen nooit met castratie had bedreigd, dan moest een voorouderlijke holbewoner het destijds gedaan hebben⁵⁵.

Misschien de meest beruchte jokerkaart waarmee Freud weerleggingen van de psychoanalyse alsnog in zijn voordeel liet uitdraaien, was het concept van de *Verneinung*. Telkens wanneer Freud het voorspelde infantiele verlangen of het pathologische complex niet bij zijn patiënt kon terugvinden, dan rekende hij dat prompt als een bevestiging van zijn theorie, want dat betekende dat de patiënt de gezochte verlangens of herinneringen *verdrongen* had. En wanneer de patiënt protest aantekende tegen deze veronderstellingen, dan sterkte dat Freud nog meer in zijn dogmatische overtuiging, want dat betekende dat de patiënt actief ‘weerstand’ bood en dat de analyst derhalve op het juiste spoor zat. Uiteraard gold het voor Freud geenszins als een weerlegging van de theorie wanneer een andere patiënt gewillig *instemde* met zijn interpretaties. Ongeacht wat de patiënt deed, zijn of haar gedrag bevestigde in de praktijk steeds de Freudiaanse theorie.

⁵⁴ Sigmund Freud, “Een Autobiografische Studie”, *De Draagbare Freud*, 1999, p. 162.

⁵⁵ “We find that a child, where his own experience fails him, fills in the gap in individual truth with prehistoric truth. [...] We are often able to see the [hereditary] schema triumphing over the experience of the individual” Sigmund Freud. *Collected Papers*, Vol. 3. London, 1925, p. 603; geciteerd in: Frank Cioffi. *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 125.

Op die manier kon Freud bijvoorbeeld zijn theorie van de universele penisnijd ‘bewijzen’: vrouwen die na verloop van tijd instemden met zijn interpretaties, bevestigden sowieso de theorie; vrouwen die de penisnijd niet bij zichzelf terugvonden of zelfs met klem zijn interpretatie verwierpen, waren het slachtoffer van ‘verdrongen penisnijd’. Of neem de theorie van het Oedipuscomplex: vertoont de kleine jongen meer affectie voor zijn moeder dan voor zijn vader? Zonder enige twijfel een oedipuscomplex. En wanneer een andere kleine jongen, zoals het geval is in Freuds beroemde gevalstudie van de kleine Hans, van zijn vader houdt en de pest heeft aan zijn moeder? Volgens Freud verraadt de agressiviteit jegens de moeder in werkelijkheid een verdrongen incestueus verlangen, en is de affectie voor de vader niets anders dan een ‘reactie-formatie’ op de werkelijke moordlustige verlangens. Jacques Van Rillaer vat het goed samen: “Dans sa pratique, le psychanalyste “confirme” la doctrine du complexe d’Oedipe *quels que soient les faits observés.*”⁵⁶

Een variant van dit “Bij kruis win ik, bij munt verlies jij”-principe is Freuds idee van de ‘inversie’. Cioffi heeft bijvoorbeeld aangetoond dat Freud, hoewel hij meende dat neurosen ontstaan wanneer perverse verlangens onbevredigd blijven, hij daarmee geenszins erkende dat personen die hun perverse verlangens openlijk botvierden en niettemin neurotici waren zijn theorie zouden ontkrachten⁵⁷. Bij neurotici zonder perverse gedragingen waren de symptomen volgens Freud een soort uitlaatklep voor de libidinale energie die zich door de onderdrukte perversiteit had opgehoopt; in geval van openlijk perverse neurotici was het ziektebeeld volgens Freud aan inversie onderhevig en drukten de symptomen de verdrongen aversie uit tegen de perverse gedragingen. Moraal van het verhaal: de psychoanalyse heeft *altijd* gelijk.

Een ander jokerkaart in het wankele psychoanalytische kaartenhuis – en meteen ook mijn laatste voorbeeld – is de onwaarneembare ‘kwantitatieve factor’. Telkens wanneer correlaties tussen vermeende pathogene factoren en neurosen uitbleven, postuleerde Freud deze onwaarneembare factor in de libidineuze economie, die hem in extremis toeliet om elke denkbare situatie als de schijnbaar vanzelfsprekende uitkomst van voorafgaande causale factoren voor te stellen⁵⁸.

4.2.3 Ingebouwde immunisatie-uitrusting

De goed uitgeruste psychoanalyticus goochelt niet enkel met concepten die een ingenieus epistemisch dubbelleven leiden, of met jokerkaarten die hij in geval van nood uit zijn mouw kan schudden, maar hij beschikt eveneens over een uitgebreid arsenaal theorie-interne

⁵⁶ Jacques Van Rillaer, “Les mécanismes de défense des freudiens”, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, 2005, p. 429.

⁵⁷ Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 119-121.

⁵⁸ Andere jokerkaarten: de ‘overdeterminatie’ om tegenstrijdige interpretaties te verklaren; de ‘verplaatsing’ om irrelevante associaties in het theoretisch kader te wringen;... Anthony Derksen beschreef Freuds gebruik van een andere jokerkaart, aan de hand waarvan een schijnbaar falsificeerbare hypothese over een reële gebeurtenis in het leven van de patiënt in noodgevallen toch nog kon gered worden, door te beweren dat de patiënt de gebeurtenis zelf gefantaseerd had. Hoewel Derksen de term ‘jokerkaart’ niet gebruikt, is zijn beschrijving van de functie ervan gelijkaardig: “The irritating thing about the fantasy manoeuvre is that it is waiting, as it were, to get out of the closet as soon as there are some problems with a recalcitrant reality.” Anthony Derksen “The Seven Sins Of Pseudo-Science”, in: *Journal for General Philosophy of Science* Vol. 24, 1993, No. 1.

immunisatiestrategieën die hem moeten toelaten zich te handhaven in kritische intellectuele middens. Het onderscheid dat ik maak tussen theoretische jokerkaarten en immunisatiestrategieën is voornamelijk pragmatisch: hoewel jokerkaarten eveneens een immuniserende functie hebben, zijn ze vooral geschikt om specifieke klinische situaties op te lossen. Meestal hebben ze ook een min of meer afgebakend toepassingsdomein: de *Verneinung* om protest van de patiënt tegen de psychoanalytische interpretaties van de baan te vegen; de erfelijkheidsfactor om de afwezigheid van de gezochte infantiele trauma's het hoofd te bieden... Wat ik in dit werk aanduid met de term immunisatiestrategieën, zijn polyvalente en algemeen inzetbare afweermechanismen die het eerder specifieke klinische gebruik overstijgen. De jokerkaarten die ik net behandelde mogen dan wel bijzonder handige instrumenten zijn om bepaalde soorten falsificaties te ontduiken, maar ze volstaan bijlange niet om in de hedendaagse *Freud wars* het hoofd boven water te houden. Vermits de verzamelde bewijslast tegen de psychoanalyse uit talloze hoeken tegelijk komt – experimenteel, epistemologisch, historisch, therapeutisch, wetenschapsfilosofisch – is er nood aan meer krachtige en algemene methodes om de psychoanalyse tegen de kritiek te beschermen. Zoals we zullen zien, zijn de immunisatiestrategieën die in dit werk behandeld worden methodes om de bewijslast *in zijn totaliteit* te kortsluiten. Door één of meerdere van de basisassumpties onderuit te halen waarop de kritieken – in bepaalde gevallen enkel *vermeend* – gebaseerd zijn, besparen de psychoanalytici zich de moeite om daadwerkelijk op de kritieken in te gaan. Sommige immunisatiestrategieën hebben weliswaar een min of meer specifiek toepassingsdomein – sommige dienen om de theoretische kritieken te ontzenuwen, anderen om de slappe therapeutische resultaten weg te wuiven – maar ze worden toch voornamelijk gekenmerkt door hun algemeenheid en de manier waarop ze pogingen tot falsificatie op een bijzonder elementair of basaal niveau proberen onderuit te halen, ja zelfs waarop ze dat hele gekke idee van een 'kritiek' of een 'argument' met wortel en al willen uitroeien. Hoe dan ook blijft het onderscheid tussen jokerkaarten en immunisatiestrategieën eerder gradueel en bijgevolg pragmatisch. We zullen bij de behandelde immunisatiestrategieën dan ook equivalente, geüniversaliseerde voorbeelden van zowel jokerkaarten als concepten met een epistemisch dubbelleven aantreffen.

Zoals ik in de inleiding al opmerkte, vallen de immunisatiestrategieën van de psychoanalyse uiteen in twee groepen: de ene soort bestaat uit typische drogargumenten waarmee ook andere pseudo-wetenschappers zich tegen objecties immuniseren; de andere groep is op maat gesneden van de psychoanalyse en inherent verbonden met de theorie zélf. Het voorkomen van immunisatiestrategieën van dit tweede type maakt de pogingen om een strikt onderscheid te maken tussen de theorie-op-zichzelf en de drogargumenten van haar aanhangers – zoals Grünbaum en Erwin proberen te doen – een bijzonder problematische kwestie. Neem nu het beruchte 'argument van de weerstand', dat ik straks uitgebreid zal behandelen. Het is niet evident om het gebruik van dit argument aan de intellectuele zwakheden van individuele psychoanalytische proponenten toe te schrijven en alsmede de theorie-op-zichzelf vrij te pleiten, want de psychoanalytische doctrine *dicteert* in feite dit argument: de theorie van het verdrongen Onbewuste voorspelt inderdaad dat haar 'diepe inzichten' op hardnekkige irrationele weerstanden

zal stuiten, die zich zelfs gemakkelijk als ingenieuze intellectuele argumentaties kunnen vermommen. Het argument van de weerstand is, in de woorden van Frederick Crews, “an imperative emanating from the heart of the psychoanalytic vision.”⁵⁹

Als het mogelijk is om te argumenteren dat we de theorie-op-zichzelf moeten zuiveren van de drogargumenten waaraan sommigen – waaronder Freud zelf – zich vergrepen hebben, dan is het evenzeer mogelijk om het inverse standpunt van Ernest Gellner te verdedigen, die de theorie-op-zichzelf als volstrekt hermetisch en niet-falsifieerbaar beschouwt, en die net de uitzuivering van een testbare hypothese als een provisoire en herroepelijke concessie ziet.

“It isn’t so much that testable theses can be lifted out of reach of the testable by determined practitioners, but rather – an inherently untestable system can and does often permit a kind a *ex gratia* testing, on the understanding that this privilege remains easily revocable at will and short notice.”⁶⁰ “The in-principle limitless cunning of the beast [i.e. het Onbewuste] justifies exclusion of those deluded by the beast [i.e. het argument van de weerstand]. But at the same time, by not using to the full the test-evading license which is inherent in the beast thesis, the beast provides the system with that minimal element of breath-spacing, of flexibility, adjustability, without which the entire system might well suffocate. [...] The submission of the daemon to testing is a voluntary *ex gratia* concession, ever revocable and, when necessary, revoked.”⁶¹

[4.3] Defecte methodologische manoeuvres: de theorie-op-zichzelf?

Wie bezit de autoriteit om te bepalen waar de theorie ophoudt en waar de theorievreemde immunisatiestrategieën beginnen? Wie bepaalt wat een pseudo-wetenschappelijke jokerkaart is om de theorie in de praktijk niet-falsifieerbaar te maken, en wat integendeel een legitiem onderdeel is van de theorie? Wie beslist wat de ‘werkelijke’ propositionele inhoud is van de concepten die een functioneel epistemisch dubbelleven leiden? Sigismund Freud? En wat als Sigismund zelf gretig van al deze goocheltrucs, opzettelijke ambiguïteiten en immunisatiestrategieën gebruik heeft gemaakt? Zoals Frank Cioffi het verwoordde:

“we have no canonical statement of the theory: no agreement on what constitutes modifications of the theory rather than *post hoc* elucidations of it. [...] What we have in Freudian theory is a combination of epistemically ambiguous utterances with methodologically suspect practices.”⁶²

Edward Erwin daarentegen blijft ondanks alles vasthouden aan de bewering dat elke theorie ofwel waar (empirisch bewezen) ofwel niet-waar (zonder empirische ondersteuning) is. De kwestie van de pseudo-wetenschappelijkheid van de psychoanalyse is dan ook snel afgehandeld volgens Erwin:

“The dilemma then is this: Saying that a theory is pseudoscientific either entails that it is *untrue* or *empirically unsupported* or it does not; if it does not, then a theory can be pseudoscientific and also be true and well

⁵⁹ Frederick Crews, *Skeptical Engagements*, 2000, p. 17.

⁶⁰ Ernest Gellner, *The Psychoanalytic Movement: The Cunning of Unreason*, 1985, p. 165.

⁶¹ Ibid., p. 175.

⁶² Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 300.

supported by evidence. In this evident, why would it matter that the theory is pseudoscientific? In the other alternative, we cannot demonstrate that the theory is pseudoscientific unless we also demonstrate that it is false or unsupported. But how do we do that without examining the empirical arguments pro en con?”⁶³

De blinde vlek in Erwins dichotome wetenschapsfilosofie, die hij deelt met de wetenschapsfilosoof Larry Laudan, is zijn vooronderstelling 1. dat elke theorie *in principe* kan weerlegd en derhalve op een zinvolle manier ‘geconfirmeerd’ worden (in de zin dat een waarachtige confirmatie enkel plaatsgrijpt wanneer er in eerste instantie een Popperiaanse empirisch risico aanwezig was) 2. dat het steeds mogelijk is om de ondubbelzinnige propositionele inhoud van de theorie vast te stellen en te isoleren van de methodologische uitschuivers, vluchtmanoeuvres en immunisatiestrategieën van haar verdedigers. Bij deze hoop ik ook dat ik de retorische vraag van Adolf Grünbaum aan het begin van dit hoofdstuk – waarom de psychoanalyse nog haar toevlucht zou nemen tot immunisatiestrategieën als ze dan toch zogezegd niet-falsifieerbaar is – afdoende heb kunnen beantwoorden.

Hoewel de psychoanalyse in haar totaliteit uitmunt in niet-falsifieerbaarheid, neemt dat niet weg dat het in bepaalde gevallen mogelijk is om één of meerdere hypothesen uit het theoretische kluwen los te wrikken, geïsoleerd te beschouwen en vervolgens te onderzoeken in welke mate er empirische evidentie voor te vinden is. Wat dat betreft hebben weinigen zich verdienstelijker gemaakt dan Edward Erwin, en in die optiek is het ook enigszins begrijpelijk dat hij de kwestie van de pseudo-wetenschappelijkheid en de niet-falsifieerbaarheid liever ontwijkt om zich op de empirische aangelegenheden toe te leggen.

Het feit dat bepaalde critici een tweevoudige beschuldiging aan het adres van de psychoanalyse formuleren – namelijk dat ze globaal genomen niet falsifieerbaar is, en dat ze in de mate dat ze dat wél is ook daadwerkelijk gefalsifieerd is – betekent dan ook geenszins, zoals onder anderen Stephen Wilson in *Introducing The Freud Wars* schertsend opmerkt⁶⁴, dat die critici de “paradoxale stelling” verdedigen dat de psychoanalyse “both *untestable* and *demonstrably untrue*” is. Nemen we de hypothese die Wilson zelf aanhaalt: het universele oedipuscomplex en haar sleutelrol in de mentale ontwikkeling van het menselijke individu.: kunnen we op zich de hypothese onderzoeken dat elke kleine jongen zijn vader wil vermoorden en de liefde wil bedrijven met zijn moeder? Vrij gemakkelijk. Tot op die hoogte is de psychoanalyse gefalsifieerder dan ooit. Maar wat als de andere theoretische goocheltrucs en jokerkaarten de hypothese van het oedipuscomplex te hulp schieten? Wat als de jongens die meer affectie vertonen voor hun vader dan voor hun moeder verklaard worden in termen van ‘verdringing’ en ‘reactie-formatie’, of als de notie van de ‘onbewuste bisexualiteit’ wordt ingeroepen om schijnbaar tegengesteld gedrag in de theorie te incorporeren? Wat als Freudianen de erfelijkheidsfactor en de fylogenetische herinnering laten inspringen om de mentale ontwikkeling van lastige gevallen – weeskinderen, kinderen van homo-koppels – te verklaren?

⁶³ Edward Erwin, “Pseudoscience and Psychoanalysis”, *The Freud Encyclopedia*. p. 432.

⁶⁴ Stephen Wilson, *Introducing the Freud Wars*, 2003, p. 140.

Frederick Crews heeft het terecht over “[the] ambiguous and opportunistic character of the whole Freudian system, in which any given proposition, however testable *in theory*, is preserved from risk by escape clauses, vague interpretations or even outright contradictions. [mijn cursivering]”⁶⁵

[4.4] Pseudo-wetenschap?

Is het woord pseudo-wetenschap niets meer dan een “inflammatory buzzword for quickly dismissing one’s opponents in media sound-bites”⁶⁶, zoals Richard McNally schrijft? Prijkt het woord enkel in mijn titel als een al te gemakkelijke “short cut for discrediting Freudian theory”⁶⁷? Ook de wetenschapsfilosoof Larry Laudan beschouwde het probleem om wetenschap en pseudo-wetenschap te demarceren als een pseudo-probleem. Wie echter zoals Laudan en Erwin enkel een onderscheid wil maken tussen bevestigde en niet-bevestigde theorieën⁶⁸, beschouwt de psychoanalyse onterecht als een strikt afgebakend systeem met een duidelijk propositionele inhoud en gaat – zoals ik in het vorige deel probeerde aan te tonen – met de grove borstel door de subtiele methodologische en wetenschapsfilosofische kwesties van falsificatie-ontduiking, opzettelijke conceptuele ambiguïteit en het gegoochel met methodologische jokerkaarten.

Het is niet mijn bedoeling om in dit werk uitvoerig in te gaan op de complexe problemen die met het vaststellen van een wetenschappelijk demarcatiecriterium gepaard gaan. Zoals ik al heb laten uitschijnen, is de aanklacht van de ‘niet-falsifieerbaarheid’ niet de voornaamste peiler waarop ik het pleit tegen de psychoanalyse als pseudo-wetenschap wil beslechten (er bestaat ook enige discussie omtrent de vraag of dit ook Poppers standpunt was). Eerder dan de niet-falsifieerbaarheid als een statische eigenschap te beschouwen die de psychoanalyse altijd al gekenmerkt heeft, ben ik geneigd haar als een soort doodlopende straat te beschouwen waarin ze zichzelf na talloze methodologische schijnmanoeuvres en vluchtwegen heeft klemgereden. In zijn essay *The Seven Sins of Pseudo-Science* legt de wetenschapsfilosoof Anthony Derksen dezelfde klemtoon: “I stress immunizations rather than the non-falsifiability of the theory. Immunizing a theory is a methodological manoeuvre which can be laid at someone’s charge.”⁶⁹ De niet-falsifieerbaarheid is in dat opzicht enkel de finale impasse van het pseudo-wetenschappelijke proces waar het in essentie om draait: de systematische pogingen om kritieken en weerleggingen

⁶⁵ Frederick Crews, *Skeptical Engagements*, 2000, p. 19.

⁶⁶ Richard J. McNally. “Is the Pseudoscience Concept Useful for Clinical Psychology. The Demise of Pseudoscience”. *The Scientific Review of Mental Health Practice* Fall/Winter 2003 Volume 2 Number 2.

⁶⁷ Edward Erwin, “Pseudoscience and Psychoanalysis”, *The Freud Encyclopedia*, 2002, p. 432.

⁶⁸ “Laudan [...] has declared that ‘the problem of demarcation between science and pseudo-science is a pseudo-problem’. Changing standards of science and its epistemic heterogeneity should make us face up to ‘the probable futility of seeking an epistemic version of a demarcation criterion’. The term ‘pseudo-science’ is ‘just [a] hollow phrase which [does] only emotive work for us’. The important distinction, or rather the only relevant distinction, according to Laudan, is between well-confirmed and poorly confirmed theories.” Anthony Derksen, “The Seven Sins Of Pseudo-Science”, *Journal for General Philosophy of Science* Vol. 24, 1993, No. 1, S. 17-42.

⁶⁹ Anthony Derksen, “The Seven Sins Of Pseudo-Science”, o.c.. Spijtig genoeg probeert Derksen meteen daarna ook een onderscheid te maken tussen “a weakness of the proponent of a theory” en “Theory itself”. Zoals ik heb proberen aan te tonen, is de notie van de theorie-op-zichzelf in het geval van de psychoanalyse een artificiële constructie.

allerhande te ontvluchten en de perverse gewoonte om deze zelfs als glasheldere confirmaties van de theorie te beschouwen.

[5] De immunisatiestrategieën van de psychoanalyse

[5.1] Immunisatie 1 : De Symptoomanalyse van de Kritiek

5.1.1 *Het argument van de weerstand*

In het vorige hoofdstuk zagen we dat de goed uitgeruste psychoanalyticus beschikt over een reeks theoretische jokerkaarten, die hij bij gevaar van potentiële weerleggingen op tafel kan gooien. Volgens de pragmatische definitie die ik toen hanteerde, waren deze jokerkaarten in oorsprong geschikt om specifieke klinische situaties in een handomdraai mee op te lossen, maar werden sommige jokerkaarten naderhand het voorwerp van een theoretische extensie, die het mogelijk maakte om het ‘argument’ in intellectuele debatten *tout court* in stelling te brengen. Zonder twijfel het meest beruchte voorbeeld van zo’n argument dat oorspronkelijk als theoretische jokerkaart dienst deed maar na verloop van tijd werd opgevijseld tot een polyvalente immunisatiestrategie, is het ‘argument van de weerstand’. Aanvankelijk diende het argument bij Freud om de patiënt – ongeacht wat deze zei of naliet te zeggen – in het voorgeschreven theoretisch kader te dwingen, maar het duurde niet lang eer Freud er een methode in ontdekte om ook zijn critici monddood te maken.

“De sterke weerstanden tegen de psychoanalyse waren [niet] van intellectuele aard, maar afkomstig uit emotionele bronnen. [...] Alles gebeurde zoals het volgens de hypothesen van de psychoanalyse moest verlopen.”⁷⁰

Volgens de psychoanalytische hypothesen waarvan sprake, schuilt er in elk van ons een duister Onbewuste vol perverse of agressieve verlangens die we omwille van hun ontoelaatbare en verstorende karakter uit onze bewuste wereld hebben ‘verdrongen’. In de mate dat de psychoanalyse deze perverse inhoud aan de oppervlakte brengt, betekent zij een gevaar voor ons psychische evenwicht en proberen wij tevergeefs irrationele ‘weerstand’ tegen haar te bieden. Wie de psychoanalyse dus bekritiseert, is zelf ten prooi gevallen aan de machtige invloed van zijn Onbewuste en ‘bevestigd’ dus de voorspellingen van de psychoanalyse.

5.1.2 *De vermomde weerstanden*

Alvorens het argument te weerleggen en haar wijde verspreiding in de hedendaagse controversen aan te tonen, is het interessant om nader te onderzoeken wat Freud zelf precies bedoelt met de “innerlijke affectieve weerstanden”⁷¹ van zijn critici. De orthodoxe psychoanalytische legende vertelt ons dat Freud, toen hij zijn psychoanalytische ‘ontdekkingen’ probeerde te delen met zijn wetenschappelijke collega’s, op een muur van irrationeel verzet stuitte, en dat hij voortaan “in splendid isolation” het onherbergzame pad verder moest beklimmen, omdat hij ‘de slaap van de wereld had verstoord’⁷².

⁷⁰ Sigmund Freud, “De Weerstanden tegen de Psychoanalyse”, in *De psychoanalytische beweging* 2, 1991, p. 102.

⁷¹ Sigmund Freud, *Collected Papers*, vol. 1. Hogarth Press, 1924, p. 306 (geciteerd in Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 262).

⁷² Sigmund Freud, “History of the Psycho-Analytic Movement”, *Standard Edition* 14:21-22.

Zoals de historische onderzoeken van onder anderen Ellenberger, Cioffi en recent nog Borch-Jacobsen & Shamdasani hebben aangetoond, maakt dit verhaal over de irrationele negatieve receptie van de psychoanalyse deel uit van een mythe die door Freud zelf is vereeuwigd om zijn eigen ‘morele moed’ te verheerlijken. De historische realiteit wijst uit dat de wetenschappelijke tijdsgenoten van Freud in ieder geval *geen* ‘irrationele weerstand’ boden in de zin dat ze bijvoorbeeld zijn boeken openlijk verafschuwden en zonder enige vorm van rationele kritiek in de banvloek sloegen. De ontvangst van Freuds bekende werken was misschien niet onverdeeld positief, maar al bij al konden zijn wilde theoretische speculaties nog op relatief veel bijval rekenen. In het algemeen waren de kritieken op zijn werk genuanceerd en rationeel onderbouwd, en sneden ze dikwijls methodologische kwesties aan die ook in de hedendaagse kritieken blijven opduiken. Enkel wie een boek als de *Traumdeutung* bij voorbaat als een geniale mijlpaal in de geschiedenis van de wetenschap beschouwt en retrospectief de toenmalige ontvangst van het boek in wetenschappelijke kringen onderzoekt, kan zichzelf overtuigen van de irrationele ‘negatieve receptie’ die Freud zagezegd te beurt viel. Voor zo iemand is iedereen die niet metéén een knieval maakt voor het genie van Freud het slachtoffer van ‘irrationele weerstand’. In het licht van de genuanceerde en redelijke kritieken die Freuds tijdgenoten gaven, lijkt het dat zo’n vooringenomen Freudiaan het moeilijk zal krijgen om die laatste bewering hard te maken, maar dat is buiten de merkwaardige conceptie gerekend die Freud zelf had van de ‘irrationele weerstand’ tegen zijn zogenaamde diepe inzichten. In de ogen van Freud hoefde ‘weerstand’ niet noodzakelijk bewust en emotioneel te zijn, zoals wanneer iemand vol afschuw het idee verwerpt dat mensen van prehistorische aapachtigen afstammen, zonder dat hij die verwerping redelijk kan beargumenteren en enkel omdat ze bijvoorbeeld niet strookt met zijn religieuze overtuigingen. In de psychoanalyse van Freud kon de ‘weerstand’ evengoed onbewust blijven en buiten het medeweten van het slachtoffer om de gedaante van een ingenieuze intellectuele argumentatie aannemen:

“resistance finds it easy to disguise itself as an intellectual rejection”⁷³; “It was not surprising that they should be able to justify on intellectual grounds this rejection of my ideas though it was actually affective in nature. The same thing happened just as often in patients.”⁷⁴

Op een gelijkaardige manier dichtte Freud zijn patiënten en vroege critici een geheim verlangen toe om zijn psychoanalytische theorieën met tegenvoorbeelden te weerleggen. Een patiënte van Freud droomde bijvoorbeeld dat ze haar vakantie met haar gehate schoonmoeder moest doorbrengen. Freud zag er geenszins een weerlegging van zijn theorie van de droom als *wensvervulling* in, want hij wist de droom in een handomdraai in zijn theoretische kader te passen: “Volgens deze droom had ik ongelijk; het was dus haar wens dat ik ongelijk zou hebben en de droom liet haar de vervulling van deze wens zien.”⁷⁵ “[I]k kan verwachten dat het ettelijke van

⁷³ Sigmund Freud, *Five Lectures on Psycho-Analysis*, in *S.E.*, vol. XI, p. 39. Geciteerd in: Paul Robinson, *Freud and His Critics*, 1993.

⁷⁴ Sigmund Freud, *Collected Papers*, vol. 1., 1924 (geciteerd in Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 262).

⁷⁵ Sigmund Freud, *De Droomduiding*, 1987, p. 203.

mijn lezers evenzo zal vergaan; zij zullen zich in de droom graag een wens ontzeggen, om maar hun wens dat ik ongelijk mag hebben te vervullen.”⁷⁶ Richard Webster schreef:

”The notion that many of his patients were perverse and obstinate, harbouring a secret desire to prove him wrong, provided an excellent way of dealing with a great deal of recalcitrant material.”⁷⁷

Zoals Borch-Jacobsen en Shamdasani in *Le Dossier Freud* hebben gedocumenteerd⁷⁸, zijn de aspecten van Freuds werk die destijds sceptische wenkbrauwen deden fronsen – de schijnbare willekeur van de methode, de verwaarlozing van de suggestie-problematiek, de onzorgvuldigheid in het onderscheiden van hypothesen en feiten – precies dezelfde thema’s die ook vandaag vele kritieken op de psychoanalyse inspireren. Wie dus de mythe wil volhouden van de ‘irrationele weerstanden’ die de heroïsche Sigmund Freud destijds moest trotseren, ziet zich bijna genoodzaakt om nagenoeg alle hedendaagse kritieken op de psychoanalyse op dezelfde manier te pathologiseren. Als al die oude argumenten volgens Freud ‘vermomde weerstanden’ waren, waarom zouden ze dat vandaag niet net zo goed zijn? Welk argument tegen de psychoanalyse is eigenlijk *niet* potentieel een vorm van verdoken weerstand?

5.1.3 Een argumentatieve pletwals

Het grootste probleem met het argument van de weerstand – en dat lot deelt ze met nog andere immunisatiestrategieën – is ironisch genoeg niet zozeer de zwakte van de argumentatie, maar eerder haar ál te grote slagkracht. Als het waar is dat wij allemaal marionetten zijn van ons eigen duistere Onbewuste, en dat zelfs onze intellectuele argumenten mogelijks slechts het schijnproduct zijn van verborgen weerstand, hoe ver reikt het sluwe vernuft dan waarmee het Onbewuste ons misleidt? Staat er een limiet op haar doortraptheid? Kan de onbewuste weerstand tegen de psychoanalyse wekenlange intellectuele arbeid dirigeren en zich vervolgens pakweg vermommen als een eindwerk van 120 pagina’s? Indien Freud bepaalde limieten had vastgesteld met betrekking tot het misleidende vernuft van het Onbewuste, dan konden de legitieme kritieken op de psychoanalyse zich – zoals Ernest Gellner schrijft – vanaf een bepaald punt beginnen ophopen, maar dat is bij de psychoanalyse blijkbaar níét het geval. Nergens specificiert Freud de condities waaronder intellectuele argumentaties gewoon zijn wat ze lijken, met andere woorden: géén vermommingen van onbewuste weerstanden.

De immunisatiestrategie van de weerstand, die Raymond Tallis de “inbuilt survival kit”⁷⁹ van de psychoanalyse noemde, lijkt op het eerste zicht een buitenkansje voor de Freudiaan die zich door critici van divers allooi belaagd weet: het argument volgt namelijk naadloos uit de psychoanalytische theorie en stelt hem in staat om in principe *elke* kritiek weg te wuiven! Maar zoals we zagen knelt precies bij die ‘elke’ het schoentje. De al te grote doeltreffendheid en de

⁷⁶ Ibid., p. 210.

⁷⁷ Richard Webster, *Why Freud Was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*, 1995, p. 266.

⁷⁸ Mikkel Borch-Jacobsen en Sonu Shamdasani, *Le Dossier Freud. Enquête sur l’Histoire de la Psychanalyse*, 2006, pp. 175-183.

⁷⁹ Raymond Tallis, “Burying Freud”, *The Lancet*. 09/03/1996

grenzeloze toepassingsmogelijkheden van het argument van de weerstand worden ook door menig Freudiaan als onrustwekkend ervaren. Het is alsof ze denken⁸⁰: ‘Zal het al bij al niet een beetje *verdacht* lijken dat ons argument potentieel elk mogelijk ander argument kan kortsluiten? Moeten we toch niet op zijn minst de mogelijkheid tot kritiek kunnen garanderen door op één of andere manier restricties op te leggen aan het argument van de weerstand?’ Precies de wringende vaststelling dat het argument van de weerstand de mogelijkheden van een argumentatieve pletwals in zich draagt, zal psychoanalytici ertoe brengen om haar slagkracht kleiner voor te stellen dan daadwerkelijk het geval is. Wanneer ze geconfronteerd worden met concrete objecties, zullen psychoanalytici de indruk wekken dat het argument van de weerstand enkel in ‘bepaalde gevallen’ – toevallig die waarvan nét sprake – van toepassing is, en ze zullen het potentieel van het argument liefst niet groter doen uitschijnen dan *in casu* noodzakelijk is om de objecties van het moment te neutraliseren (hedendaagse voorbeelden hiervan volgen in 5.1.4).

Een psychoanalyticus zou hier ongetwijfeld tegenwerpen: ‘Deze kritiek op Freuds argument van de *Verneinung* is totaal achterhaald. Freud was zich terdege bewust van de problematiek van het “Bij kruis win ik, bij munt verlies jij”-principe, en heeft de clichématige kritiek dienaangaande al lang afgehandeld.’ Freud heeft inderdaad op een bepaalde plaats in zijn oeuvre de objecties tegen het gebruik van de *Verneinung* behandeld, maar de manier waarop hij dat klaarspeelt is bijzonder illustratief voor het punt dat ik hierboven probeerde te maken.

“It is true that we do not accept the 'No' of a person under analysis at its face value; but neither do we allow his 'Yes' to pass'. ... The 'Yes' has no value unless it is followed by *indirect confirmations*, unless the patient, immediately after his 'Yes', produces new memories which complete and extend the construction. ... A 'No' from a person in analysis is quite as ambiguous as a 'Yes', and is indeed of even less value. *In some rare cases it turns out to be an expression of a legitimate dissent. Far more frequently it expresses a resistance*”⁸¹ [mijn cursivering]

Het is alsof Freud het bekende spelletje ‘zeeslag’ speelt met zijn critici, maar ongemerkt het spel vervalst door zonder eigen boten te spelen: welke coördinaten de tegenspeler – de criticus of de patiënt – ook bombardeert, Freud kan altijd ‘plons’ zeggen – zoals men pleegt te doen wanneer het vijandige projectiel geen schip raakt – en toch blijven de indruk wekken dat er *echt wel* boten van hem te water zijn. Freud wil ons doen geloven dat zijn argument van de weerstand niet de *passe-partout* is die zijn critici er willen van maken (zonder twijfel *geloofde* hij dat ook daadwerkelijk), maar hij *specificeert geen enkele onafhankelijke limiet waaraan het argument zou onderworpen zijn*. Hij zegt enkel iets mistigs over ‘sommige zeldzame gevallen’ (hier en daar een verborgen schip) waarbij het om een legitiem meningsverschil blijkt te gaan, en die gevallen – zo mogen we aannemen – kan Freud zelf wel onderscheiden. Hij laat daarbij uitschijnen dat er bepaalde condities (coördinaten op het spelbord) zijn waaronder het argument van de weerstand ongeoorloofd is, maar aangezien hij niet nader bepaalt welke die condities precies mogen zijn, kan hij het

⁸⁰ Een belangrijke opmerking: uiteraard beweer ik niet dat de psychoanalytici die het argument van de weerstand gebruiken *bewust* al deze tactische overwegingen maken. Ik beschrijf enkel de *rationale* van de immunisatiestrategie, en de manier waarop ze functioneert in discussies. Deze opmerking zal nog verschillende malen van toepassing zijn.

⁸¹ Sigmund Freud, “Construction in Analysis”, *S.E.* 23, pp.262-3, in Anthony A. Derksen, “The Seven Strategies of the Sophisticated Pseudo-Scientist: a look into Freud's rhetorical tool box”, in: *Journal for General Philosophy of Science* Vol 32, 2001, No. 2, S. 329-350.

argument in de psychoanalytische praktijk – en in intellectuele discussies *tout court* – naar believen als een pasklare immunisatiestrategie blijven gebruiken. Van zodra Freud onafhankelijke criteria zou vastleggen voor het gebruik van het argument van de weerstand, zou hij zich blootstellen aan de gevreesde risico's van de empirische weerlegging. Door het bestaan van dergelijk limieten te veinzen en het vermogen om ze te detecteren binnen de psychoanalytische Gilde te houden, probeert hij te verdoezelen dat zijn jokerkaart niets meer is dan wat ze is: een simpele jokerkaart (of in de opgevijzelde versie die ook in extra-klinische situaties inzetbaar is: een immunisatiestrategie). Die valse indruk heeft Freud nodig, want – zoals ik daarnet al opmerkte – ook de gemiddelde psychoanalyticus voelt aan dat er 'een luchtje zit' aan een argument dat alle andere argumenten kortsluit. Om de analogie van daarnet weer op te pikken: na elke aanval in het zeeslagspel zal Freud verklaren dat de vijandige torpedo zijn doel heeft gemist, maar hij zal daarbij steeds de indruk wekken dat de volgende beurt evengoed een voltreffer kan zijn, en dat er met andere woorden tenminste bepaalde welomschreven coördinaten kwetsbaar zijn. Net zoals de regels van het spel bepalen dat alleen *hij* zijn eigen wateren kan overzien, bepaalt de psychoanalytische doctrine dat enkel de *analyticus* zijn blinddoek kan afnemen en aan de misleidende invloed van het Onbewuste weet te ontsnappen.

5.1.4 Pathologisering en weerstand: in de voetsporen van Freud

Wie historisch onderzoek verricht naar de begindagen van de psychoanalyse, krijgt niet de indruk dat Freud de gewoonte had om meningsverschillen op een rationele manier te beslechten. Spijts zijn retoriek over wetenschappelijke integriteit en zorgvuldigheid, bleek het idee van een degelijke intellectuele discussie, waarin verschillende rationale en empirische argumenten tegen elkaar worden afgewogen, niet bepaald aan Freud besteed. De historicus Frank Sulloway leert ons dat Freud zijn volgelingen zelfs expliciet aanraade om hun wetenschappelijke tegenstanders te behandelen als ongeanalyseerde patiënten die 'weerstand' bieden. Zoals het een goede leermeester betaamt, demonstreerde Freud hoe dat precies in zijn werk ging. In 1911 verklaarde hij dat zijn afvallige leerling Adler ten prooi was gevallen aan 'paranoia', een lot waartoe hij ook zijn vroegere vriend Wilhelm Fliess veroordeelde, nadat deze hem terecht van plagiaat had beschuldigd. Eén jaar later verweet hij zijn leerling Stekel 'perverse seksualiteit'. Dat Jung in 1914 zijn theorieën durfde tegenspreken, betekende dat Jung zich 'aan de rand van een psychose' bevond en leed aan een 'emotionele stompzinnigheid'. In 1924 diagnosticeert hij de afvallige Rank als een 'neuroticus'. Zijn voormalige collega Breuer had dan weer last van een 'verdringing van de seksualiteit'. Stonden verder ook in het psychiatrische scheldregister: verdrongen homoseksualiteit, grootheidswaan, zwakzinnigheid, antisemitisme...⁸²

Treden de hedendaagse volgelingen van Freud nog steeds in zijn voetsporen? Gebruiken zij nog steeds het argument van de weerstand en het psychiatrische scheldregister om zich tegen de

⁸² Jacques Van Rillaer, *Les Illusions de la Psychoanalyse*, 1980, pp. 64-67; Mikkel Borch-Jacobsen en Sonu Shamdasani, *Le Dossier Freud. Enquête sur l'Histoire de la Psychoanalyse*, 2006, pp. 232-233. Zie ook John Farrell, *Freud's Paranoid Quest. Psychoanalysis and Modern Suspicion*, 1996.

kritieken van hun tegenstanders te immuniseren? Het zal u wellicht niet verwonderen dat een argument dat zo naadloos uit het psychoanalytische systeem volgt en zo succesvol door Freud zelf is aangewend, tot op vandaag een enorme overtuigingskracht heeft voor zijn intellectuele erfgenamen. Ernest Gellner schreef over de Freudianen: “Everything about their work situation and conceptual milieu [...] impels them towards an *ad hominem* rather than bona-fide-conceding reply to critics.”⁸³

In zijn bekende essay *A Counterblast in the War on Freud: The Shrink is In*, dat als een tegengewicht moest gelden voor de aanvallen van Frederick Crews in *The Unknown Freud*, schrijft de psychoanalyticus Jonathan Lear dat de recente kritieken op Freud een “re-enactment of Oedipus’s complex”⁸⁴ verhullen. Volgens Murray Schwartz was het Crews in zijn essay te doen om “de zonden van alle vaders”, een diagnose die klaarblijkelijk naar hier is overgewaaid, want in De Morgen van 10/12/1999 zegt Paul Verhaeghe precies hetzelfde.⁸⁵ Ook Jeffrey Prager vond het niet nodig om op de argumenten van Crews in te gaan, want hij doorzag meteen dat Crews met zijn ‘vendetta’ tegen de dode Freud enkel zijn eigen Freudiaanse verleden probeerde te verdringen⁸⁶. Ook aan de andere kant van de oceaan, in het psychoanalytische bastion Frankrijk, brengen Freudianen de symptoomanalyse in stelling om kritische stemmen te neutraliseren. In 1999 schreef de gerenommeerde en mediagenieke Elisabeth Roudinesco: “l’hostilité au modèle freudien relève moins de la discussion scientifique que de la résistance des savants eux-mêmes à leur propre inconscient.”⁸⁷ Ook de bekende psychoanalyticus Daniel Sibony wond er in *Libération* – naar aanleiding van het *Livre Noir de la Psychanalyse* – geen doekjes om:

“Il faut croire que la psychanalyse a quelque chose d’incroyable pour susciter et supporter ces attaques rituelles, qui relèvent parfois d’une contestation infantile. [...] Les auteurs du "dossier" ont clairement un problème narcissique avec Freud [...] Et leur fureur, tel un «transfert négatif», frôle l’irrationnel”⁸⁸

Een amusant voorbeeld van symptoomanalyse treffen we aan bij Bruce Fink, die in 2004 over de kritieken op Lacan schreef:

“A great deal of theoretical writing adopts the presupposition that theory has to produce a discrete, discernible object (a turd of sorts) for us to examine (admire or scorn), which is essentially an obsessive bias associated [...] with what we might cavalierly call ‘anal male academic writing’”⁸⁹

⁸³ Ernest Gellner, *The Psychoanalytic Movement: The Cunning of Unreason*, 1985, p. 96.

⁸⁴ “In all the recent attacks on Freud, can't one hear echoes of Oedipus's attack on Tiresias? Isn't the attack on Freud itself a repetition and re-enactment of Oedipus's complex? [...] One indication that this is so--a symptom, if you will--is that none of the attacks on Freud addresses the problems of human existence to which psychoanalysis is a response.” Jonathan Lear, “The Shrink is In: A Counterblast in the War on Freud”, *New Republic* 25/12/1995, p. 18-25.

⁸⁵ Paul Verhaeghe, “Het Bankroet van de Vaders en de Echte Vragen”, *De Morgen*, 10/12/1999.

⁸⁶ De referenties van de citaten van Schartz en Prager zijn terug te vinden in: Frederick Crews (and his critics), *The Memory Wars: Freud's Legacy in Dispute*, 1997, p. 291.

⁸⁷ Roudinesco, *Pourquoi la Psychanalyse?*, 1999, p. 73 Roudinesco beaamt in dit citaat het standpunt van Gerald Edelman.

⁸⁸ Daniel Sibony, “En finir avec la psychanalyse?” *Libération* 13/9/05. Een lichtjes gewijzigde versie verscheen als lezersbrief in *Nouvel Observateur*, 8/9/05 (de eerste zin van het citaat komt uit deze versie).

⁸⁹ Bruce Fink, geciteerd in Filip Buckens, *Jacques Lacan. Profielucht in het Luchtledige*, 2006, pp. 55-56.

Filip Buekens, die dit citaat rapporteert in zijn filosofische kritiek op Lacan, legt uit dat Fink hier verwijst naar de hypothese van Freud dat ordelijkheid en zuinigheid ‘anale’ karaktereigenschappen zijn van personen “die tijdens hun vroege kindertijd weigeren te ontlasten wanneer ze op de po worden gezet omdat ze bijkomend lustwinst uit de defecatie halen”. (zie ook mijn eigen anale fixaties in [4.2], alwaar ik betoog dat de psychoanalyse geen dergelijke welomlijnde ‘drol’ is.)

Nochtans: in de categorie van de ‘Symptoomanalyse van de Kritiek’ (Immunisatie 1), heeft deze publieke en individuele pathologisering van de tegenstander sinds Freud gelukkig wat aan populariteit ingeboet. Bovenop de algemene logische defecten die alle immunisatiestrategieën van dit eerste type eigen zijn, heeft dit specifieke argument namelijk nog enkele extra pijnpunten. Nagenoeg iedereen zal het erover eens zijn dat we hier namelijk met een ietwat ranzig en eigenlijk compleet ontoelaatbaar *ad hominem* argument te doen hebben, en veel moderne Freudianen beseffen dan ook dat ze zichzelf in diskrediet brengen door het openlijk in de mond te nemen. Bovendien: zodra er een paar Freudianen in het spel zijn, levert de *ad hoc* pathologisering van de tegenstander na verloop van tijd een hutsepot van inconsistente diagnoses, die de geloofwaardigheid van het argument enkel verder doen slinken.

In vergelijking met de openlijke pathologisering van de tegenstander, die in onze hedendaagse debatcultuur nauwelijks meer aanvaard wordt, heeft het ‘argument van de weerstand’ zich iets beter weten te handhaven in de loop van de voorbije Freudiaanse eeuw. Het argument hoeft zijn pijlen namelijk niet noodzakelijk op individuele personen te richten, en aangezien het lijnrecht en ondubbelzinnig uit de psychoanalytische doctrine volgt, laat het meer eensgezindheid toe onder de Freudianen. Er treedt nu echter een speciale complicatie op: wanneer psychoanalytici in een discussie verwijzen naar de ‘weerstand’ die zogezegd tegen hun theorieën bestaat, gebruiken ze die stelling niet altijd expliciet als een symptoomanalytisch *argument* voor de geldigheid van zijn theorie. Dikwijls lijken ze een normale, niet-Freudiaanse vorm van ‘weerstand’ op het oog te hebben (een aversie zonder onbewuste bronnen), die op zich geen argument biedt voor de waarheid van psychoanalyse. Ik zal de verwijzing naar deze tweede vorm van weerstand in 5.1.7 apart behandelen, hoewel het onderscheid tussen beide varianten zoals we zullen zien soms doelbewust vaag wordt gemaakt. Freudianen insinueren dikwijls interne psychoanalytische verklaringen voor de vermeende ‘weerstand’ zonder ze argumentatief te expliciteren, zodanig dat het verwijt van het *petitio principii* hen minder gemakkelijk kan raken.

In tegenstelling dus tot de tweede en niet-Freudiaanse variant van de verwijzing naar de ‘weerstand’, valt de eerste en strikt argumentatieve versie, aangezien ze zich beroept op een theorie-interne redenering, onder de noemer van de symptoomanalyse. De zogenaamde ‘weerstand’ tegen de psychoanalyse wordt dan als een indicatie aanzien voor haar waarheid. De vooraanstaande Lacaniaan Jacques-Alain Miller bijvoorbeeld zei in *Le Point* naar aanleiding van de publicatie van het *Livre Noir de la Psychanalyse*: “Pour être ainsi assiégée depuis deux ans [...] il faut supposer que [la psychanalyse] recèle quelque chose de très précieux.”⁹⁰ Elisabeth Roudinesco

⁹⁰ Jacques-Alain Miller, *Le Point*, 29/09/2005.

schreef in haar reactie op het *Livre Noir* dat “la haine de la psychanalyse était le symptôme de son progrès agissant.”⁹¹ In het citaat dat ik hierboven al heb aangehaald, schreef Daniel Sibony: “Il faut croire que la psychanalyse a quelque chose d'incroyable pour susciter et supporter ces attaques rituelles.”⁹² Dinitia Smith schreef in *The New York Times* dat de “never-ending backlash against Freud confirms the potency of his theories.”⁹³ Sylvia Zwettler-Otte, voormalig president van de *Vienna Psychoanalytic Society*, doet er nog een schepje bovenop en trekt met de pletwals door de héle revisionistische *Freud studies*:

“[t]here will always be a struggle between repression and insight. I don't think the outside world is more hostile to psychoanalysis than it was in the beginning [...] resistance is a natural reaction that Freud had already foreseen and experienced.”⁹⁴

De Staten-Generaal van de Psychoanalyse ten slotte, die in 2006 te Brussel plaats vond, werd als volgt aangekondigd op internet:

“We have known since Freud that delving into the unconscious is and will always be disturbing. But when resistance to psychoanalysis takes the form of hasty and inappropriate measures by public authorities, it is a sign of a deep malaise in our democracy and a serious cultural regression.”⁹⁵

Richard Webster merkte over het argument van de weerstand op: “[W]hat defenders of psychoanalysis rarely if ever acknowledge is that theories [...] which are wrong are just as likely to be met with resistance as theories which are right.”⁹⁶ Webster legt in dit citaat de vinger op de wonde, maar hij heeft nog een extra zet nodig om Freud en de zijnen schakmat te zetten, want hij rekent buiten de theorie-interne conceptie van de weerstand die de psychoanalytici erop nahouden. Uit de Freudiaanse doctrine volgt immers – *contra* Webster – dat onjuiste theorieën gééenszins op weerstand zullen stuiten. Het échte probleem voor Freudianen is dus dat, wanneer ze het argument van de weerstand willen bewaren, ze moeten volhouden dat *elke andere theorie die eveneens op weerstand stuit waar is*. Roudinesco en Miller concluderen immers uit de zagezegde ‘haat’ en ‘vijandigheid’ tegen de psychoanalyse zonder verdere omwegen dat die psychoanalyse iets waardevols of diepzinnigs op het spoor is. Zelfs al zou er sprake zijn van een ‘haat’ of ‘weezin’ zoals Freudianen die voorstellen (in werkelijkheid gaat het over rationele en beargumenteerde kritieken), dan ligt de weerlegging van dit argument nog voor de hand: elke morele of redelijke mens voelt nu bijvoorbeeld ‘emotionele weerstand’ tegen rassenhaat in *Mein Kampf*, maar bewijst dat op een of andere manier het nazistische gelijk? Bovendien zou het argument ook merkwaardige implicaties hebben *binnen* de psychoanalyse: neem nu de beroemde psychoanalytica Melanie Klein, die kleine kinderen nóg meer perverse en moordlustige verlangens toedicht dan Freud al gedaan had. Wat met de psychoanalytische scholen en collega’s die haar theorieën

⁹¹ Elisabeth Roudinesco, *Pourquoi tant de haine?*, 2005, p. 32.

⁹² Daniel Sibony, “En finir avec la psychanalyse?” *Libération* 13/9/05.

⁹³ Dinitia Smith, “Freud May Be Dead, But His Critics Still Kick”, *The New York Times*, 10/12/1995.

⁹⁴ “A Conversation with Sylvia Zwettler-Otte”, *Logos* 5.1, 2006, http://www.logosjournal.com/issue_5.1/zwettler.htm.

⁹⁵ <http://www.egp3.net/en/enAccl.htm> Het citaat komt uit de cache-bestanden van google. De site van de EGP werkt al een tijdje niet meer.

⁹⁶ Richard Webster, *Why Freud Was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*, 1995, p. 3: Webster heeft het in dit citaat specifiek over “theories about sexual behaviour”.

bestrijden? Zijn zij soms gekrenkt en gechoqueerd door hun perverse karakter, en bewijst hun emotionele weerstand dan op één of andere manier het gelijk van Klein?

5.1.5 *Vertwijfeling in de gelederen*

Toch stellen niet alle psychoanalytici de zaken zo boudweg voor als sommige van de bovenstaande commentatoren (hoewel velen van hen waarschijnlijk de overtuiging van bijvoorbeeld Zwettler-Otte over de eeuwige weerstanden tegen de psychoanalyse delen). Met de individuele pathologisering van de tegenstander springen hedendaagse Freudianen sowieso al voorzichtiger om, maar ook het compromisloze gebruik van het ‘argument van de weerstand’ – in de zin van een theorie-interne symptoomanalyse – brengt sommige van hen in verlegenheid. Jacques Derrida schreef in 1996 over het argument van de weerstand:

“It is as if, having been accused [...] of overusing it and thereby overcoming too quickly all questions or objections, which after *fast-analysis* are regularly filed away under symptoms of resistance, they [de psychoanalytici] were submitting to or preparing for other terms for the discussion.”⁹⁷

Voor die vertwijfeling over het argument van de weerstand hebben de hedendaagse Freudianen – het mag geen wonder heten – een aantal goede redenen:

- Ten eerste bezondigt elke symptoomanalyse van de tegenkritiek zich, zoals het kleinste kind inziet, aan het *petitio principii*: de geldigheid van de psychoanalyse is net wat *ter discussie* staat, dus het brengt geen zoden aan de dijk om de critici te lijf te gaan met hetgeen ze net *betwisten*: het zorgt hoogstens voor een uitzichtloze intellectuele loopgravenoorlog.
- Ten tweede baart de al te grote potentiële slagkracht van het argument vele psychoanalytici terecht zorgen, zoals ik hierboven al aanstipte. Wie het argument van de weerstand gebruikt in de versie die Freud hanteerde – die stelt dat ook dikke boeken van eminente critici simpele emotionele weerstand kunnen verhullen – meet zichzelf impliciet een soort van intellectuele ongenaakbaarheid aan. Wie garandeert immers dat er ook maar één argument is dat niet door de immunisatiestrategie van de ‘weerstand’ kan worden weggewuifd?

Niettemin oefent dit beruchte drogargument een onweerstaanbare aantrekkingskracht uit op psychoanalytici, en moeten velen zich dikwijls op hun tong bijten om er niet openlijk mee uit te pakken. Het gebeurt dan ook niet zelden tijdens een discussie dat een psychoanalyticus die zich aanvankelijk sterk had gehouden, uiteindelijk in het heetst van de strijd de doodoener van de ‘weerstand’ eruit flapt.⁹⁸ Het feit dat het argument van de weerstand of een andere variant van de symptoomanalyse zo’n sterke innerlijke overtuigingskracht bezit voor de psychoanalytische ‘believer’, maar dat deze tezelfdertijd min of meer beseft dat het argument naar normale intellectuele standaarden niet als helemaal koosjer kan doorgaan, leidt soms tot merkwaardige situaties.

⁹⁷ Jacques Derrida, *Resistances of Psychoanalysis*, 1998, p. 1.

⁹⁸ De Gentse psychoanalyticus Lieven Jonckheere wierp me ooit op het verhitte hoogtepunt van een discussie toe: “Jij behoort tot het soort problemen dat wij in onze psychoanalytische praktijk moeten behandelen.”

Zo heeft de Freudiaan Paul Robinson een nogal ambigue haat-liefde verhouding met het psychoanalytische oerargument. In zijn boek *Freud and his Critics* citeert hij eerst Freuds klassieke argument van de onbewuste weerstand die zich incognito voordoet als een intellectuele argumentatie, maar zijn daaropvolgende pogingen om er enige kritische distantie van te nemen stranden ergens halverwege (let vooral op het kantelpunt “that having been said”).

”The only proper response to this kind of reasoning is to insist that it is entirely out of bounds: it undermines the very possibility of intellectual life and, if taken seriously, would lead to a dismissal of psychoanalysis itself as nothing more than a projection of Freud's neuroses. Ad hominem arguments—of which the appeal to resistance is a classic example—simply have no place in reasoned debate. *That having been said*, one must also concede that, empirically speaking, Freud was probably right: his ideas disturb us as do those of no other important thinker, and many of our objections to them, whatever their intellectual validity, spring from deep emotional sources. We of the late twentieth century are perhaps less inclined to take offense than were Freud's contemporaries, but he nonetheless refuses to fade gracefully into the historical woodwork. Rather, he continues to be a rebarbative figure of contemporary debate, and there remains, I'm convinced, *an underground reservoir of resentment to his troublesome ideas.*”⁹⁹ (mijn cursivering)

Het is merkwaardig om te zien hoe dit fragment van Robinson naar het einde toe verglijdt in precies hetzelfde dubieuze argument dat hij in het begin stellig had verworpen¹⁰⁰. Met de gezonde dosis scepsis die hij eerst aan de dag legt door het argument van de weerstand te veroordelen, lijkt Robinson de kritische lezer gerust te stellen. Wanneer hij vervolgens opnieuw het argument van de weerstand in stelling brengt, lijkt het plots niet meer mogelijk om het te bekritisieren, want: had Robinson tenslotte de kritieken zelf niet beaamd en het argument van de weerstand ondubbelzinnig veroordeeld? Door deze puur retorische juxtapositie wekt hij de indruk dat zijn versie van het argument niet onderhevig is aan de kritieken die erop geformuleerd zijn, en heeft hij op doeltreffende wijze die kritieken geneutraliseerd. Het is een klassieke strategie: maak jezelf openlijk de kritiek van je tegenstander eigen, en blijf vervolgens doodleuk je standpunt verkondigen. Door uiterlijk de geldigheid van de kritiek te beamen, wek je de indruk dat je eigen standpunt niet in strijd is met de kritiek in kwestie. Het is alsof iemand zou beweren: ‘Natuurlijk ben ik tegen racisme. Racisme is verwerpelijk. *Dit gezegd zijnde* hebben de racisten in zekere zin een punt. Die negers nemen ons werk af en bovendien zijn het kleine criminelen. We zouden ze beter terug naar hun eigen land sturen.’

⁹⁹ Paul Robinson. *Freud and His Critics*. <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft4w10062x/>.

¹⁰⁰ Met wat goede wil is het mogelijk om te betogen dat Robinson het in dit citaat enkel over *niet-Freudiaanse* weerstand heeft – in de gewone betekenis van ‘weezin’ of ‘aversie’ – en dat we dus strikt gezien niet over een symptoomanalyse kunnen spreken. Het citaat blijft niettemin een merkwaardig voorbeeld van de functionele ambigüiteit die ik hierboven aanhaalde: de psychoanalytische verklaringen voor de weerstand worden gesuggereerd – de uitdrukkingen “*underground reservoir of resentment*” en “*deep emotional sources*” gaan beslist de richting uit van een Freudiaanse onbewuste weerstand – maar ze worden niet openlijk geëxpliciteerd. Nochtans beweert Robinson wel dat Freud ‘empirisch gesproken’ gelijk had. Met andere woorden: de rationele kritieken van Freuds wetenschappelijke collega’s *waren* volgens Robinson manifestaties van Freudiaan-onbewuste weerstand en aldus confirmaties van de psychoanalytische hypothesen. Hoe dan ook: wie bereid is de vermelde goede wil aan de dag te leggen en vol te houden dat Robinson de ‘weerstand’ waarvan sprake opvat in de niet-Freudiaanse zin, wil ik graag doorverwijzen naar 5.1.7.

Sommige verdedigers van de psychoanalyse gebruiken het argument van de weerstand – of een andere vorm van symptoomanalyse – niet rechttoe rechtaan, maar houden het bij een *insinuatie*. Robert Michels bijvoorbeeld schrijft dat Freud zélf het laatst zal lachen met het iconoclasm van zijn critici: “for when our attention shifts to why we take such pleasure in these efforts [het ontmaskeren van Freud], it is to Freud’s ideas that we turn in our search for greater understanding.”¹⁰¹

Nog zo’n ietwat schoorvoetend gebruik van het argument van de weerstand vinden we terug bij John Forrester, die in zijn boek *Dispatches from the Freud Wars* fijntjes laat vallen: “It may be *educational* to think of the battle between Freud and his critics as akin to the contest between an analyst and his patient.”¹⁰² [mijn cursivering] Forrester vervolgt met een subtiële symptoomanalyse van de hedendaagse controverse rond de psychoanalyse, waarbij hij uitgebreid Freuds ideeën over de therapeutische relaties citeert en aanstipt dat ze misschien wel “helpful” kunnen zijn om de moderne disputen in perspectief te plaatsen. Iets verderop laat Forrester zijn subtiliteit varen: “Killing the messenger is one of the most hallowed of strategies for dealing with unwanted news. Freud called it disavowal, foreclosure, or repudiation.”¹⁰³

Sommige psychoanalytici willen het argument van de weerstand zelfs openlijk afzweren, maar maken het van de weeromstuit nog bonter. In een lezerbrief aan *De Morgen*, als reactie op een kritische column over de psychoanalyse van Geert Lernout, wil de Gentse psychoanalyticus Lieven Jonckheere de lezer “geruststellen” dat het argument van de onbewuste weerstand niet meer in trek is bij psychoanalytici. Hebben degelijke argumenten de drogargumenten dan overbodig gemaakt? Het ligt eraan. Volgens Jonckheere getuigt de tekst van Lernout van een “apothese van agressieve domheid”, een “rabiaat sciëntisme” en een “hallucinante vorm van argeloze pretentie”¹⁰⁴. Zélf blijft Jonckheere gelukkig bescheiden over zijn bedoelingen:

“Het is hier niet de bedoeling om te argumenteren tegen het demagogische, van elk wetenschappelijk fundament gespeende karakter van de beweringen die door Geert Lernout bijeengeharkt werden in zijn artikel. [...] GL jongleert met één referentie, ook ik zou met referenties kunnen jongleren.”¹⁰⁵

Van een “geruststelling” gesproken!

¹⁰¹ Robert Michels, [Review of ‘The Memory Wars’ by Frederick Crews] *Journal of the American Psychoanalytic Association* 44, 1996, p. 574.

¹⁰² John Forrester, *Dispatches from the Freud wars*, 1997, p. 3.

¹⁰³ *Ibid.*, p. 9.

¹⁰⁴ Lieven Jonckheere, “Freud is springlevend”, *De Morgen*, 23/11/1999. Om correct te zijn: Jonckheere is in zijn artikel bij gelegenheid de buikspreekster van een onbekende psychoanalytische collega: “Kritiek, beweert GL, wordt altijd geïnterpreteerd als een uiting van weerstand tegen de inhoud van de psychoanalyse. Op dit punt kan ik GL echt wel geruststellen. De vriend die mij zijn column signaleerde, had het slechts over “een apothese van agressieve domheid” en een “hallucinante vorm van argeloze pretentie”. Of anders gezegd, en begrijpelijker voor de erudiete GL: een rabiaat sciëntisme.”

¹⁰⁵ *Ibid.*

5.1.6 Exotische symptoomanalyses: de Lacanianen over de Evaluatie

De immunisatiestrategie van de symptoomanalyse fungeerde doorheen de geschiedenis van de psychoanalyse als een krachtig instrument om kritische argumenten met een wijde boog te omzeilen. Door de critici van de psychoanalyse systematisch op de sofa te sleuren en hun verborgen pathologische complexen of weerstanden bloot te leggen, pretendeerden psychoanalytici dat ze zich niets van hun argumenten hoefden aan te trekken. Maar wat als wetenschappelijke onderzoeken de psychoanalyse aan het wankelen brengen? Wat als een collectief van onafhankelijke experts bijvoorbeeld concludeert uit wetenschappelijke meta-analysen dat de therapeutische werkzaamheid van de psychoanalyse miniem is, of toch alvast inferieur aan andere therapievormen? Hoe kunnen psychoanalytici in dat geval nog aan het verdict ontsnappen? Ware het niet interessant om – hier spreekt even de advocaat van de duivel – in zo’n geval meteen het elementaire principe waarop zo’n onderzoeken berusten met behulp van de symptoomanalyse in de kiem te smoren? Zou dat niet de meest doeltreffende manier zijn om meteen al die beroerde resultaten van zogenaamd ‘wetenschappelijke’ onderzoeken te neutraliseren?

Welnu: een sterk staaltje van zo’n immuniserende symptoomanalyse hebben Jacques-Alain Miller – invloedrijke Franse psychoanalyticus en schoonzoon van Jacques Lacan – en zijn kompanen geleverd toen het officiële Franse INSERM-instituut een rapport publiceerde over de effectiviteit van de verschillende psychotherapieën. Voor de Millerianen was het zo klaar als een klontje: als die zogezegde wetenschappelijke ‘evaluatie’ de psychoanalyse in het gedrang brengt, dan moet dat hele idee van de ‘evaluatie’ – samen met de cognitieve gedragstherapeuten, deze “*féru* d’évaluation”¹⁰⁶ – maar zelf onder het analytische scalpel.

Bij de Gentse Lacaniaan Lieven Jonckheere klinkt dat als volgt: de “hysterische Sirenes van de Evaluatie”¹⁰⁷ willen ons steeds opnieuw verleiden tot ‘zelfevaluatie’, die we – zo bevestigt ook François Leguil in het *Anti-Livre Noir de la Psychanalyse*¹⁰⁸ – als de eigenlijke essentie en de *ideologie* van de Evaluatie moeten beschouwen. Deze zelfevaluatie leidt onvermijdelijk tot wat Jacques-Alain Miller bestempelt als de bekentenis van een “*petite jouissance imbécile, autistique*”.¹⁰⁹ Yasmine Grasser schrijft in het *Anti-Livre Noir*: “L’évaluateur n’est que la marionnette du conditionneur qui a lancé dans le monde un nouveau type d’éducateur déconnecté du *signifiant* mais bien assis sur sa *jouissance*”¹¹⁰ [mijn cursivering]. De vernoemde Lieven Jonckheere, eveneens bezorgd om de teloorgang van de psychoanalyse in de hedendaagse ‘evaluatiecultuur’, heeft in zijn eigen symptoomanalyse wraaklustige fantasieën over een monstrueuze “Evaluator”, een prehistorische schrokop die op een dag de fatale fout maakt om zich met slecht verteerbare

¹⁰⁶ Marga Mendelenko-Karz, “Le pousse-au-meurtre du sujet”, *Anti-Livre Noir de la Psychanalyse*, 2006, p. 119.

¹⁰⁷ Lieven Jonckheere. “Evaluatie, Tussen de Scylla van de Controle en de Charybdis van de Groei”, 2004, <http://www.forumpsy.org/be/Lieven%20Jonckheere1.htm>

¹⁰⁸ “Cela a déjà montré: l’évaluation, son but, ses idées, sont l’auto-évaluation.” (François Leguil, “La cliniques des TCC”, *Anti-Livre Noir de la Psychanalyse*, 2006, p. 60).

¹⁰⁹ Formulering overgenomen van Lieven Jonckheere, o.c.. Zie ook het boek van Jacques-Alain Miller en Jean-Claude Milner over de evaluatie: *Voulez-vous être évalué?*, 2004.

¹¹⁰ Yasmine Grasser, “La Fondation Skinner”, *Anti-Livre Noir de la Psychanalyse*, 2006, p. 107. De gecursiveerde woorden zijn centrale concepten in de Lacaniaanse psychoanalyse.

psychoanalytici te voeden: “I dreamt that the evaluator had become extinct because he had been so stupid as to start eating psychoanalysts.”¹¹¹ Jacques-Alain Miller is ervan overtuigd dat er achter de ‘doctrine van de evaluatie’ een samenzwering schuilgaat die tot doel heeft de psychoanalyse uit te roeien.¹¹² Zijn finale verdict over de evaluatie luidt dan ook: “L'évaluation est dans le monde contemporain ce que j'ai vu qui ressemble le plus à une secte”¹¹³

Naast het feit dat al deze bonte symptoomanalyses van de evaluatie manifeste pogingen zijn om elke vorm van wetenschappelijke controle te ontvluchten, bezondigen ze zich – zoals ik daarnet al heb aangetoond – evident aan het drogargument van het *petitio principii*: de geldigheid van de psychoanalyse is net wat ter discussie staat, dus wie de kritieken op de theorie te lijf gaat met hetgeen deze critici precies *betwisten*, preekt enkel voor eigen parochie. Al bij al komt deze symptoomanalyse op hetzelfde neer als wanneer een astroloog zou beweren, nadat de scepticus de vermeende invloed van de sterren op ons ondermaanse leven met empirische en rationele argumenten weerlegd heeft, dat “zijn sceptische geest nu eenmaal verdoezeld is door de stand van Saturnus in relatie tot zijn steenbok-ascendant.” Nog los daarvan blijft het ook maar de vraag hoe geloofwaardig deze totaalkritiek op de ideologie van de ‘evaluatie’ is. Zonder het zelf te beseffen of te willen weten, evalueren de psychoanalytici immers zelf voortdurend: ze beoordelen elkaars competentie, ze evalueren gepubliceerde gevalstudies, de toestand van hun patiënten, het verloop van de therapeutische kuur...

Door het hele idee van een redelijke ‘evaluatie’ te ondergraven, nodigen de Lacanianen willens nillens ook een hele resem andere pseudowetenschappers uit in hun ongenaakbare intellectuele loopgraven. Stel dat we hun ontmaskering van de ‘evaluatie’ zouden aanvaarden, kunnen we dan nog de theorieën van potentiële kwakzalvers evalueren? Valt de wetenschappelijke evaluatie van nieuwe medicijnen immers ook niet onder hetgeen de psychoanalytici verguizen? En wat met de democratische evaluatie van politici na een voleindigde ambtstermijn? En de evaluatie van studenten – desnoods psychoanalytici in spe – op het einde van het academiejaar?¹¹⁴

U kan denken: dat is absurd. Dat is het inderdaad. Wanneer we kunnen aantonen dat de consequenties van een immunisatiestrategie manifest absurd zijn en dat geen enkele min of meer redelijke psychoanalyticus ze op andere domeinen zou toepassen, dan hebben we aangetoond dat de gekozen verdediging een arbitraire vluchtweg is en een bedenkelijke manier om de psychoanalyse *ad hoc* een intellectuele vrijbrief te verlenen. Welke aannemelijke redenen zijn er

¹¹¹ Lieven Jonckheere, “Evaluation Today. From the Frying Pan of Control into the Fire of Growth”, 2004. (Engelse versie van het artikel hierboven) Jonckheere oreert in zijn symptoomanalyse van de evaluatie over zaken als “depressive guilt feelings resulting from self-evaluation” en “redemption by means of the Other-evaluation”.

¹¹² Jacques-Alain Miller, “Chronique d'un complot déjoué”, Agence lacanienne de presse, 15/02/05; de citaten worden aangehaald in: Borch-Jacobsen & Shamdasani, *Le Dossier Freud*, 2006, p. 132.

¹¹³ Interview met Christian Ruby, "Le paradigme de l'évaluation.", *Espaces Temps.net*, 28/10/2004. <http://espacestemp.net/document735.html>

¹¹⁴ Enige tijd nadat ik deze opmerking over de evaluatie in het onderwijs schreef – uiteraard bedoeld als een schertsende *reductio ad absurdum* – bleek dat sommige psychoanalytici ze bloedserieus nemen. “De echte kanker in de hele reorganisatie van de gezondheidssector, waarvan bijvoorbeeld de reglementering van de psychotherapie getuigt, is de evaluatie. [...] De evaluatoren hebben niet alleen toegeslagen in de welzijnssector, ook andere sectoren zijn er het slachtoffer van: bijvoorbeeld het onderwijs. Dat verschillende scholen dezelfde examenvragen geschiedenis moeten hebben is toch een vreemde zaak. Is dat dan objectiviteit?” Joost Demuyne, “Toch iets meer licht graag! Over kwakzalvers, psychofarmaca, diploma's, evaluatie”. <http://www.forumpsy.org/be/Demuyne.deel%20een.htm>

immers om de psychoanalyse een voorkeursbehandeling te geven in de evaluatie van de psychotherapieën? Is het recht van patiënten om te weten in welke mate de werkzaamheid van een psychotherapie bepaalde wetenschappelijke tests heelhuids heeft doorstaan, niet net zo vanzelfsprekend als het recht van diezelfde patiënten om te weten dat een toegediend medicijn in gecontroleerde onderzoeken positief is ‘geëvalueerd’?

5.1.7 *Weerstand zonder Freud?*

Zoals reeds vermeld, lijken niet alle Freudianen die over de ‘weerstand’ tegen de psychoanalyse spreken op de *onbewuste en Freudiaanse* weerstanden te doelen. Sommigen leggen simpelweg de klemtoon op het zogezegde ‘schokkende’ en ‘kwetsende’ karakter van de psychoanalyse, en hanteren het woord ‘weerstand’ alsmede in de gangbare betekenis. Het meest beruchte voorbeeld van deze strategie, dat tot op vandaag door talloze commentatoren wordt herkauwd, is Freuds uitspraak over de psychoanalyse als de ‘derde narcistische krenking’ van de mensheid. De eerste van de drie ‘krenkingen’ staat volgens deze beroemde vergelijking¹¹⁵ op naam van Copernicus, die de mens uit het centrum van de schepping haalde en zijn bescheiden plaats in een onmetelijk heelal aantoonde. De tweede slag werd toegebracht door Darwin, die de mens van zijn bevoorrechte sokkel in de natuur haalde en hem zijn plaats als dier onder de dieren toewees. De derde en grootste narcistische krenking – zo gaat de metafoor verder – hebben we te ‘danken’ aan die moedige Weense zenuwarts, die aantoonde dat de mens zelfs ‘geen baas in eigen huis is’.

Het is niet evident om deze opmerking zomaar weg te wuiven, want het is niet uitgesloten dat ze als empirische *vaststelling* – niet als *argument* voor de theorie – accuraat kan zijn. De geschiedenis wijst uit dat de theorieën van Copernicus en vooral Darwin bij een aanzienlijk deel van de intellectuele gemeenschap op emotioneel en religieus geïnspireerd verzet hebben gestoten. Hoewel Freud zoals vermeld de onredelijke ‘negatieve receptie’ van zijn werken schromelijk overdreven heeft – veel van zijn collega’s vonden zijn boeken weinig opzienbarend – is het aannemelijk dat bepaalde mensen zijn theorieën over de infantiele seksualiteit weerzinwekkend vonden. Historisch onderzoek moet dan uitwijzen in welke mate die ‘emotionele weerstand’ als een feitelijke *vaststelling* accuraat is.

Maar zelfs al zou zo’n historisch onderzoek uitwijzen dat de emotionele weerstand¹¹⁶ tegen Freud vergelijkbaar was met die tegen Darwin, dan ligt het verschil tussen beide heren nog steeds voor de hand: het gegeven van de emotionele weerstand kon in het geval van Darwin *achteraf*, wanneer de evolutietheorie gevestigd was en uitgebreid geconfirmeerd, als een psychologische verklaring dienstdoen voor het feit dat de theorie ondanks haar talloze confirmaties zo moeilijk ingang heeft gevonden. Het probleem is dat de verwijzing naar de emotionele weerstand in het geval van de theorieën van Freud, voor wie nergens dergelijke onwankelbare evidentie te bespeuren valt,

¹¹⁵ Een vergelijking die overigens beslist geen uitvinding van Freud zelf was, maar een gemeenplaats onder 19^e-eeuwse intellectuelen, zoals Borch-Jacobsen & Shamdasani aantonen.

¹¹⁶ Voor alle duidelijkheid nogmaals: de ‘emotionele weerstand’ in dit deel verwijst naar *niet-Freudiaanse* weerstand.

compleet *irrelevant* is als verklaring voor de kritiek die ze te verduren krijgt¹¹⁷. In het geval van theorieën waarvoor de bewijslast alomtegenwoordig is, vormt de nood naar zo'n verklaring daarentegen wél een pertinent probleem, omdat het bestaan van duidelijke rationele gronden voor het verwerpen van de theorie *ex hypothesi* is uitgesloten (de bewijslast is immers alomtegenwoordig). Empirische evidentie voor het bestaan van 'emotionele weerstanden' tegen de psychoanalyse zou dus maar één iets aantonen: dat een irrationele theorie soms om irrationele redenen wordt verworpen.

Sinds jaar en dag weiden psychoanalytici bijzonder graag uit over de vermeende 'emotionele weerstanden' tegen hun theorieën. Neem nu het oedipuscomplex, waarover Freud anno 1900 al schreef:

“Geen der ontdekkingen van het psychoanalytisch onderzoek heeft zo veel verbitterd protest, zulk woedend verzet en... zulke gemakkelijke gewrongenheden van de kritiek uitgelokt als deze verwijzing naar de kinderlijke, in het onbewuste bewaard gebleven incestneigingen.”¹¹⁸

In 2006, meer dan honderd jaar later, mag de bekende psychoanalyticus Jean Laplanche in de kolommen van *Le Soir* nog eens uit hetzelfde bodemloze vaatje tappen:

"la sexualité infantile [...] continue à être un réel objet de scandale [...] Cette sexualité est niée, occultée. [...] si le tribunal de l'Inquisition existait encore on m'y brûlerait" [waarop de interviewer van *Le Soir* braafjes beaamt].¹¹⁹

De psychoanalyticus John Forrester heeft het – spijs de historische evidentie – in *Dispatches from the Freud Wars* nog steeds over de zogezegde “explosive rage”¹²⁰ die de *Traumdeutung* veroorzaakte en blijft veroorzaken. Elisabeth Roudinesco's antwoord op het *Livre Noir de la Psychanalyse* draagt de veelzeggende titel “Pourquoi tant de haine?”¹²¹ Paul Williams schreef na de controverse rond het artikel van Frederick Crews in *The Sunday Times* :

"We are now having to face in more complex forms the destructive, envious, ungenerous and murderous side of human nature [...] I think this leads to a hatred of the way of thinking which has most to say about these things - psychoanalysis. So let's get Freud. He brought up all this stuff. [...] The analysts and therapists are held responsible for evoking all these things *that I cannot bear to know about my friends, my family and myself.*"¹²²

Freuds biograaf Peter Gay meent de hedendaagse controversen rond de psychoanalyse goed te kunnen samenvatten: “Freud's message is really hard to take”¹²³ Dichter bij huis schreef de psychoanalyticus Joris Vandenberghe: “De gedrevenheid en verbeterheid waarmee de psychoanalyse en Freud nu worden verguisd, aangevallen of doodgezwegen [...] doet vermoeden

¹¹⁷ Frederick Crews draait de rollen om: “The question is rather why so many people fell cheerfully into line with these [...] lurid ideas, expounded with no more proof than the say-so of a compelling analyst”. *Skeptical Engagements*, 2000, p. 55.

¹¹⁸ Sigmund Freud, *De Droomduiding*, 1987, p. 324.

¹¹⁹ “Le “scandale” de Freud. Guy Duplat rencontre Jean Laplanche”, *La Libre Belgique*, 02/02/2006.

¹²⁰ John Forrester, *Dispatches from the Freud wars: Psychoanalysis and its Passions*, 1997, p. 183. Hij vervolgt overigens door die storm van protest in termen van Freudiaanse ‘overdracht’ te verklaren.

¹²¹ Elisabeth Roudinesco, *Pourquoi tant de haine ? Anatomie du Livre noir de la psychanalyse*, 2005.

¹²² Paul Williams, “It's All in the Mind”, *The Sunday Times*, 26/06/1994.

¹²³ Citaat in Dinitia Smith, “Freud May Be Dead, But His Critics Still Kick”, *The New York Times* 10/12/1995.

dat er irrationele elementen in het spel zijn.”¹²⁴ En anno 2006 mag Glen O. Gabbard in *Newsweek* ter ere van Freud 150e verjaardag verkondigen: “The unconscious is terribly threatening. It suggests we are moved by forces we cannot see or control, and this is a severe wound to our narcissism.”¹²⁵

In de bovenstaande voorbeelden wordt de verwijzing naar de ‘emotionele weerstanden’ niet *expliciet* als een symptoomanalytisch argument voor de geldigheid van de psychoanalyse geformuleerd. Het onderscheid tussen niet-Freudiaanse en Freudiaanse weerstand is niettemin niet altijd scherp te trekken (zie ook het geval van Paul Robinson in voetnoot 100), en het is plausibel dat verschillende van de geciteerde psychoanalytici wel degelijk symptoomanalytische verklaringen *insinueren* (Vandenberghé bijvoorbeeld schrijft dat de verbetering van de Freud-critici “doet vermoeden dat er irrationele elementen in het spel zijn”). Door die Freudiaanse verklaringen enkel te insinueren en ze niet argumentatief te expliciteren, maken psychoanalytici zich alvast minder kwetsbaar voor het verwijt van het *petitio principii*. Maar zelfs als de geciteerde auteurs niet op een *Freudiaans-onbewuste* weerstand zinspelen, wat proberen ze er dan mee te bereiken in een discussie?

Het antwoord is dat dergelijke uitweidingen over de onbewuste weerstanden – naast het feit dat ze de eigenlijke kritiek negeren – een dubbel retorisch effect creëren:

1. Ze stellen de critici van de psychoanalyse in een dubieus daglicht¹²⁶: door te insinueren dat “most people aren’t tough enough to take this”¹²⁷, zoals Frank Cioffi schrijft – en alsmede subtiel de waarheid van de psychoanalyse al te *veronderstellen* –, buiten de psychoanalytici de ijdelheid van hun publiek uit, en psychologiseren ze hun critici als angstige puriteinen of weekhartige zielen. Het motto van deze retorische strategie laat zich snel samenvatten: spreek niet over ‘kritiek op de psychoanalyse’ maar over ‘hardnekkige weerstand’, “afschuw voor Freud”¹²⁸ of zelfs “storm van verontwaardigde afwijzing”¹²⁹; zeg niet ‘de psychoanalyse wordt tegenwoordig fel gecontesteerd’ maar zeg liever ‘nog steeds hebben velen moeite met de pijnlijke inzichten van Freud’; zeg niet dat sommigen de psychoanalyse willen vervangen door wetenschappelijk onderbouwde therapieën, maar spreek liever over “l’obsession d’expurger le “continent Freud””¹³⁰.

¹²⁴ Joris Vandenberghé, “Psychoanalyse en psychiatrie”, in Andreas De Block en Paul Moyaert (red.), *Oneigenlijk gebruik. De psychoanalyse voorbij haar grenzen*, 2004, p. 141 (lichtjes geresumeerd citaat, met dank aan Filip Buekens voor deze suggestie)

¹²⁵ Jerry Adler, “Freud in Our Midst” *Newsweek* 27/03/06.

¹²⁶ Anthony Derksen geeft een mooie beschrijving van de manier waarop Freud de kritiek op de ‘onwaarschijnlijkheid en willekeur’ van zijn droomduiding zodanig weet om te buigen dat het op het einde van de rit lijkt alsof zijn opponenten de psychoanalytische droomduiding enkel contesteren omdat ze ‘geschokt’ zijn door de perverse inhoud ervan: Derksen (2001) “The Seven Strategies of the Sophisticated Pseudo-Scientist: a look into Freud’s rhetorical tool box”, p. 5-6.

¹²⁷ Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 81.

¹²⁸ Elisabeth Roudinesco, *Pourquoi tant de haine ? Anatomie du Livre noir de la psychanalyse*, 2005, p. 55 (mijn vertaling)

¹²⁹ Sigmund Freud. “De Weerstanden tegen de Psychoanalyse”, in *De Psychoanalytische Beweging 2*, 1987, p. 94.

¹³⁰ Roland Gori, “Ces magés noires qui rêvent d’enterrer la psychanalyse”, in Elisabeth Roudinesco et al., *Pourquoi tant de haine?*, p. 61.

2. Psychoanalytici pretenderen dat zij de enigen zijn – oh dappere waarheidsvorsers – om de donkere, irrationele en perverse kant van ons bestaan te belichten, en ze laten uitschijnen dat de moderne, wetenschappelijke psychologie over al deze zaken angstvallig haar mond houdt. De immunisatiestrategie waarvan dit retorisch manoeuvre een voorbeeld vormt, zullen we meteen (in [5.2]) uitvoeriger bespreken.

Samengevat: als symptoomanalytisch *argument* voor de geldigheid van hun theorieën is de verwijzing van psychoanalytici naar de weerstand absurd; als empirische *vaststelling* (in de zin van een niet-Freudiaanse weerstand) is ze mogelijks accuraat, hoogstwaarschijnlijk overdreven en beslist irrelevant.

[5.2] Immunisatie 2: Alle Platitudes leiden naar Wenen: de Exclusiviteit van het Truïsme

5.2.1 *Alle Platitudes leiden naar Wenen*

In De Morgen van 6 mei 2006 mocht de Gentse Lacaniaan Paul Verhaeghe de kaarsjes uitblazen voor Sigmund Freuds 150ste verjaardag¹³¹. Als één van de “meest genuanceerde stemmen in het veld”, maakte Verhaeghe de balans op van een eeuw psychoanalyse: volgens Verhaeghe heeft de psychoanalyse ons “het onderscheid tussen bewust en onbewust” bijgebracht, en weten we sinds de ontdekking van het Oedipuscomplex dat “in de kindertijd de basisverhoudingen tot de wereld worden gelegd”, en dat “kinderen een nauwe band hebben met hun moeder, waar ze achteraf van moeten loskomen”. De strategie die Verhaeghe toepast in zijn lofrede op Freud is de laatste jaren bijzonder populair in het ‘genuanceerde’ psychoanalytische veld: Freudianen zwakken de eigen psychoanalytische theorie in de nabijheid van kritische stemmen af tot enkele vage platitudes, waarop ze vervolgens een psychoanalytisch alleenrecht proberen te eisen. Door de psychoanalyse ten gepasten tijde te associëren met wollige truïsmen over onze menselijke conditie of met triviale *common sense*-psychologie, waar ze in het beste geval lang geen alleenspraak kan op maken en in het slechtste geval omzeggens niets mee te maken heeft, proberen psychoanalytici hun pseudotheorie in de praktijk van de intellectuele discussie *incontournable* te maken. Wie zou bijvoorbeeld de zogenaamde ‘kerngedachte’ van Freud willen ontkennen zoals zijn biograaf Peter Gay haar beschreef: “that we are inextricably involved with others”¹³²? Of wie zou de stelling van Jonathan Lear willen aanvechten, volgens wie de ware betekenis van Freud ligt in de erkenning “that humans make more meaning than they grasp”¹³³. In 5.2.3 zal ik aantonen op welke manier de besproken psychoanalytische legende een handje toesteeft bij het in stelling brengen van deze immunisatiestrategie, en in 5.2.4 zal ik proberen te bewijzen hoe vooral Verhaeghes misleidende stellingen over het ‘onbewuste’ – die hij met menig psychoanalyticus deelt – behoorlijk wat verwarring kunnen stichten.

De immunisatiestrategie van de ‘exclusiviteit van het truïsme’ blijkt over het algemeen een wijdere verspreiding te kennen bij Angelsaksische Freudianen: in vergelijking werd ze bijvoorbeeld meer op tafel gegooid in de controverse rond Frederick Crews’ artikels in *the New York Review of Books* dan bij de heisa rond het *Livre Noir de la Psychanalyse* in Frankrijk. In feite is deze immunisatiestrategie ook een van de meer ‘gematigde’ in het rijtje: wie zijn pseudotheorie wil redden door ze in de nabijheid van critici strategisch te minimaliseren tot enkele algemene of vage platitudes (om ze daarna eventueel weer tot normale proporties op te blazen), hoeft niet noodzakelijk de normale maatstaven van wetenschappelijke evidentie *op zich* te verwerpen. Zoals we zullen zien, is deze immunisatiestrategie dan ook relatief populair bij wetenschappelijk of rationeel georiënteerde psychoanalytici (enkele academische psychologen en neurologen die de Freudiaanse doctrine zijn trouw gebleven). Hun collega’s die de wetenschap minder gunstig

¹³¹ *De Morgen*, 6/05/2006.

¹³² Peter Gay, *Freud for Historians*, 1986, p. 147-148, geciteerd in Frederick Crews (and his critics), *The Memory Wars: Freud’s Legacy in Dispute*, 1997, p. 295. Zie ook Peter Gays artikel “Psychoanalysis and the Historian” in Michael Roth (ed.), *Freud. Conflict and Culture*, 1998, pp. 117-126.

¹³³ Jonathan Lear, “The shrink is in: A counterblast in the war on Freud” *New Republic*, 25/12/1995.

gezind zijn (voornamelijk aan de deze kant van de oceaan) zijn eerder geneigd om, onder invloed van het Lacanisme, het hermeneutisme of het sociaal-constructivisme, deze gangbare empirische maatstaven *zelf* met diverse drogredenen overboord te gooien. Uiteraard is dit een zeer algemene tendens die verschillende uitzonderingen kent: ook in Manhattan wonen Freudianen die zich niets aantrekken van wetenschap of empirie, en ook in Parijs wonen psychoanalytici die hun theorieën – helaas tevergeefs – volgens wetenschappelijke standaarden willen verdedigen.

5.2.2 *De immuniserende functies*

Het argument van de ‘exclusiviteit van het truïsme’ fungeert op twee manieren als een immunisatiestrategie.

1. Door de psychoanalyse in de nabijheid van Freud-critici zo vaag en platitudinaal mogelijk voor te stellen, worden haar potentiële *falsifiers* verminderd. Als ik bijvoorbeeld zeg dat het ‘kerninzicht’ van de psychoanalyse luidt dat wij mensen ‘complexe en conflictuele’ wezens zijn, dan is het nuttig om af te vragen welke empirische observaties dat kerninzicht zouden weerleggen. In de strikt *Popperiaanse* zin blijft deze truïstische afzwakking over de menselijk complexiteit principieel falsifieerbaar: er zijn empirische observaties denkbaar die in tegenspraak zijn met de bewering dat de mens een ‘complex en conflictueel’ wezen is. In de praktijk weten we echter allemaal dat de ‘complexiteit’ waarvan sprake zo alomtegenwoordig is dat we ons aan weinig disconfirmerende gegevens hoeven te verwachten. Bovendien zorgt het vage karakter van dergelijke proposities ervoor dat ze *überhaupt* niet bijzonder ‘risicovol’ zijn in de Popperiaanse betekenis. Als de psychoanalyticus zijn theorie dus valselijk identificeert met nietszeggende platitudes die niemand wil of kan ontkennen, maakt hij de psychoanalyse – of althans haar minimalistische uithangbord – in de praktijk onweerlegbaar of *incontournable*.

Dat psychoanalytici de ‘exclusiviteit van het truïsme’ aanwenden om hun theorie van riskante *falsifiers* te vrijwaren, vinden we duidelijk geëxpliciteerd bij Jonathan Lear, die ons in “A counterblast in the war on Freud” wil leren wat *waarlijk* als een “global refutation of psychoanalysis” zou gelden: “if people always and everywhere acted in rational and transparently explicable ways”¹³⁴. Ongetwijfeld. Wat zou voor Lear als een “global refutation of astrology” gelden? Dat die bizarre lichtpuntjes aan het firmament tóch geen sterren blijken te zijn? En als een “global refutation of phrenology”? Dat onze denkactiviteit zich in onze lever blijkt af te spelen?

2. In 4.2.3 schreef ik dat immunisatiestrategieën relatief eenvoudige methodes zijn om de bewijslast tegen de psychoanalyse *in zijn totaliteit* te kortsluiten. De immunisatiestrategie van de “exclusiviteit van het truïsme” doet dat niet zozeer door de bewijslast te weerleggen, maar door haar als *irrelevant* te neutraliseren, omdat ze de zogenaamde ‘diepe kern’ van Freuds inzichten niet

¹³⁴ Ibid. Hier begint de strategie van Lear raakvlakken te vertonen met de immunisatiestrategie van de ‘stromannen van de psychoanalyse’ die we straks zullen behandelen, bijvoorbeeld wanneer hij zich beklagt over “a culture that wishes to ignore the complexity, depth and darkness of human life.” Een andere bekende Freudiaan die Lears standpunt deelt is Mark Edmundson: “Why Democracy Needs Freud”, *The New York Times*, 16/08/1998.

raakt. In een polemische context, wanneer bijvoorbeeld expliciet naar de bewijslast tegen de psychoanalyse verwezen wordt, neemt deze immunisatiestrategie dan ook dikwijls de volgende vorm aan: “het kernpunt dat de Freud-bashers nog steeds weigeren in te zien...” Zo schrijft opnieuw Jonathan Lear in twee verschillende teksten:

“Neither Crews nor any of the current spade of Freud-bashers begins to address this fundamental fact of the human condition – motivated irrationality – to which psychoanalysis is a response.”¹³⁵

“none of the attacks on Freud addresses the problems of human existence to which psychoanalysis is a response. [...] we still need to account for the pervasive manifestations of human irrationality. This is the issue, and it is one which the attacks on Freud ignore.”¹³⁶

Naast het opmerkelijke feit dat Lear in deze citaten de volledige bewijslast tegen de psychoanalyse als onbelangrijk wegwuift, is het opnieuw typerend hoe hij ons probeert voor te spiegelen dat er wat betreft de psychologie van de irrationaliteit voorbij het rijk van Freud enkel braakliggend niemandsland is.¹³⁷ Een andere verdediger van het Freudiaanse erfgoed, de filosoof Thomas Nagel, heeft het eveneens over Freuds “true intellectual legacy, which these critics¹³⁸ fail to recognize”. Elders klinkt het dat “they all miss the real significance of Freud’s intellectual contribution”¹³⁹. Een ‘uitstekende formulering’ van deze veronachtzaamde kerninzichten treft Nagel aan bij de Freudiaan Paul Robinson.

“[Freud] is the major source of our modern inclination to look for meanings beneath the surface of behavior [...] He also inspires our belief that the mysteries of the present will become more transparent if we can trace them to their origins in the past [...] And finally, he has created our heightened sensitivity to the erotic [...]”¹⁴⁰

5.2.3 *Retrospectieve mythologisering*

Net als Paul Verhaeghe aan het begin van dit hoofdstuk over het Onbewuste en de ouder-kind relatie, willen Robinson en Nagel ons doen geloven dat al deze ideeën die we heden ten dage als vanzelfsprekend beschouwen (hoewel ze vaag genoeg zijn om net zo goed iets anders te kunnen betekenen), in werkelijkheid bij Freud hun oorsprong vinden. Maar hoe kunnen psychoanalytici als Robinson en Verhaeghe die beweringen hardmaken? Dat kunnen ze niet, maar als ze willen volharden in de boosheid kunnen ze altijd hun toevlucht proberen te nemen tot de vermaarde Psychoanalytische Legende. Deze hardnekkige mythe, aanvankelijk door Freud zelf en later door orthodoxe volgelingen als Ernest Jones en Anna Freud vereeuwigd, vertelt ons het verhaal van een heroïsche wetenschappelijke vernieuwer die als eerste mens in de donkere spelonken van het Onbewuste afdalt om de mensheid zelfkennis en therapeutische redding te brengen. Zoals

¹³⁵ Jonathan Lear. [Review of ‘The Memory Wars’ by Frederick Crews] *Journal of the American Psychoanalytic Association* 44, 1996, pp. 580-587.

¹³⁶ Jonathan Lear, “The shrink is in: A counterblast in the war on Freud.” *New Republic*, 25/12/1995.

¹³⁷ Overigens: als volbloed positivist en atheïst draait Freud zich ongetwijfeld in zijn graf om bij het horen van Lears wollige betoog over ‘het antwoord op de problemen van de menselijke existentie’.

¹³⁸ Nagel heeft het hier in het bijzonder over Frank Sulloway, Jeffrey Masson en Adolf Grünbaum.

¹³⁹ Thomas Nagel, “Freud’s Permanent Revolution” *The New York Review of Books*, 12/05/1994.

¹⁴⁰ Paul Robinson. *Freud and His Critics*, 1993, <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft4w10062x/>.

Borch-Jacobsen en Shamdasani in *Le dossier Freud* documenteerden, wisten Freuds wetenschappelijke tijdsgenoten maar al te goed dat deze tendentieuze – om niet te zeggen: ronduit leugenachtige – geschiedenis die de psychoanalyse rond zichzelf ophing kant nog wal raakte. Op een congres in Breslau in 1913, waarin de Freudiaanse psychoanalyse unaniem werd verworpen door het kruim van de Europese psychiaters, zei Erwin Stransky:

“L’ignorance systématique des travaux des autres chercheurs et le refus systématique de s’ouvrir à leurs critiques sont un des traits distinctifs de l’obéissance psychanalytique.”¹⁴¹

August Forel schreef in 1919 dat de psychoanalytici “ignorent d’une manière très méthodique leurs prédécesseurs,” en wat verderop klinkt het: “À lire le livre de Hitschmann [*La théorie des névroses de Freud*] on croirait presque que Freud est le découvreur de l’inconscient!” Ook de beroemde Alfred Hoche had in 1910 al merkwaardige inzichten over Freud en zijn volgelingen:

“Comment un tel mouvement [psychanalytique] est-il possible? Sans aucun doute, la condition négative en est d’abord et avant tout le manque des sens historique et de formation philosophique des adeptes portés au fanatisme de la doctrine.”¹⁴²

Met zijn kritiek op het intellectueel isolationisme en fanatisme van Freud en zijn volgelingen stond Alfred Hoche beslist niet alleen. Hoe het ook zij, na verloop van tijd begon de strategie van de ‘oerfreudianen’ haar vruchten af te werpen: door de legende van de heroïsche Sigmund die als een Columbus van de geest het woeste continent van het Onbewuste ontdekte, steeds opnieuw te herhalen en later in de officiële biografie van Ernest Jones te institutionaliseren, zijn wij die a-historische legende in onze cultuur stilaan als gemeengoed gaan beschouwen. De artificiële breuklijn die dankzij de legende van de psychoanalyse rond de figuur van Freud is getrokken, heeft ervoor gezorgd dat velen Freud retrospectief gingen vereenzelvigen met noties als het ‘Onbewuste’, de ‘psychotherapie’, en de ‘irrationaleiteit’.

Het is uiteraard onmogelijk om binnen het bestek van deze tekst de werkelijke toedracht van de geschiedenis te beschrijven zoals die de laatste decennia door historici als Henri Ellenberger, Frank Sulloway, Paul Roazen, Peter Swales, Mikkel Borch-Jacobsen en Sonu Shamdasani is onthuld. Algemeen gesteld wijzen deze historische bevindingen uit dat veel ideeën over onbewuste mentale activiteit al terug te vinden zijn bij Leibniz, Schopenhauer, Nietzsche en Hermann von Helmholtz, en dat de notie van het Onbewuste hoe dan ook een Romantische gemeenplaats was in de 19^e eeuw. Zoals de historicus Henri Ellenberger het samenvatte: “Much of what is credited to Freud was diffuse current lore”¹⁴³ Dat Freud ons dus “het onderscheid tussen bewust en onbewust” zou hebben bijgebracht, zoals Verhaeghe beweert, bewijst dat Verhaeghe het slachtoffer is van een aftandse Freudiaanse legende. Bovendien lijdt zijn uitspraak aan een nog belangrijker euvel, dat ik zo meteen in 5.2.4 zal bespreken.

En wat met Freuds theorieën over seksualiteit? Was hij het niet die ons als eerste de allesdoordringende invloed van de seksualiteit aantoonde, in een cultuur die haar altijd genegeerd

¹⁴¹ Borch-Jacobsen & Shamdasani, *Le Dossier Freud*, 2006, p. 173.

¹⁴² Ibid., p. 171.

¹⁴³ Henri Ellenberger, *The Discovery of the Unconscious: The History and Evolution of Dynamic Psychiatry*, 1970.

en verdrongen heeft? Op 23 november 2005 prijkte op de voorpagina van *Knack* de kop “Freud is dood”. Ingesloten zat een bespreking van het *Livre Noir de la Psychanalyse* door de wetenschapsjournalist Joël de Ceulaer, die nogal wat stof deed opwaaien aan het analytische front¹⁴⁴. In zijn “recht van antwoord”, dat nooit in *Knack* zelf gepubliceerd is maar nadien in het tijdschrift *Skripta* werd overgenomen, wijst de Gentse psychoanalyticus Hubert Van Hoorde ons erop dat de stelling in het artikel “op een leuke manier wordt tegengesproken door een paar details”¹⁴⁵. Met deze fijnzinnige observatie doelde Van Hoorde op de aanwezigheid op de aangrenzende pagina van een erotisch getint vrouwenlichaam, dat één of ander product poogde aan te prijzen (de details doen minder ter zake). Reclamejongens zijn gehaaid lieden “die hun theorieën zoeken waar ze die kunnen vinden”¹⁴⁶, aldus van Hoorde, dus voor hem was de hele kwestie zo klaar als een klontje: “De conclusie ligt voor de hand: de omgeving van het artikel pleit tegen de stelling van het artikel zelf dat de psychoanalyse niet deugt... Haar theorie werkt wel en de effecten ervan zijn in de reclamewereld schering en inslag.”¹⁴⁷

Men hoeft geen historicus van de seksualiteit te zijn om aan te voelen dat er een luchtje zit aan dit argument. Niet alleen was Freud bijlange de eerste niet om ons op de aantrekkingskracht en de grote invloed van de seksualiteit te wijzen, zelfs zijn *specifieke* theorieën daarover waren schatplichtig aan wetenschappelijke en minder wetenschappelijke voorlopers als Fechner, Meynert, Benedikt, Herbart en Janet¹⁴⁸. De ideeën over de doordringende en soms pathologische invloed van de seksualiteit bijvoorbeeld hadden – in tegenstelling tot wat Freud altijd volhield – rond de 19e eeuw al ruim ingang gevonden in de Europese psychiatrie. Wat Van Hoorde selectief lijkt te vergeten – of te verdringen? – is dat Freud niet zomaar de man was die beweerde dat seks een ‘belangrijke rol’ speelt in ons leven, maar dat hij de kerel was die volhield dat déjà-vu’s in dromen de vagina van de moeder symboliseren (“hier ben ik al eens geweest”)¹⁴⁹, dat zweven en vliegen daar voor erecties staan (het tarten van de zwaartekracht) en dat traplopen een symbolische vormomming is van de coïtus: “met ritmische tussenpozen, onder toenemende ademnood komt men op een hoogste punt en kan daarna in een paar snelle sprongen weer beneden zijn”¹⁵⁰. De ene ‘invloed’ van de seksualiteit is de andere niet.

Paul Verhaeghe, een collega van Van Hoorde, schreef dan weer in zijn lofredede in *De Morgen* dat we “het feit dat therapieën überhaupt bestaan volledig aan Freud te danken [hebben]”¹⁵¹ (een standpunt dat hij onder anderen met Harold Blum en Bernard Pacella deelt¹⁵²). Zoals iedere psychoanalyticus met enige notie van geschiedenis echter zou moeten weten, heeft niet Freud maar zijn collega Josef Breuer – samen met zijn patiënte Anna O. – de eigenlijke ‘praatkuur’

¹⁴⁴ Joël de Ceulaer, “Freud is Dood”, *Knack* 47, 2005, pp. 52-56.

¹⁴⁵ Hubert Van Hoorde, “Recht van antwoord naar aanleiding van “Freud est mort””. *Skripta*, Editie 3, 2005, p. 89.

¹⁴⁶ Lichtjes gecompileerde zin.

¹⁴⁷ Hubert Van Hoorde, o.c., p. 89.

¹⁴⁸ Frank J. Sulloway, *Freud, biologist of the mind. Beyond the psychoanalytic legend*, 1992.

¹⁴⁹ Sigmund Freud, *De Droomduiding*, 1987, p. 472.

¹⁵⁰ *Ibid.*, p. 425.

¹⁵¹ Paul Verhaeghe, *De Morgen*, 6/05/2006.

¹⁵² “All rational psychotherapy is based upon psychoanalytic principles.”, in Frederick Crews (and his critics), *The Memory Wars: Freud's Legacy in Dispute*, 1997, p. 105. Harold Blum is “Executive Director of the Sigmund Freud Archives”, Pacella voormalig president van de American Psychoanalytic Association.

ontwikkeld, en was deze zelf natuurlijk op zijn beurt schatplichtig aan een lange traditie van wetenschappelijke voorlopers en verzamelde volkswijsheid (dat 'praten' over problemen voor verlichting kan zorgen). Vele wetenschappelijke tijdgenoten beschouwden de theorieën van Freud zelfs als een heilloze *aberratie* van de oorspronkelijke en verdienstelijke 'cathartische methode' van Breuer¹⁵³.

Om de psychoanalytische mythologisering met de woorden van Borch-Jacobsen & Shamdasani en die van Richard Webster samen te vatten:

“[la psychanalyse a] conduit à une réécriture complète de l’histoire des idées au XXe siècle, en attribuant à la psychanalyse une prééminence et un rôle que celle-ci n’avait tout simplement jamais eus. À mesure où Freud a été placé au centre et à l’origine mythiques de tous les développements importants en psychologie, en psychiatrie, en psychothérapie et au-delà, la psychanalyse est devenue tout – tout et du même n’importe quoi. Tous les habits lui convenaient, car tous portaient désormais le label “Freud”.”¹⁵⁴

“Partly because of the way in which he used the aura of science and medicine to gain intellectual authority for his ideas, Freud sometimes seems to be regarded as the only possible source for any deep insight into human motivation. Psychoanalysis has become [...] a kind of dead letter box into which any profound insight into human nature whose origins are obscure, unknown or insufficiently ‘scientific’ is automatically sorted.”¹⁵⁵

5.2.4 *Verwarring in het Onbewuste*

De grootste stichter van nodeloze verwarring in apologieën van de psychoanalyse, die al te vaak voor onterechte lofbetuigingen aan het adres van Freud zorgt, is ongetwijfeld de notie van het ‘Onbewuste’. Het is een veelgehoorde opmerking dat we, zoals Verhaeghe verklapte aan de journalist van De Morgen, dankzij de ontdekkingen van de psychoanalyse “het onderscheid tussen bewust en onbewust” kennen. Het is echter niet alleen historisch onjuist om Freud als de uitvinder van het Onbewuste voor te stellen, de psychoanalytische invulling ervan valt ook geenszins te rijmen met wat volgens Verhaeghe tegenwoordig in wetenschappelijke kringen aanvaard is. In tegenstelling tot het almachtige *psychodynamische Onbewuste* van Freud, dat driftmatig en irrationeel is, volgestouwd met perverse en agressieve inhouden die uit het bewustzijn werden verbannen, is het *cognitieve onbewuste* van de moderne wetenschap probleem-oplossend en computationeel, kan het niet door vrije associatie ontbloot worden, is het geenszins uit onze bewuste geest 'verdrongen' en is het juist onontbeerlijk om gewoon te leven, denken en doen¹⁵⁶. (omwille van die verwarring vervangen de filosofen Daniel Dennett en John Campbell het woord ‘onbewuste’ liever door de term ‘sub-personale informatieverwerking’¹⁵⁷). Adolf Grünbaum schreef dat “the existence of the *cognitive* unconscious clearly fails to support, or may even cast

¹⁵³ Zie Mikkel Borch-Jacobsen en Sonu Shamdasani, *Le Dossier Freud. Enquête sur l’Histoire de la Psychanalyse*, 2006, pp. 94-105.

¹⁵⁴ Ibid., p. 435.

¹⁵⁵ Richard Webster, *Why Freud Was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*, 1995, p. xiii-xiv.

¹⁵⁶ Een deel van het onderstaande fragment is min of meer overgenomen uit een lezersbrief aan De Morgen die ik samen met Filip Buekens en Geerdt Magiels heb geschreven (*De Morgen*, 12/05/2006).

¹⁵⁷ Bedankt aan Filip Buekens voor deze opmerking.

doubt on, the existence of Freud's *psychoanalytic* unconscious"¹⁵⁸ In een uitstekend artikel dat de spraakverwarring omtrent het begrip 'onbewust' opheldert, schrijft John Kihlstrom:

"the psychological unconscious documented by latter-day scientific psychology is quite different from what Sigmund Freud and his psychoanalytic colleagues had in mind in fin de siècle Vienna. Their unconscious was hot and wet; it seethed with lust and anger; it was hallucinatory, primitive, and irrational. The unconscious of contemporary psychology is kinder and gentler than that and more reality bound and rational, even if it is not entirely cold and dry."¹⁵⁹

In tendentieuze experimentele studies is het tegenwoordig echter courant om eerst de psychoanalytische notie van het onbewuste uit te hollen door haar van haar karakteristieke eigenschappen te ontdoen, om dan vervolgens de positieve onderzoeksresultaten over het cognitieve onbewuste op de psychoanalyse te laten afstralen en tot het grote gelijk van Freud te concluderen. Zo schreef de experimentele psycholoog en tevens psychoanalyticus Drew Westen dat "[t]he notion of unconscious processes is not psychoanalytic voodoo, and it is not the fantasy of muddle-headed clinicians. It is not only clinically indispensable, but it is good science"¹⁶⁰. Norman Holland, een andere psycholoog met Freudiaanse sympathieën, deelt het standpunt van Westen en stelt dat moderne studies de "fundamentele stelling" van de psychoanalyse hebben bevestigd dat "much of mental life is unconscious."¹⁶¹ Michael Basch schreef, op basis van de neurofysiologische evidentie voor het bestaan van onbewuste denkprocessen, met een zekere overmoed dat "psychoanalytic theory has passed the [epistemological] test with flying colours"¹⁶². Ook Morris Eagle, nochtans één van de meest kritische en nuchtere stemmen in het Freudiaanse veld, bezondigt zich aan dergelijke misleidende spraakverwarring:

"Freud's claim that the major part of mental life goes on outside of awareness could be seen as a foundational assumption which [...] is shared by most contemporary cognitive scientists."¹⁶³

In feite is Eagle nodeloos voorzichtig wanneer hij het heeft over de 'meeste' wetenschappers, want de stelling dat 'een groot deel van onze mentale activiteit buiten ons bewustzijn om gebeurt' is zo oncontroversieel dat geen enkele hedendaagse wetenschapper ze – in die algemene formulering! – zou betwisten. Elke cognitieve taak die we volbrengen – een fles melk uit de koelkast halen, een alledaags gesprek voeren, een herinnering opdiepen – vereist een aanzienlijke hoeveelheid mentale activiteit waarvan we ons noodzakelijk niet bewust zijn. Daarnaast is er ook degelijke wetenschappelijke evidentie voor het bestaan van een impliciet geheugen en van subliminale perceptie, die onze gedachten, handelingen en zelfs onze emoties buiten ons bewustzijn om kunnen beïnvloeden. In tegenstelling echter tot wat onderzoekers als Drew

¹⁵⁸ Adolf Grünbaum, "Critique of Psychoanalysis" in Edward Erwin (ed.) *The Freud Encyclopedia*, p. 119.

¹⁵⁹ John F. Kihlstrom et al., "The Psychological Unconscious: Found, Lost, and Regained", *American Psychologist*. Vol. 47 (6), 1992, pp. 766-779.

¹⁶⁰ Drew Westen, "Unconscious thought, feeling, and motivation: The end of a century-long debate." in R.F. Bornstein & J.M. Masling (Eds.), *Empirical perspectives on the psychoanalytic unconscious*, 1998, p. 35.

¹⁶¹ Norman Holland, "Psychoanalysis as Science" *PsyArt: A Hyperlink Journal for the Psychological Study of the Arts*, article 042205. http://www.clas.ufl.edu/ipsa/journal/2004_holland08.shtml.

¹⁶² Geciteerd in Adolf Grünbaum, "Critique of Psychoanalysis" in Edward Erwin (ed.) *The Freud Encyclopedia*, 2002, 119.

¹⁶³ Morris Eagle, in Frederick Crews (and his critics), *The Memory Wars: Freud's Legacy in Dispute*, 1997, p. 145.

Westen, Norman Holland, Howard Shevrin en Matthew Erdelyi beweren, rechtvaardigt niets van dit alles het bestaan van een kolkend Freudiaans Onbewuste, dat doortrapte taalspeltjes met ons speelt, zich enkel in symbolische vermommingen manifesteert, en dat volgestouwd zit met perverse infantiele verlangens die we omwille van hun verstorende karakter uit ons bewustzijn hebben ‘verdrongen’¹⁶⁴.

5.2.5 Verdere hedendaagse voorbeelden

Niet alleen de notie van het Onbewuste, maar ook andere centrale Freudiaanse concepten ondergaan soms een vergelijkbare reductie tot een strategische *light*-versie: van zodra de afgezwakte concepten op die manier raakvlakken beginnen te vertonen met wetenschappelijk aanvaarde fenomenen, laten de Freudianen de wetenschappelijke credibiliteit aldus langs het achterpoortje binnensijpelen. Zo probeert Matthew Erdelyi het Freudiaanse concept van de ‘verdringing’ te rehabiliteren door experimenteel aan te tonen dat “the intentional not-thinking of target material”¹⁶⁵ tot ‘amnesie’ kan leiden, die in bepaalde gevallen zelfs kan hersteld worden “by the simple expedient of refocusing thought upon the forgotten material”¹⁶⁶. Frederick Crews steekt terecht de draak met Erdelyis platitudinaal Freudisme: “It seems, then, that Freud was right after all: when we cease thinking about something, it becomes harder to remember!”¹⁶⁷ Ook Erdelyis onderzoek over het sporadisch herstel van herinneringen is niet opzienbarend: het overkomt iedereen wel eens dat hij zich een lang vervlogen gebeurtenis gaandeweg weer kan herinneren door geconfronteerd te worden met bepaalde hints of aanwijzingen (wanneer ons bijvoorbeeld een vergeten vakantieherinnering te binnen schiet op het moment dat we het vakantieoord in kwestie jaren later opnieuw bezoeken). Freuds hypothese over de verdringing was echter veel krachtiger: dat bepaalde traumatische gebeurtenissen abrupt en integraal uit ons bewustzijn verdrongen worden, om jaren later dankzij het graafwerk van een psychoanalyticus intact en in vol detail aan de oppervlakte te komen (zoals bijvoorbeeld de traumatische episode in het leven van de Wolfman waarbij hij zich als peuter van anderhalf jaar op de grond ontlastte terwijl hij gadesloeg hoe zijn ouders *a tergo* – lees: op zijn ‘hondjes’ – de liefde bedreven).

Nog een laatste voorbeeld: tijdens een conferentie in de universiteit van Yale over de erfenis van Freud probeerde de psychiater Morton Reiser Freuds theorie van de droom als wensvervulling te redden door ze aan de recente ontdekkingen over de REM-slaap vast te koppelen. Volgens Reiser zijn “the concept of instigation of REM by chemical changes in the pons and the concept of the instigation of the dream by a wish [...] functionally parallel and compatible.”¹⁶⁸ Voorts beweerde

¹⁶⁴ In het *Livre Noir* schrijft de psycholoog Joëlle Proust: “La question que posait Freud était de comprendre pourquoi il fallait écarter des représentations de la conscience; celle que l’on se pose aujourd’hui est plutôt de savoir pourquoi certaines représentations deviennent conscientes.” (“La psychanalyse au risque des neurosciences”, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, 2005, p. 653-654).

¹⁶⁵ Matthew Erdelyi, in Frederick Crews (and his critics), *The Memory Wars: Freud’s Legacy in Dispute*, 1997, p. 271
¹⁶⁶ p. 270.

¹⁶⁷ Ibid, p. 271.

¹⁶⁸ “Can Psychoanalysis and Cognitive-Emotional Neuroscience Collaborate in Remodeling Our Concept of Mind-Brain?” in Peter Brooks (ed.) *Whose Freud*, 2000, p. 253.

Reiser ook dat Freud het bij het rechte eind had toen hij dromen als “meaningful” beschouwde, want: hebben mensen soms niet verschillende opeenvolgende nachten *kerk* dezelfde droom?

5.2.6 *De gebleekte kleren van de keizer*

In feite vertonen deze strategische afzwakkingen of minimaliseringen van psychoanalytische concepten een sterke affiniteit met het verschijnsel van de ‘epistemische dubbellevens’ dat we in 4.2.1 bespraken¹⁶⁹. Neem nu Drew Westen en Norman Holland, die menen dat er benevens de ‘kerngedachte’ dat ‘een groot deel van het mentaal leven onbewust is’, nog een niet onaardig aantal andere ‘Freudiaanse’ hypothesen zijn die in de loop van de jaren experimentele confirmatie hebben genoten. Een klein overzicht van dit bewijsmateriaal levert hen de volgende elementen op:

“that enduring aspects of personality begin to coalesce in childhood; [...] that personality development involves [...] moving from an immature dependent state to a mature interdependent one; [...] that much of mental life is unconscious;¹⁷⁰ [...] [that] mental processes operate in parallel and, often, in conflict; [...] [that] mental representations of the self, others and relationships guide interactions with others [...]”¹⁷¹

Wat moeten we aanvangen met dergelijke beweringen? Willen Westen en Holland dat we Freud bedanken voor de ‘ontdekking’ van diepzinnige wijsheden als dat we soms conflictuele wezens zijn, dat we representaties hebben van onszelf hebben, en dat onze karaktertrekken vorm krijgen in onze kindertijd? Of willen ze ons eerder op subtiele wijze leiden naar de conclusie dat we een conflictueus *psychodynamisch* Onbewuste vol onaanvaardbare infantiele verlangens hebben, en dat we als kind oedipale drama’s en anale fasen hebben doorstaan die onze latere persoonlijkheid hebben vormgegeven? Of heeft de theorie van Westen en Holland twee gezichten: het ene om geloofwaardigheid te verlenen aan het andere? Een ander voorbeeld treffen we anno 2006 aan in het artikel “Et si la science donnait raison à Freud?” in *L’Express*. Daarin betoogt de auteur Gilbert Charles dat bepaalde psychoanalytische hypothesen ondertussen wetenschappelijk bevestiging hebben gekregen, zoals daar zijn: dat taal belangrijk is in ons leven, dat het brein een flexibel organisme is en geen computer, dat vele dingen in ons hoofd onbewust gebeuren en – last but not least – dat er misschien wel een verband is tussen de enigmatische ‘qualia’ van de moderne cognitiewetenschappen en de ongrijpbare psyche van Freud.¹⁷² Enkele psychologen ten slotte die een onderzoek deden naar de hedendaagse verspreiding van Freuds theorieën in wetenschappelijke vaktijdschriften, schreven dat “veel van Freuds belangrijkste theorieën [...] tot het fundament [zijn] gaan behoren van de wetenschappelijke psychologie”, te weten: “dat

¹⁶⁹ Het verschil is dat de epistemische dubbellevens die we bespraken onlosmakelijk verbonden waren met de theorie: er was geen manier om de theorie-op-zichzelf af te zonderen van de ambiguïteit die haar intrinsiek kenmerkt. De ‘exclusiviteit van het truisme’ heeft eerder betrekking op concepten of ideeën die binnen de psychoanalyse wel een min of meer duidelijke invulling kennen, maar die door bepaalde Freudianen op een ambigue manier worden voorgesteld.

¹⁷⁰ Drew Westen, “The scientific status of unconscious processes: is Freud really dead?” in *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 1999, 47, 4: 1061-1106.

¹⁷¹ Norman Holland, “Psychoanalysis as Science” *PsyArt: A Hyperlink Journal for the Psychological Study of the Arts*, article 042205. http://www.clas.ufl.edu/ipa/journal/2004_holland08.shtml

¹⁷² Gilbert Charles, “Et si la science donnait raison à Freud?”, *L’Express* 11/05/2006.

onbewuste processen het gedrag beïnvloeden en dat ervaringen in de vroege kindertijd de ontwikkeling in de volwassenheid beïnvloeden”¹⁷³

De strategie die hier gehanteerd wordt ligt voor de hand: wanneer we instemmen met dergelijke platitudes – en uiteraard zijn we geneigd dat te doen – kunnen de psychoanalytici rustig concluderen tot “dus Freud heeft gelijk” en vervolgens over gaan tot de psychoanalytische orde van de dag: arbitraire seksuele interpretaties, associatieve woordspelletjes, anale en orale fasen, verdrongen oedipale drama’s... Maar zelfs al kunnen we niet in ieder geval hardmaken dat deze Freudianen, nadat ze hun theorieën in de nabijheid van critici tot platitudes hebben verpletst, in de praktijk toch weer de *eigenlijke* psychoanalytische praatjes oprakelen, dan is het nog steeds legitiem om de volgende prangende vraag te stellen: waarom zou iemand *enkel* ter wille van de vernoemde platitudes de oude Freud van een gewisse dood willen redden? Waarom wil iemand de gemeenplaatsen dat ‘seks belangrijk is in ons leven’, dat ‘mensen soms irrationeel zijn’, en dat ‘in ons hoofd veel dingen onbewust gebeuren’ *per se* aan een Weense zielenknijper uit een vervlogen eeuw toeschrijven, zelfs als de geschiedenis vierkant tegen zijn standpunt pleit?¹⁷⁴

Hoe dan ook is het toenemende en steeds meer doorzichtige gebruik van deze immunisatiestrategie een symptoom van het nakende intellectuele bankroet van de psychoanalytische beweging. Als Paul Verhaeghe bijvoorbeeld als Freudiaan niet meer kan hardmaken dat elke jongen zijn vader wil vermoorden en naar bed wil met zijn moeder, en hij zich in de plaats daarvan moet verschansen achter het mistige truïsme dat “kinderen een nauwe band hebben met hun moeder, waar ze achteraf van moeten loskomen”, dan betekent dat dat de kleren van de keizer al zo flinterdun en verbleekt zijn geworden dat ze zijn naaktheid nauwelijks meer kunnen verhullen. Binnen afzienbare tijd zal iedereen dan ook de ultieme holheid van de hedendaagse ‘psychoanalytische inzichten’ inzien en met Frank Cioffi kunnen beamen: “We don’t need bloody Freud to tell us that!”¹⁷⁵

¹⁷³ Richard Robins, Samuel Gosling en Kenneth Craik, “Psychological Science at the Crossroads”, *American Scientist* juli-augustus 1998, in John Horgan, *Freud Is Niet Dood. Het Blijvend Raadsel van het Menselijk Brein*, 2002, p. 62.

¹⁷⁴ In zijn boek *Jacques Lacan. Proefvlucht in het Luchtledige* (2006) schrijft Filip Buekens dat ook de zogenaamde ‘Minimale Lacanianen’, die iets serveren wat we “*Lacan Light*” kunnen noemen, soms in gelijkaardige platitudes vervallen: “Hadden we Lacan nodig om te weten dat de mens soms irrationeel handelt? Dat het leren van taal een ingrijpende verandering in het leven van een kind betekent? Dat de liefde, in haar talloze varianten, centraal staat in ons leven?” (p. 62).

¹⁷⁵ Geciteerd in John Forrester, *Dispatches from the Freud wars*, 1997, inleiding op <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/style/longterm/books/chap1/dispatchesfromthefreudwars.htm>

[5.3] Immunisatie 3: Het Hermeneutische Hazenpad

5.3.1 *Probleemstelling*

In het vorige hoofdstuk zagen we dat de strategie van de ‘exclusiviteit van het truïsme’ voornamelijk gehanteerd wordt door Freudianen die de gangbare maatstaven van wetenschappelijke bewijsvoering *an sich* erkennen. De verschraalde psychoanalyse waarin deze immunisatiestrategie echter resulteert, is voor vele andere Freudianen allesbehalve bevredigend. Wat heden ten dage nog van het psychoanalytische corpus overblijft na de uitdunning door wetenschappelijk onderzoek, kunnen we immers net zo goed aan Nietzsche, Plato of zelfs eender welke plaatselijke dorpsfilosoof toeschrijven.

Langs de ene kant hadden de kritieken van Popper en Cioffi aangetoond dat vele centrale uitgangspunten van de psychoanalyse niet-falsifieerbaar waren en derhalve niet tot het wetenschappelijke domein konden gerekend worden. Aan de andere kant hadden critici als Grünbaum en Erwin, die zich de moeite getroostten om uit het theoretische kluwen van Freud testbare hypothesen uit te zuiveren, geconcludeerd dat empirische evidentie voor de psychoanalyse nergens voorhanden was. Eén ding was duidelijk: zolang psychoanalytici zich naar de gangbare maatstaven van de wetenschap schikten, werden ze langzamerhand teruggedrongen in een klein hoekje en achtergelaten met een handvol weinig opzienbarende platitudes. *Que faire?* Zou het niet kunnen dat die zogenaamde ‘wetenschappelijke’ standaarden van bewijsvoering eigenlijk helemaal niet van toepassing zijn op de psychoanalyse, omdat ze zich fundamenteel op een ander niveau bevinden, of omdat ze de essentie van de psychoanalyse niet raken?

In dit werk zal ik twee verwante immunisatiestrategieën behandelen die psychoanalytici opdiepen om de wonden te zalven die wetenschapsfilosofen als Popper en Grünbaum haar hebben toegebracht. Gemeenschappelijk aan deze twee strategieën – die niet altijd duidelijk te onderscheiden zijn – is het idee dat de psychoanalyse zich op één of andere manier aan de normale wetenschappelijke bewijsvoering onttrekt, en dat de kritieken uit die richting met andere woorden hun doel voorbij schieten. De eerste van die strategieën is het ‘Hermeneutische Hazenpad’, dat eind de jaren zestig voor het eerst werd ingeslagen door de Franse filosoof Paul Ricoeur en de Duitse filosofen Jürgen Habermas en Karl Jaspers¹⁷⁶.

5.3.2 *De positivist hermeneutisch gereconstrueerd*

Volgens de hermeneutische filosofen heeft de psychoanalytische praktijk niets te maken met het formuleren van causale hypothesen zoals dat in de wetenschappen gebeurt, maar alles met het toeschrijven van ‘betekenis’. De psychoanalyticus probeert betekenis aan de patiënt of het geanalyseerde object te verlenen door zijn situatie en zijn geschiedenis in een ‘coherent narratief’ te gieten. Dat Freud zelf wel degelijk in termen van causale en wetenschappelijke hypothesen sprak, komt volgens de hermeneuten omdat hij, onder invloed van het vigerende sciëntisme en positivisme, zijn eigen theoretische verwezenlijkingen ‘verkeerd begrepen’ heeft. Freuds werkelijk

¹⁷⁶ Paul Ricoeur, *Freud and Philosophy*, 1970; Jürgen Habermas, *Knowledge and Human Interest*, 1968.

theoretische verdiensten, aldus de hermeneutische Freudianen, liggen namelijk niet op het wetenschappelijke terrein van de etiologie van de geestesziekten of de causale verklaringen van mentale fenomenen, maar op het ‘hermeneutische’ terrein van interpretatie en semantiek, van het betekenis-verlenen aan de nuances en de meerzinnigheid van talige uitingen. Douglas Kirsner schreef: “[Freud’s] discovery was not in the scientific realm but in the humanistic one [...]”¹⁷⁷ Aangezien de psychoanalyse volgens de hermeneuten – mits deze kleine correctie van Freuds eigen misvattingen – van een andere orde is dan de normale wetenschap, gaat de vlieger van de wetenschappelijke critici niet op. Op de kritiek dat de psychoanalyse geen wetenschap is, kan het antwoord dus enkel luiden: ‘Natuurlijk niet!’ In de woorden van Richard Webster:

“[...] by elegantly dissolving the truth-claims which are everywhere apparent in psychoanalysis it makes it possible to evade the task of evaluating Freud’s theory critically”¹⁷⁸

Zoals Adolf Grünbaum echter uitvoerig heeft aangetoond, is deze retrospectieve herformulering van de psychoanalyse gebaseerd op een fundamentele misvatting die haar oorsprong vindt in de meervoudige betekenissen van het woord “meaning”. In de theorieën van Freud *veroorzaken* onbewuste verlangens en complexen specifieke zichtbare symptomen, die daardoor een bepaalde ‘betekenis’ krijgen. Een bepaald element in een droom bijvoorbeeld krijgt van de analyticus na een reeks associaties een oedipale ‘betekenis’, omdat bepaalde oedipale gedachten die nacht uit het Onbewuste zijn opgestegen en vervolgens door de ‘censurerende instantie’ van het brein een symbolische vermomming werden aangemeten. Het onbewuste verlangen om de liefde te bedrijven met de moeder constitueert met andere woorden de *causale voorwaarde* van de verschijning van het manifeste droomelement in kwestie. In de context van taal en communicatie echter krijgen linguïstische symbolen een niet-causale ‘betekenis’ doordat de spreker ze expliciet naar bepaalde objecten laat verwijzen. De hermeneutische psychoanalytici spelen de ambigue betekenis van het woord ‘betekenis’ uit om – op basis van Freuds herhaaldelijke omschrijving van de analytische praktijk als een ‘interpretatiekunst’ – de indruk te wekken dat de psychoanalyse in wezen geen causale uitspraken doet die vatbaar zijn voor wetenschappelijk onderzoek. In zijn kritiek op de hermeneuten hamert Grünbaum dan ook op dit onderscheid tussen “the relation of manifestation, which the symptom bears to its cause, and the semantic relation of designation, which a linguistic symbol bears to its object.”¹⁷⁹

Wie eender welk werk van Freud op een willekeurige pagina openslaat, zal inzien dat de hermeneutische reconstructie van de psychoanalyse kant noch wal raakt. Freud heeft niet zomaar een interpretatief of hermeneutisch kader ontworpen om het menselijke bestaan ‘narratief begrijpelijk’ te maken, hij heeft een theorie voorgesteld met een aantal empirische proposities – weliswaar dikwijls dubbelzinnig en zelden falsifieerbaar – over de structuur en de causale werking van ons mentaal leven, die net zo goed als eender welke andere theorie over de werking van de menselijke geest in principe vatbaar is voor de normale procedures van wetenschappelijk onderzoek. Zonder de wetenschappelijke aspiraties houdt het hele Freudiaanse oeuvre geen

¹⁷⁷ Douglas Kirsner, “Life Among The Analysts”, *Free Associations* 1999, 7: 416-36.

¹⁷⁸ Richard Webster, *Why Freud Was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*, 1995, p. xii.

¹⁷⁹ Adolf Grünbaum, “Critique of Psychoanalysis” in Edward Erwin (ed.) *The Freud Encyclopedia*, 2002, p. 132.

steek, en wie beweert dat Freud de aard van zijn eigen theoretische verwezenlijkingen op een danige fundamentele manier ‘verkeerd begrepen’ heeft, kan net zo goed de hele theorie in de prullenmand werpen. Voor Freud, die zichzelf als de rechtstreekse intellectuele erfgenaam van Copernicus en Darwin beschouwde, was het essentieel om het *wetenschappelijke* karakter van zijn geesteskind te benadrukken. Hij vond het dan ook een “gross injustice that people have refused to treat psychoanalysis like any other science.”¹⁸⁰ en schreef over de psychoanalytische theorie: “like every other natural science, it is based on a patient and tireless elaboration of facts from the world of perception”¹⁸¹

Hoewel de hermeneutische variant van de psychoanalyse tegenwoordig behoorlijk wat aanhang kent, krijgt ze niettemin toch ook af en toe tegenwind van de wetenschappelijk georiënteerde analytici die in het vorige hoofdstuk verschillende malen opdoken. Drew Westen bijvoorbeeld, die de psychoanalyse liever met de ‘exclusiviteit van het truïsme’ verdedigt maar *op zich* wel erkent dat ze aan de vereisten van degelijke wetenschap behoort te voldoen, maakt over de hermeneutische immunisatiestrategie de volgende terechte observatie:

“What hermeneuticists who have tried to evade the jaws of science have never realized is the extent to which their epistemology is dependent upon a series of assertions about that mind that are *empirical propositions*, such as the assertion that the mind works in such a way as to produce surface manifestations of deeper, underlying structures or meanings which require interpretation.”¹⁸²

5.3.3 *Verstrekkende gevolgen*

Net zoals dat met het ‘argument van de weerstand’ het geval was, is het voornaamste euvel waaraan de strategie van het ‘Hermeneutische Hazenpad’ lijdt – naast het feit dat het op een fatale misvatting omtrent ‘betekenis’ berust – dat de gevolgen van de strategie véél te drastisch zijn. *Primo*: door de ambities van mentale oorzakelijkheid op te zeggen en zelfs elke empirische waarheidsaanspraak te laten vallen, heeft de hermeneutische psychoanalyse zich volledig van de werkelijkheid onthecht. Het voordeel aan deze strategie is uiteraard dat ze de psychoanalyse buiten schot houdt van vervelende empirische weerleggingen of wetenschapstheoretische bezwaren – dat was per slot van rekening de bedoeling – maar de keerzijde van de medaille is dat ze zichzelf elke aanspraak op werkelijk *inzicht* moet ontzeggen en dat haar zogenaamde ‘interpretaties’ volkomen vrijblijvend worden. De theoretische steriliteit waarvan het hermeneutisme getuigt is voor Adolf Grünbaum dan ook niet verwonderlijk:

¹⁸⁰ Sigmund Freud, “An Autobiographical Study”. *S.E.* 20:7-74, p. 58; in Malcolm Macmillan, *Freud Evaluated: The Completed Arc*, 1997, p. 593. Macmillan verzamelde op dezelfde plaats nog een aantal andere citaten van dezelfde strekking, die aan duidelijkheid over het zelfverkleerde wetenschappelijke karakter van Freuds theorieën niets te wensen overlaten.

¹⁸¹ Freud, S.: 1924, “Resistances to Psycho-analysis”, *S.E.* 19, p. 217.

¹⁸² Drew Westen, “The scientific status of unconscious processes: is Freud really dead?” in *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 1999, 47, 4: 1061-1106.

“No wonder that the methods of the hermeneuts have deplorably failed to spawn a single new clinically or explanatorily fruitful psychoanalytic hypothesis. Instead, their proposed reconstruction is just a negativistic battle cry that leads nowhere.”¹⁸³

Secundo: de hermeneutische immunisatiestrategie heeft niet alleen verstrekkende gevolgen voor het statuut van de theorie, het is ook absoluut onduidelijk waarom ook *andere* disciplines het argument niet zouden gebruiken om zich tegen wetenschappelijke kritiek te immuniseren. Stel dat een astroloog een boek van Ricoeur koopt en de hermeneutische theorie hem op slechte ideeën brengt: ‘Als ik in de sterren lees dat steenbokken een opvliegende karakter hebben, dan betekent dat niet dat die sterren de persoonskenmerken van de steenbok *causaal* veroorzaken, maar dan wil dat enkel zeggen dat die specifieke sterrenstand ‘betekent’ dat een steenbok een opvliegende karakter heeft. Mijn astrologische interpretatie valt niet simpelweg empirisch te weerleggen of bevestigen, maar is enkele een ‘narratief schema’ waarmee ik het verband tussen bepaalde gebeurtenissen begrijpelijk en coherent maak.’

De combinatie van het feit dat de hermeneutische wending van de psychoanalyse geen enkele empirische houvast heeft en dat ze net zo goed inzetbaar is voor andere pseudo-wetenschappen, zorgt dan ook voor de prangende vraag: waarom zouden we überhaupt opteren voor een psychoanalytische interpretatie, als zo’n interpretatie enkel de ‘narratieve coherentie’ als voorwaarde kent? Waarom niet net zo goed kiezen voor een Jungiaanse verklaring, of een astrologische verklaring? De Freudiaan John Forrester schrijft in *Dispatches from the Freud Wars* dat we de eigenheid van de psychoanalyse als wetenschap moeten erkennen: “One may seek the specificity of a science, not its departure from an ideal.”¹⁸⁴ Een dergelijke verzoenende opmerking klinkt ongetwijfeld ruimdenkend en tolerant, maar hoe wil Forrester vermijden dat hij zich binnen de kortste keren in ‘slecht’ gezelschap bevindt? Waarom zouden astrologen, handlezers en homeopaten, die het eveneens hard te verduren hebben van sceptische wetenschappers, niet net zo goed recht hebben op hun eigen ‘wetenschappelijke specificiteit’?

Vanwege de noodzaak om zich tegen empirische falsificaties te beschermen enerzijds, en de al te drastische implicaties van een hermeneutische ingreep anderzijds, ziet de psychoanalyticus zich voor het volgende dilemma gesteld: zolang de psychoanalyse verankerd is in de wetenschap, raakt ze geen meter vooruit, maar van zodra ze zich van de wetenschappelijke ketens bevrijdt, zweeft ze in het ijle en wordt ze een compleet steriele theorie. Zoals we meteen zullen zien, valt de worsteling met dat dilemma dikwijls af te lezen uit de incoherente of soms ronduit contradictoire manier waarop hedendaagse psychoanalytici een soort hermeneutische vluchtweg inslaan. De *algemene* teneur van deze immunisatiestrategie is met haar immuniserende oogmerken wel vrij duidelijk: de psychoanalyse onttrekt zich ‘op één of andere manier’ aan de criteria die voor normale wetenschappelijke disciplines van toepassing zijn. De concrete uitwerking van of argumentatie voor die bewering laat echter sterk te wensen over: misschien is de psychoanalyse helemaal geen wetenschap, maar een narratief en betekenis-genererend systeem? Misschien is ze

¹⁸³ Adolf Grünbaum, “A Century of Psychoanalysis. Critical Retrospect and Prospect”, in Michael Roth (ed.), *Freud. Conflict and Culture*, 1998, p. 193.

¹⁸⁴ John Forrester, *Dispatches from the Freud wars*, 1997, p. 237.

een ‘hermeneutische wetenschap’, een soort wetenschappelijk buitenbeentje wiens specificiteit tegen elke prijs moet gewaarborgd worden? Of misschien zorgt de menselijke singulariteit en subjectiviteit ervoor dat de ‘humane wetenschappen’ fundamenteel verschillend moeten beoordeeld worden dan de natuurwetenschappen?

5.3.4 *Is de psychoanalyse een wetenschap?*

Een treffend voorbeeld van dergelijke verwarring vinden we in de langste en volgens sommigen belangrijkste bijdrage aan het *Anti-Livre Noir de la Psychanalyse*, van de hand van Yves Cartuyvels, decaan aan de Saint-Louis universiteit in Brussel. Wat vooral opvalt in de tekst van Cartuyvels, wiens “magistrale contribution” bewierookt werd in *La Libre Belgique*¹⁸⁵, is het ambivalente en slappe gebruik van het woordje ‘scientifique’, dat hij – net zoals vele andere auteurs van het *Anti-Livre Noir* – stevast tussen veelzeggende aanhalingstekens plaatst. Aanvankelijk lijkt hij zich op te werpen als de verdediger van de wetenschap wanneer hij stelt dat de aanvallen op de psychoanalyse in het *Livre Noir* niet aan de ‘minimale vereisten van wetenschappelijke strengheid’ voldoen, omdat ze vol steken van “assertions purement hypothétiques”, “accusations hasardeuses sans fondement empirique sérieux” en “interprétations pour le moins curieuses de la pratique de la théorie freudo-lacaniennes, dont on a peine à croire qu’elles soient pure naïveté ou ignorance.” (Cartuyvels is niet om een potje intellectuele blufpoker verlegen)¹⁸⁶ Even later echter stelt hij de retorische vraag of het *überhaupt* wel aangeraden is om “aan wetenschap te doen” met de mens.¹⁸⁷ Zo merkt hij op:

“La singularité de l’humain n’est elle pas de mettre radicalement en échec toute tentative d’énonciation de règle “scientifique” à vocation générale et prédictive le concernant?”¹⁸⁸

Op dezelfde pagina wil hij de sociale wetenschappen beschermen tegen het Popperiaanse criterium van de falsifieerbaarheid en pleit hij voor een “hermeneutische wetenschap”¹⁸⁹. En nauwelijks zijn deze woorden koud, of hij beklagt zich alweer over het “dogmatische en mystieke geloof” dat de auteurs van het *Livre Noir* aan ‘de wetenschap’ in het algemeen hechten, die volgens hem toch ook maar een “sociale constructie”¹⁹⁰ is en enkel “politieke inzetten”¹⁹¹ kent.

Wat is het nu: is het *Livre Noir* té wetenschappelijk, of niet wetenschappelijk genoeg? En wat relativeert of ironiseert Cartuyvels eigenlijk door het woord “scientifique” voortdurend tussen haakjes te zetten? Uit zijn incoherente betoog valt nergens af te leiden wat hij precies onder ‘wetenschap’ verstaat en lijkt hij het woord op de koop toe ook als onderling inwisselbaar met

¹⁸⁵ Éric de Bellefroid, “L’honneur vengé de Freud”, *La Libre Belgique*, 03/03/2006.

¹⁸⁶ Yves Cartuyvels, “À propos du Livre Noir de la Psychanalyse”, in Jacques-Alain Miller (ed.), *Anti-Livre Noir de la Psychanalyse*, p. 155.

¹⁸⁷ Ibid., p. 168.

¹⁸⁸ Ibid., p. 167.

¹⁸⁹ Ibid., p. 178, de term zelf staat in een citaat van de socioloog J.-L. Genard.

¹⁹⁰ Ibid., p. 172, 174.

¹⁹¹ Ibid., p. 179.

‘positivisme’ en ‘sciëntisme’ te beschouwen. Zijn betoog springt dan ook voortdurend over tussen verschillende onderling inconsistente stellingen: dat de zogenaamde wetenschappelijke psychologie die de auteurs van het *Livre Noir* voorstellen niet écht wetenschappelijk is; dat de wetenschappelijke methode niet de enige valabele is; dat de wetenschappelijke methode wel valabel is maar niet van toepassing op de mens en de “sociale wetenschappen”; dat de wetenschappelijk methode wél, maar het falsificatie-criterium niét van toepassing is op de “hermeneutische wetenschappen”. Cartuyvels eet hier duidelijk van zoveel mogelijk walletjes tegelijk om de psychoanalyse tegen kritiek te immuniseren¹⁹²: ‘Het *Livre Noir* is geen echte wetenschap. En als het wel wetenschap is, dan is de wetenschappelijke methode gewoon niet van toepassing op de mens. En als de wetenschappelijke methode wel van toepassing is op de mens, dan is de wetenschap gewoon een sociale en politiek geladen constructie die naast “andere rationaliteiten” bestaat.’¹⁹³

De Nederlandse psychiater en filosoof Antoine Mooij is een andere psychoanalyticus die twijfelt bij de ingang van het ‘Hermeneutische Hazenpad’. Mooij vergewist zich in zijn boek *Psychoanalytisch Gedachtegoed* van de problemen van wat hij de “verabsoluteerde narrativisering”¹⁹⁴ noemt, die “sommige hermeneutisch geïnspireerde auteurs” ertoe brengt om de notie van “historische waarheid” volledig op te geven “ten gunste van het begrip van een narratieve waarheid”¹⁹⁵.

Mooij erkent dus dat een zekere ‘historische waarheid’ – in de zin van een correspondentie met de werkelijke situatie van de patiënt – de psychoanalyse van steriliteit moet behoeden. Hoe redt hij zich hieruit? Volgens Mooij is de vraag of de psychoanalytische *theorie* “realistische pretenties” heeft dan wel of ze enkel als interpretatief “zoekschema” dienst doet, uiteindelijk van weinig belang.

“De theorie hoeft evenwel niet waar te zijn en heeft eventueel slechts de status van een verhaalschema (of narratief schema) van waaruit het verhaal van de cliënt [...] begrepen kan worden. De feitelijke interpretaties maken daarentegen wel aanspraak op waarheid. [...] De theorie hoeft niet de pretentie te hebben dat haar

¹⁹² Een gelijkaardige onsamenhangende houding ten overstaan van de wetenschap, weliswaar zonder een verwijzing naar het hermeneutisme, vinden we bij Paul Verhaeghe in *Klinische Psychodiagnostiek vanuit de Discourstheorie: impasses en antwoorden*, 1991. Verhaeghe lijkt zich de ene keer als behoeder van de wetenschap op te werpen wanneer hij minachtend termen als “pseudo-wetenschappelijk kleedje” (p. 87, p. 90) gebruikt voor wat niet in zijn psychoanalytische kraam past, of wanneer hij beweert dat de “revolutionaire ontdekkingen” (p. 54) van de wetenschap zijn Lacaniaanse speculaties bevestigen. Een andere keer zegt hij dat de “positief-wetenschappelijke en sciëntistische” (p. 78) wetenschapsopvatting een “totaliserend discours” (p. 82) is dat niets minder dan de “uitsluiting van het subject” (p. 78) tot gevolg heeft, daarmee blijkens de context doelend op elke theorie die enigszins probeert abstracties te maken in haar domein, hoofdzaak van bijzaak onderscheidt of empirische hypothesen formuleert. Een derde keer heeft hij het over het “constructieve misverstand aan de basis van *elke* wetenschap” [mijn cursivering] dat het gevolg is van het fundamentele gemis aan het Lacaniaanse “objet petit a” (ik bespaar de lezer de Lacaniaanse formules). Het is moeilijk om zich van de indruk te ontdoen dat Verhaeghe het aura van de wetenschap handig gebruikt wanneer het hem goed uitkomt, maar dat hij diezelfde wetenschap verwerpt van zodra ze zijn Lacaniaanse theorieën in het gedrang brengt.

¹⁹³ Daar waar Cartuyvels niet enkel de toepasbaarheid van de wetenschappelijke methode op de psychoanalyse in twijfel trekt, maar de hele wetenschap als een ‘sociale constructie’ relativeert, die ook naast ‘andere rationaliteiten’ besaat, vindt zijn betoog aansluiting bij de immunisatiestrategie van de ‘Postmoderne Loopgraven’.

¹⁹⁴ Antoine Mooij, *Psychoanalytische Gedachtegoed*, 2002, p. 99.

¹⁹⁵ *Ibid.*, p. 98.

uitspraken overeenkomen met een algemene stand van zaken die empirisch vaststelbaar is ('Alle kinderen doorlopen de fasen van de libido-ontwikkeling of de fasen van het spiegelstadium'). De concrete interpretaties dienen daarentegen wel de pretentie te hebben overeen te komen met wat er is of was."¹⁹⁶

De manier waarop Mooij alsnog een contact probeert te verzekeren tussen de psychoanalyse en de empirische realiteit is op zijn minst bizar te noemen. Zoals Filip Buekens opmerkt: hoe kan een theorie of een 'narratief schema' waarvan de eventuele waarheid irrelevant is, ooit als basis fungeren voor interpretaties die wél pretenderen waar te zijn? Buekens vergelijkt het met een landkaart: "wanneer u een landkaart hanteert waarvan het voor u volstrekt indiffernt is of ze al dan niet een correcte weergave is van het wegnnet, kunt u haar nooit gebruiken met de intentie uzelf correct te lokaliseren."¹⁹⁷ Bovendien is Mooij ook over de waarheidsaanspraken of de 'realistische pretenties' van de concrete interpretaties dubbelzinnig, want op dezelfde pagina schrijft hij alweer: "Bij de evaluatie van concrete interpretaties gaat het hierbij niet zozeer om toetsingen maar om *toepassingsmogelijkheden* waaruit de *vruchtbaarheid* van het theoretische gezichtpunt kan blijken."¹⁹⁸ [mijn cursivering] Dat uit de concrete interpretaties echter stevast de 'vruchtbaarheid' van de theorie blijkt, is sedert Popper geen geheim meer: er zijn nauwelijks waarneembare menselijke gedragingen denkbaar die niét voor een psychoanalytische interpretatie vatbaar zijn. Als de waarheid van het theoretische gezichtpunt er volgens Mooij niet toe doet, en interpretaties enkel moeten tonen hoe 'vruchtbaar' dat gezichtpunt is, waarmee zijn we dan eigenlijk nog bezig?

De bochten waarin psychoanalytici als Yves Cartuyvels en Antoine Mooij zich moeten wringen om het dilemma van hierboven op te lossen, indiceren dat het Hermeneutische Hazenpad een doodlopende weg is voor de psychoanalyse. Vóór de hermeneutici ten tonele verschenen, was de situatie nochtans vrij duidelijk: de psychoanalyse was een theorie die een aantal proposities over de werking van de menselijk geest naar voren schoof, die in principe voor wetenschappelijke confirmatie of weerlegging vatbaar zijn (ware het niet dat hun niet-falsifieerbare karakter dat dikwijls bemoeilijkt). Natuurlijk gebruiken we voor zo'n wetenschappelijk onderzoek niet *precies* dezelfde methodes als de fysisch: psychologen moeten rekening houden met de complexiteit van het menselijke subject en de specifieke eisen die daarmee gesteld worden aan wetenschappelijk onderzoek. In essentie echter doet een psycholoog hetzelfde als een fysisch: uit een theorie leiden we bepaalde empirische hypothesen af, die we vervolgens aan de realiteit toetsen. Wanneer de hypothese gefalsifieerd is, dan is dat een probleem voor de theorie die eraan ten grondslag ligt. Wanneer de hypothesen überhaupt niet falsifieerbaar zijn, dan is dat zo mogelijk een nog groter probleem. Wie ontkent dat er wetenschappelijke kennis over de mens mogelijk is, ziet zich genoodzaakt om alle psychologische kennis die de wetenschap over de mens vergaard heeft in de prullenmand te werpen. En wie beweert dat Freud geen wetenschappelijke theorie ontworpen heeft, maar enkel een hermeneutische of narratieve theorie om op een coherente manier betekenis te scheppen, brengt hem zonder het zelf te willen beseffen de doodsteek toe.

¹⁹⁶ Ibid., p. 96.

¹⁹⁷ Citaat uit de voorlopige versie van het boek.

¹⁹⁸ Antoine Mooij, *Psychoanalytische Gedachtegoed*, 2002, p. 96.

[5.4] Immunisatie 4: Duurzame Genezing door Diepe Inzichten

5.4.1 *Het therapeutische domein*

Het koninginnestuk van de psychoanalytische verdediging, het argument van de weerstand, is multifunctioneel inzetbaar: door een onzichtbaar Onbewuste te postuleren dat zich in oneindig veel vermommingen kan manifesteren en iedereen behalve de Freudianen te slim af is, kan het argument potentieel eender welk ander argument overtroeven (met alle besproken problemen vandien). De andere twee immunisatiestrategieën die we zagen, hadden echter een meer specifiek toepassingsdomein: de bescherming van de psychoanalytische *theorie* (eerder dan de therapeutische praktijk). De strategie van de Exclusiviteit van het Truïsme betrachtte dat door het alleenrecht te claimen op een handvol vage platitudes, en deze vervolgens tot de ‘kerninzichten’ van de psychoanalyse te bombarderen, teneinde de hele theorie een zekere credibiliteit te verlenen. De strategie van het Hermeneutische Hazenpad probeerde de psychoanalytische theorie een interpretatieve *wildcard* te verlenen door haar doelbewust aan het empirische domein te onttrekken en haar zo immuun te maken voor weerleggingen.

In de opsomming van de bewijslast tegen de psychoanalyse hebben we echter gezien dat ook de *therapeutische* verdiensten van de psychoanalyse fel betwist worden. Sedert Grünbaum weten we trouwens dat het niet zo eenvoudig is om die theoretische en therapeutische component van de psychoanalyse afzonderlijk te waarderen: de vergezochte theorieën over infantiele verlangens, doodsdriften, verdringing en seksuele symboliek waren – zo wierp Freud zijn critici tegen – noodzakelijke veronderstellingen die het zogenaamde *omverklaarbare succes* van de psychoanalytische methode moesten begrijpelijk maken. Volgens Grünbaum vormen de therapeutische prestaties van de psychoanalyse zodoende haar theoretische achillespees. Hoewel het belang dat Freud aan dit ‘Tally Argument’ hechtte onder anderen door Frank Cioffi fel wordt betwist¹⁹⁹, is het toch opportuun om te stellen dat het psychoanalytische bouwwerk zonder de steunbalken van het therapeutisch succes bijzonder wankel is.

De immunisatiestrategieën die we tot hiertoe bespraken, schieten wat de bescherming van het therapeutische luik betreft tekort. Het enige wat een Freudiaan – zoals Paul Verhaeghe – hieromtrent met de Exclusiviteit van het Truïsme kan proberen te bereiken, is dat Freud als de Alfa en de Omega van de psychotherapie wordt beschouwd, zodat de gunstige resultaten van de rivaliserende psychotherapieën Freud tot meerdere eer en glorie kunnen strekken. Maar wat moet een psychoanalyticus aanvangen wanneer zijn therapeutische pretenties – en langs het ‘Tally Argument’ om ook zijn zelfverklaarde theoretische ‘inzichten’ – door wetenschappelijke studies in duigen vallen?

¹⁹⁹ Zie Frank Cioffi, “‘Exegetical Myth-Making’ in Grünbaums’s Indictment of Popper and Exoneration of Freud” in Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, pp. 240-264.

5.4.2 Diepe inzichten en symptoomsubstitutie

Als de nood het hoogst is, is het argument van de weerstand nabij, maar gelukkig is de nood hier niet bijzonder hoog. Psychoanalytici kunnen immers terugvallen op nog een ander argument, dat al sinds de begindagen van de psychoanalyse furore maakt. Laten we eerst nog even het Tally Argument bekijken: aangezien Freud de waarheid van zijn psychoanalytische theorieën als de onontkoombare conclusie beschouwde van zijn onverklaarbare therapeutische successen (in zijn geval een stevig rondje bluffpoker), postuleerde hij dat ‘inzicht’ de *noodzakelijke voorwaarde* is voor genezing.²⁰⁰ Op die manier vormen niet alleen de eigen slappe therapeutische resultaten de achillespees van de theorie, maar zijn ook de *positieve* resultaten van *andere* therapievormen een minstens even dikke streep door de psychoanalytische rekening. Op de keper beschouwd brengt zelfs een geval van spontane genezing de psychoanalyticus in een lastig parket. In beide situaties – de spontane genezing en de genezing door een andere therapie – is er immers geen sprake van het ‘inzicht’ waar Freud prat op ging, en valt zijn hele argument voor de geldigheid van die inzichten in duigen. Om zijn theoretische systeem overeind te houden, moet de Freudiaan er dus van uitgaan dat geen enkele andere therapievorm benevens de psychoanalyse tot therapeutische successen in staat is. Hoe speelt hij of zij dat klaar?

Die zogenaamde successen van de andere therapieën, zo verklaart de psychoanalyticus, zijn slechts van een oppervlakkige aard en derhalve nooit duurzaam, omdat ze niet tot het ‘diepere complex’ doordringen dat aan de mentale stoornis – stevast gekwalificeerd als ‘symptoom’ – ten grondslag ligt. Erger nog: wanneer zo’n symptoom door een oppervlakkige psychotherapie ‘onderdrukt’ wordt, dan zal de druk op de psychische ketel verhogen en het onopgeloste complex een andere uitweg zoeken. Voor dit vermeende verschijnsel van ‘symptoomsubstitutie’ baseren psychoanalytici zich op het psychische model van de stoomketel dat Freud introduceerde. Jacques Van Rillaer vat de metaforische redenering van Freud goed samen:

“Modifier des comportements, sans réduire la tension à l’intérieur du système, c’est boucher la soupape, c’est augmenter la tension intérieure et provoquer *illico* l’émergence de “symptômes de substitution”, de la vapeur qui sort par un autre trou.”²⁰¹

Mentale aandoeningen behandelen met ander therapieën dan de psychoanalyse is dus niet alleen dweilen met de kraan open, het is bovendien ook een gevaarlijke bezigheid. Wie het infantiele of seksuele complex achter de symptomen ongemoeid laat en tezelfdertijd de psychische energie verhindert een uitweg te zoeken, riskeert dat er na verloop van tijd nog ernstiger symptomen zullen opduiken.

Dit argument van de diepe inzichten versus de oppervlakkige symptoomonderdrukking heeft een bijna even lange baard als het argument van de weerstand. Anna Freud schreef al:

²⁰⁰ Op zich is dit ook al een circulair argument, want het volgt enkel uit de psychoanalytische theorie die *ter discussie* staat, en niet uit onafhankelijke waarnemingen.

²⁰¹ Jacques Van Rillaer, “Les mécanismes de défense des freudiens”, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, p. 430-431.

“In competition with the psychotherapists they [analysts] are justified to maintain that what they have to offer is unique, i.e., thorough-going personality changes as compared with mere superficial symptomatic cures.”²⁰²

In de eerste helft van de 20^e eeuw, tijdens de hoogdagen van de psychoanalyse, werd de theorie van de symptoomsubstitutie zo goed als unaniem aanvaard in psychotherapeutische milieus. De pioniers van de gedragstherapieën (zoals Joseph Wolpe), die eind jaren '50 hun intrede maakten en ondermeer beweerden dat het mogelijk was om fobieën te behandelen door mensen met hun angsten te confronteren, kregen dan ook serieus wat tegenwind uit de orthodoxe Freudiaanse hoek:

“[E]arly behaviour therapy was regarded with great suspicion by the psychotherapy establishment. By its emphasis on symptom relief, it was at times labelled as extremely dangerous, and likely to cause actual harm to patients.”²⁰³

Ook tot op vandaag is het argument van de ‘duurzame genezing door diepe inzichten’ voor een groot deel van het psychoanalytische veld – dat voorts nochtans uitermate verdeeld is door theoretische geschillen – een gemeenschappelijk geloofsartikel. De ironie van het feit dat dit argument zo’n wijde verspreiding kent, ontgaat de meeste Freudianen helaas: het psychoanalytische veld kenmerkt zich – zoals we in 5.10.3 zullen zien – door een enorme theoretische versnippering, die ervoor zorgt dat er evenveel zelfverklaarde ‘inzichten’ als psychoanalytische scholen zijn. Catherine Meyer schreef in het *Livre Noir* over de populariteit van deze immunisatiestrategie:

“Cette idée est peut-être le lieu commun le plus répandu sur la psychanalyse et la confirmation de son étonnante capacité à avoir réponse à tout et à retourner en sa faveur les objections qui lui sont faites – et même ses échecs.”²⁰⁴

5.4.3 Hedendaagse diepe inzichten

In *Freud's Permanent Revolution* schreef Thomas Nagel dat de psychoanalyse ‘diepe zelfkennis’ kan bieden, wat haar een lengte voorsprong biedt op de “simpler symptomatic cures”²⁰⁵. Elisabeth Roudinesco is in *Pourquoi la Psychanalyse* nog zekerder van haar stuk: “elles [de andere therapieën] ne parviennent ni à le guérir, ni à saisir les véritables causes de son tourment”²⁰⁶ In een lezersbrief aan het tijdschrift *Le nouvel Observateur*, dat in september 2005 met de publicatie van het *Livre Noir* uitpakte, schreef de psychoanalyticus Bernard Guillot: “Le pied de nez de l'inconscient, c'est que le symptôme gommé par le dressage psychothérapique, va réapparaître sous d'autres formes parfois hélas plus grave”²⁰⁷ In De Morgen van 11 maart 2006 zegt de psychoanalyticus Lieven

²⁰² Geciteerd in Ernest Gellner, *The Psychoanalytic Movement: The Cunning of Unreason*, 1985, p. 188.

²⁰³ Breger, L., & McGaugh, J. L. “Critique and reformulation of “learning theory” approaches to psychotherapy and neurosis”, *Psychological Bulletin* 63, 1965, pp. 338-358.; Rachman, S. J., & Eysenck, H. J. Reply to a “critique and reformulation” of behavior therapy. *Psychological Bulletin* 65, 1966, pp. 165-169.

²⁰⁴ Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, 2005, p. 215.

²⁰⁵ Thomas Nagel, “Freud's Permanent Revolution”, *The New York Review of Books* 12/05/1994.

²⁰⁶ Elisabeth Roudinesco, *Pourquoi la psychanalyse?*, 1999, p. 19.

²⁰⁷ Bernard Guillot, lezersbrief in *Le Nouvel Observateur*, 2/9/05.

Jonckheere dat de gedragstherapeutische behandeling van fobieën “heel vervelende bijwerkingen”²⁰⁸ kan hebben of nieuwe symptomen veroorzaken, omdat de diepere infantiele of seksuele oorzaken niet werden behandeld.²⁰⁹ De psychoanalyticus Harold Blum heeft voor die oppervlakkige successen van andere therapievormen zelfs een eigen verklaring, die naar goede Freudiaanse traditie opnieuw een schoolvoorbeeld van een *petitio principii* is:

“Symptom relief through suggestion is a form of “transference cure”, and transference improvement accounts for much of the successful outcome of brief psychotherapy.”²¹⁰

Uiteraard acht Blum deze oppervlakkige therapievormen via suggestie en overdracht “hardly capable of achieving a resolution of the underlying, unconscious conflicts.”²¹¹

Een laatste voorbeeld van dit argument vinden we merkwaardig genoeg in het advies van de Belgische Hoge Gezondheidsraad over de reglementering van psychotherapieën, dat in 2004 op aanvraag van de minister van Volksgezondheid Rudy Demotte werd opgesteld. Wat het rapport zelf betreft: op zich lijkt het me een uitstekende zaak dat de regering pogingen onderneemt om de psychotherapeutische praktijk te regulariseren, want tot op heden is die beroepstitel niet wettelijk beschermd en kan eenieder die dat wenst ongemoeid een bordje met het opschrift ‘psychotherapeut’ aan zijn voordeur hangen – met alle risico’s van kwakzalverij vandien. De experts van de Hoge Gezondheidsraad echter hebben – omwille van de theoretische verdeeldheid in het psychotherapeutische veld enerzijds en de dringende nood aan een regularisering anderzijds – helaas de slechte beslissing genomen om de vertegenwoordigers van elke psychotherapeutische oriëntatie hun ‘eigen winkel’ te laten verkopen: psychoanalytici mochten met andere woorden een evaluatie schrijven van de psychoanalytische en psychodynamisch georiënteerde therapieën²¹².

Het mag geen wonder heten dat het uiteindelijk gepubliceerde advies wat de evaluatie van de verschillende psychotherapieën betreft sterk aan wetenschappelijke objectiviteit te wensen overliet. Een herhaling van het door Lester Luborsky gevelde ‘dodo-verdict’ – naar *Alice in Wonderland* van Lewis Carroll – was dan ook voorspelbaar: “Everybody has won and all must have prizes!” Volgens het rapport waren de vier erkende therapeutische oriëntaties allemaal effectief, zonder noemenswaardige verschillen.

²⁰⁸ Tina De Gendt, “Wat is angst?” [interview met Lieven Jonckheere], *De Morgen*, 11/03/2006.

²⁰⁹ In het psychoanalytische luchtkasteel van Jonckheere valt ‘angst’ terug te brengen tot de ‘leemte’ en het ‘gemis’ die we sedert onze geboorte voelen, en die zich manifesteert in de vrees voor het verlies van controle over onze ‘lichaamsopeningen’. Fobieën zijn dan weer in nagenoeg alle gevallen herleidbaar tot ons ‘verlangen om herenigd te worden met onze moeder.’

²¹⁰ Harold P. Blum, “From Suggestion to Insight, from Hypnosis to Psychoanalysis”, in Michael Roth (ed.), *Freud. Conflict and Culture*, 1998, p. 101.

²¹¹ *Ibid.*, p. 101.

²¹² In het activiteitenverslag van de Hoge Gezondheidsraad van 2004 lezen we: “Om tot het opstellen van het eindadvies te komen (definitieve versie voorzien voor 2005), heeft de werkgroep vier subgroepen opgericht, die elk één van de vier belangrijke geïdentificeerde en erkende richtingen in de psychotherapie bestudeerd hebben: psychoanalytische psychotherapie, cognitieve en gedragspsychotherapie, cliëntgerichte experimentiële psychotherapie en tenslotte systemische en gezinspsychotherapie.” (p. 11)

http://www.health.fgov.be/CSH_HGR/Nederlands/Jaarlyks%20Activiteitenverslag/Activiteitenrapport_2004-NL.pdf

“In het algemeen wijzen de meeste studies, meta-analyses en meta-meta-analyses erop dat er maar weinig verschil is tussen de uitslagen van zogenaamde "betrouwbare" psychotherapieën, dwz. psychotherapieën met een coherente theoretische structuur, die sinds geruime tijd uitvoerig worden toegepast en door onderzoek ondersteund worden.”²¹³

Het rapport werd onder luid gejuich onthaald aan het psychoanalytische front in België, waar de Freudianen het als een gedegen weerwoord beschouwden voor de weinig verkwikkelijke rapporten van het Franse INSERM en de WHO²¹⁴. Vanaf nu was immers door onze Belgische experts ‘wetenschappelijk’ bewezen dat de psychoanalyse effectief is.²¹⁵ Dat psychoanalytici de lof zingen van de psychoanalyse is echter nooit een geheim geweest, dus wat dat betreft brengt het rapport niets nieuws. Met betrekking tot de immunisatiestrategie waarover we het hadden, kunnen we bijvoorbeeld de volgende ‘wetenschappelijke’ beweringen in het rapport lezen: “de psychoanalytische praktijk is niet éézijdig en uitsluitend op het verdwijnen van de symptomen gericht – wat Freud “het herstel met kort uitzicht” noemde”²¹⁶ Zij beperkt de therapeutische gevallen niet “tot de waargenomen stoornis”, zoals andere therapieën, maar “tracht de functionele structuren waarvan de stoornis het symptoom is te identificeren en te veranderen.”²¹⁷ Met andere woorden: wie een therapie volgt die geen diepe inzichten biedt zoals alleen de psychoanalyse die kan bieden, herstelt enkel “met kort uitzicht”, en zal dus gauw weer door andere symptomen overvallen worden.

5.4.4 Empirische evidentie voor symptoomsubstitutie en duurzame genezingen

Als we de Freudiaanse overtuiging willen evalueren dat enkel de ‘diepe inzichten’ van de psychoanalyse tot duurzame genezing leiden, en dat ‘oppervlakkige’ psychotherapieën zonder die inzichten resulteren in symptoomsubstitutie, dan moeten we de verschillende componenten van die bewering onderscheiden. Enerzijds bevat ze de empirische propositie dat patiënten die een psychoanalyse ondergingen significant minder terugval vertonen dan patiënten die een andere psychotherapie volgen. Anderzijds is er de specifieke psychoanalytische verklaring voor dat vermeende empirische verschijnsel, die stelt dat 1. de ‘symptomen’ bij de oppervlakkige psychotherapieën ‘onderdrukt’ worden en dat het onderliggende onbewuste complex nadien een uitweg zoekt in andere symptomen; 2. de symptomen bij een psychoanalyse duurzaam verdwijnen omdat de patiënt inzicht krijgt in zijn eigen onbewuste complexen. De waarheid van de empirische propositie van hierboven is een *noodzakelijke* maar geen *voldoende* voorwaarde voor

²¹³ Isidore Pelc et al. *Psychotherapieën: Definities, Praktijk, Erkenningsvoorwaarden*, 2005, p. 19. Het citaat staat – misschien niet geheel toevallig – in het hoofdstuk over de psychoanalyse.

²¹⁴ World Health Organization. “Treatment of mental disorders: a review of effectiveness”. American Psychiatric Press, Washington DC, 1993.

²¹⁵ Ricardo Gutierrez schreef triomfantelijk in *Le Soir*: “Freud n'est pas un imposteur. . . N'en déplaise aux auteurs du « Livre noir de la psychanalyse ». L'efficacité de sa pratique [...] est scientifiquement démontrée. [...] Un rapport officiel du ministère de la Santé confirme l'efficacité des psychothérapies.. Y compris de la psychanalyse, étrillée par un récent Livre noir.” (“Les psys ne sont pas nuls”. *Le Soir*, 24/09/2005) In Vlaanderen ging Lieven Jonckheere aan de bel hangen bij De Morgen, die op dezelfde dag met het heuglijke nieuws op de voorpagina uitpakte. (Tom Cochez, “Kwaliteitslabel moet kwakzalvers van therapeuten onderscheiden”, *De Morgen*, 24/09/2005).

²¹⁶ Isidore Pelc et al. *Psychotherapieën: Definities, Praktijk, Erkenningsvoorwaarden*, 2005, p. 41

²¹⁷ *Ibid.*, p. 45.

die specifieke psychoanalytische verklaring: in het geval die empirische propositie door onderzoeken bevestigd wordt, zijn er nog altijd rivaliserende, theorie-neutrale verklaringen denkbaar die het verschil in terugval zouden verklaren (de lange duur van een psychoanalyse, de specifieke therapeutische setting, het aanreiken van een semi-mythologisch verklaringskader...)

Gelukkig hoeven we ons niet te veel zorgen te maken omtrent deze overwegingen, want er is hoe dan ook geen spatje empirische evidentie voor de bewering dat de graad van terugval bij ‘gewone’ psychotherapieën hoger is dan een psychoanalytische therapie, of dat deze laatste meer duurzame effecten zou bereiken. Zelfs Fisher en Greenberg, die in hun kritische studie *The Scientific Credibility of Freud's Theories and Therapy* nochtans sympathiseren met de psychoanalyse, erkennen dit punt:

“There is virtually no evidence that psychoanalysis results in more long-lasting or profound patient change than other therapies.”²¹⁸ “comparisons with alternative treatments fail to reveal any consistent differences in outcome.”²¹⁹

In tegenstelling tot wat Freud en zijn volgelingen altijd beweerd hebben, kunnen andere vormen van psychotherapie – vooral de cognitieve gedragstherapie of CGT – soms wel degelijk positieve en *duurzame* resultaten voorleggen.²²⁰ Terugval is nog steeds een courant fenomeen, maar blijkt *minstens* zoveel bij een psychoanalyse voor te komen als bij ander therapieën. Niettemin moeten we erkennen dat voor vele psychische aandoeningen nog steeds geen enkele psychotherapie significant betere resultaten kan voorleggen dan een placebobehandeling. Malcolm Macmillan schrijft dat de uitkomst van een psychoanalyse en van veel andere psychotherapieën onafhankelijk is van het theoretische kader, maar hij erkent eveneens dat die conclusie meer funest is voor de psychoanalytici:

“Widespread recognition that the truth of psychoanalytic theory is independent of the theory’s plausibility and that its truth has no bearing at all on what little special effectiveness it does have as a therapy, would completely undermine any claim of psychoanalysis to uniqueness. Apart from the role as a belief system and a social movement, its status would revert to that of any of the other poorly understood psychotherapies.”²²¹

5.4.5 De aantrekkelijkheid van de ‘diepe inzichten’

Dat neemt niet weg dat de hypothese van de ‘duurzame genezing door diepe inzichten’ – gecombineerd met andere psychoanalytische clausules en jokerkaarten – op klinisch niveau moeilijk falsificeerbaar is, en dat vele psychoanalytici er om die reden nog steeds oprecht geloof

²¹⁸ Seymour Fisher en Roger P. Greenberg, *The Scientific Credibility of Freud's Theories and Therapy*, 1977, p. 341 (geciteerd in Malcolm Macmillan, *Freud Evaluated: The Completed Arc*, p. 561).

²¹⁹ Seymour Fisher, Roger P. Greenberg, “Scientific Tests of Freud's Theories and Therapy” in Edward Erwin (ed.), *The Freud Encyclopedia: Theory, Therapy, and Culture*, 2002, p. 513.

²²⁰ Volgens Jacques Van Rillaer is er in bepaalde gevallen zelfs sprake van een positief sneeuwbaaleffect: de CGT kan iemand niet alleen in enkele sessies van een specifieke fobie afhelpen, maar zorgt er dikwijls voor dat ook *andere* fobieën of angsten quasi spontaan verminderen. (“Les thérapies cognitivo-comportementales: la psychologie scientifique au service de l'humain”, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, p. 749).

²²¹ Malcolm Macmillan, *Freud Evaluated: The Completed Arc*, 1997, p. 624.

aan hechten. Laten we ons eens indenken welke mogelijk waarneembare gegevens de psychoanalyticus ertoe zouden bewegen om die overtuiging op te geven:

Als het symptoom van de patiënt gedurende de psychoanalyse verdwijnt, dan gaat de psychoanalyticus ervan uit dat het pathologische onbewuste complex is opgelost. Gelet op de extreem lange duur van een psychoanalyse, is het hier al bijzonder moeilijk om een geval van spontaan herstel of een placebo-effect te onderscheiden. Wanneer de symptomen daarentegen maanden of jaren blijven aanhouden, dan wil dat volgens de analyticus zeggen dat de patiënt nog geen ‘inzicht’ verworven heeft in zijn Onbewuste. Volgens Freud is het bovendien mogelijk dat een patiënt een correcte analytische interpretatie intellectueel begrijpt, maar nog niet daadwerkelijk ‘aanvaard’ heeft of tot zich heeft laten doordringen. Het zogenaamde noodzakelijke ‘inzicht’ waarover Freudianen spreken wordt met andere woorden arbitrair *gedecreteerd* van zodra er verbetering merkbaar is bij de patiënt. (een geval van ‘genezing door inzicht’ onderscheiden van bijvoorbeeld een placebo-effect is hier dus compleet onmogelijk). Als er na een periode van herstel opnieuw symptomen opduiken of terugkeren, dan zal de analyticus concluderen dat er *nog* diepere complexen aanwezig zijn en bewijst dat circulair de theorie van de symptoomsubstitutie²²². Als een patiënt duurzaam lijkt te herstellen door een *andere* psychotherapie, dan kan de psychoanalyticus altijd wel iets vinden waar hij de gesubstitueerde doorwerking van een onbewust conflict ontwaart: vanwege het veelzijdige en onzichtbare karakter van de theorie van de symptoomsubstitutie – alles kan in alles substitueren – en de extreem slappe richtlijnen voor psychoanalytische interpretatie, kan een thematische affiniteit of een woordspeling voldoende zijn om te ‘bewijzen’ dat het onbewuste complex opnieuw is opgedoken. Aangezien de symptoomsubstitutie ook niet tijdsgebonden is, kan de psychoanalyticus desnoods gewoon *voorspellen* dat het complex ooit opnieuw de kop zal opsteken. Dit alles in acht genomen, kunnen we ons met recht afvragen: welk concreet geval zou voor de psychoanalyticus als een weerlegging van de theorie van de symptoomsubstitutie gelden, of van de hypothese dat werkelijke genezing enkel door ‘diep inzicht’ mogelijk is?

Op een meer globaal niveau kent het argument van de diepe inzichten als voorwaarde voor een duurzame genezing nochtans een duidelijke inconsistentie: zoals we al vermeldden, zijn er in het versnipperde psychoanalytische veld evenveel ‘inzichten’ als theoretische scholen. Als de psychoanalyse dus al een effect sorteert, dan is dat onafhankelijk van haar zelfverklarde inzichten. Het moge bovendien duidelijk zijn dat het argument in ieder geval ook incompatibel is met de immunisatiestrategie van het Hermeneutische Hazenpad: aangezien de hermeneuten afstand doen van elke waarheidsaanspraak, vervalt meteen ook het argument van de genezing door ‘diepe inzichten’.

De hypothese van een onzichtbare diepere oorzaak voor een psychische aandoening blijft niettemin zowel voor patiënt als analyticus bijzonder aantrekkelijk. Het is een gekend feit, zoals

²²² “In practice, analysis aimed at resolving conflicts so that if a symptom disappeared, one could assume the conflict was resolved. If the symptom returned, it proved that the conflict was not resolved, and circularly proved the symptom-substitution theory.” Enoch Callaway: “Psychiatry today” (Informed Opinion). *The Western Journal of Medicine* 122, 1975, pp. 349-354.

Jacques Van Rillaer schrijft, dat “ce qui est profond accède à un statut de dignité et de suprématie sans égal”²²³. Door steeds opnieuw de klemtoon te leggen op de mysterieuze diepgang van de psychoanalyse, en haar te contrasteren met het ‘oppervlakkige’ karakter van de rivaliserende theorieën, weten psychoanalytici nog steeds veel mensen een rad voor de ogen te draaien. Los daarvan geeft de lange duur en het extreme prijskaartje van een behandeling de psychoanalyticus ook begrijpelijke motieven om prat te gaan op de *unicke* diepgang van de therapie. Wie immers tien jaar lang elke week verschillende uren tegen vorstelijke bedragen op de sofa heeft doorgebracht, mág zich wel eens aan een spectaculaire en grondige verbetering verwachten.

²²³ Jacques Van Rillaer, “La mythologie de la thérapie en profondeur”, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, 2005, p. 216.

[5.5] Immunisatie 5: De Cynische Socrates

5.5.1 De zoektocht naar therapeutische verdiensten

Zoals we zagen, kan de doctrine van de ‘diepe inzichten’ en de ‘symptoomsubstitutie’, in samenspel met andere falsificatie-ontwijkende clausules, de psychoanalyticus in het merendeel van de schijnbare tegenvoorbeelden alsnog een uitweg bieden. Toch zijn er bepaalde gebieden waarin hij zijn aanspraak op unieke therapeutische verdiensten tegenwoordig steeds moeilijker hard kan maken. Wetenschappelijk studies wijzen uit dat de cognitieve gedragstherapie voor bijvoorbeeld angststoornissen en posttraumatische stress na een relatief klein aantal sessies positieve en relatief duurzame effecten kan voorleggen²²⁴, terwijl de psychoanalyse zelfs na een intensieve en veel langere therapie niet doeltreffender blijkt dan een placebobehandeling. Blijkbaar is het voor een duurzame genezing niet nodig om het Freudiaanse ‘inzicht’ te verwerven dat fobieën en angststoornissen veroorzaakt worden door verdrongen infantiele angsten voor incestueuze betrekkingen of voor de vrouwelijke geslachtsorganen. Voor vele mentale aandoeningen heeft de wetenschap weliswaar nog geen doeltreffende behandeling gevonden (psychotherapeutisch of farmacologisch), maar dat neemt niet weg dat de psychoanalyse in haar honderdjarig bestaan op nog geen *enkel* gebied haar beloofde superioriteit ten opzichte van andere therapieën heeft kunnen bewijzen. Hoe kunnen psychoanalytici dan de zelfverkleerde diepgang van hun therapie nog volhouden? Waar moeten ze nog de unieke verdiensten situeren waarvoor ze zich sedert jaar en dag op de borst kloppen?

Gelukkig houdt een goede Freudiaan altijd enkele jokerkaarten achter de hand om het therapeutische fiasco van de psychoanalyse weg te redeneren. Zo kan hij in noodgevallen zijn toevlucht nemen tot Freuds notie van de “Krankheitsbedürfnis”, de zogezegde onbewuste drang van de zieken om ziek te *blijven* (misschien een verlangen om het ongelijk van de analyticus te bewijzen en zo de innerlijke complexen niet te hoeven aanvaarden?). Net zoals het argument van de weerstand, laat deze jokerkaart toe om de schuld van de therapeutische mislukking in de schoenen van de patiënt te schuiven.

Anderszins kan ook het verlangen van de patiënt om te *genezen* onder het analytische scalpel belanden. De psychoanalyticus Didier Anzieu schreef:

“Le désir d’être guéri vite comme par miracle, sans avoir à faire le labeur de changer, constitue une résistance de la part du malade.”²²⁵

Dat het argument van de weerstand allerwegen inzetbaar is mag ons niets verbazen, maar dit is wel een heel merkwaardige toepassing ervan. Bedoelt Anzieu dat het verlangen van de patiënt om *al te snel* te genezen contraproductief is voor de werking van de therapie? Mogen we er dan niettemin toch van uitgaan dat de *uiteindelijke* genezing van de patiënt het doel blijft van de therapie (of toch op zijn minst een vermindering van zijn leed)? Dat is toch waar het in elke psychotherapie – dus ook in de psychoanalyse – om draait, of niet?

²²⁴ zie bijvoorbeeld het INSERM-rapport.

²²⁵ Didier Anzieu, “Le moment de l’apocalypse”, geciteerd in Jacques Van Rillaer, “Les mécanismes de défense des freudiens”, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, 2005, p. 432.

5.5.2 *De triomf van het fiasco*

Met deze laatste overweging komen we in de buurt van een andere immunisatiestrategie die een mouw moet passen aan het therapeutische fiasco van de psychoanalyse. Deze redenering, die vooral onder de Franse Lacanianen populariteit kent, is één van de meest sierlijke pirouettes²²⁶ in de geschiedenis van de psychoanalytische beweging, die treffend illustreert dat haar vindingrijkheid om falsificaties te ontlopen geen grenzen kent.

‘Natuurlijk genezen we niemand,’ zo legt de psychoanalyticus uit. ‘Wij zijn tenminste de enigen die ruitelrijk toegeven dat we niemand genezen. Wij durven de waarheid recht in de ogen te kijken, terwijl de anderen zich therapeutische illusies laten voorspiegelen. De grootsheid van de psychoanalyse ligt in het erkennen van de ongeneeslijkheid van de menselijke conditie.’ Met deze ‘grootmoedige’ erkenning van het falen lijken de psychoanalytici aanspraak te maken op een soort Socratische anti-wijsheid. Zoals bekend oordeelde het orakel van Delphi destijds dat er niemand wijzer was dan Socrates. Omdat Socrates verbaasd was over deze uitspraak van het orakel, en omdat hij vermoedde dat er toch beslist grotere wijzen leefden dan hij, trok hij op onderzoek uit bij de gevestigde wijzen (dichters, ambachtslieden, politici...) Naderhand werd duidelijk waarin de betekenis van het orakel schuilde: Socrates was de enige die *toegaf* niets te weten, terwijl de anderen wel meenden ‘wijs’ te zijn maar in werkelijkheid evenmin iets wisten als Socrates.

De typische Lacaniaanse thema's van het onontkoombare ‘tekort’ of ‘gemis’ dat ten grondslag ligt aan het menselijk bestaan, en het daaruit voortvloeiende ‘onmogelijke verlangen’ dat ons allemaal constitueert, laten toe deze existentiële ongeneeslijkheid te theoretiseren. In de lezersbrieven aan *Le Nouvel Observateur* over het *Livre Noir* konden we het volgende lezen:

“Le mérite de la psychanalyse est bien celui là, oser dire, que du fait du langage et de la parole, l'être humain est confronté au manque, au trou, au vide. [...] Donc il y a de l'impossible, du ratage dans la psychanalyse. [...] La psychanalyse ne prétend pas guérir.”²²⁷

“Le nerf de la psychanalyse ne relève pas des preuves mais de l'épreuve, celle d'une certaine faille intrinsèque à l'être-humain [...] il y a dans l'humain quelque chose d'incurable, inaméliorable, grâce à quoi il a des sursauts et des trouvailles étonnantes.”²²⁸

De psychoanalytici die we zagen bij de vorige immunisatiestrategie hielden vol dat enkel de diepe inzichten die hun theorie verschaft heil kunnen brengen. Volgens de Lacanianen die de strategie van de ‘Cynische Socrates’ gebruiken, bestaat het allerdiepste inzicht van de psychoanalyse in het besef dat genezing fundamenteel onmogelijk is. Ik laat enkele Lacanianen aan het woord:

“[C]es effets [van de psychoanalyse] ne s'obtiennent qu'à condition de mettre en question la notion même de guérison, car de l'humaine condition on ne guérit pas.”²²⁹

²²⁶ De term heb ik ontleend aan Isabelle Stengers en Léon Chertok.

²²⁷ Natacha Cinq, lezersbrief in *Le Nouvel Observateur*, 9/09/2005.

²²⁸ Daniel Sibony, “En finir avec la psychanalyse?” *Libération* 13/9/05.

“An analysis terminates only when the patient realises it could go on for ever.”²³⁰

“De psychoanalyse geneest een mens inderdaad niet van zijn mens-zijn. Het subject heeft een structureel tekort [...] [De psychoanalyse] meent overigens dat de symptomen een functie hebben en dat een mens precies gaat lijden wanneer zijn symptomen niet meer werken.”²³¹

Nu kunnen we begrijpen waarom het verlangen van de patiënt om te genezen een obstakel vormt dat tijdens een psychoanalyse uit de weg moet geruimd worden:

“la psychanalyse sera toujours complètement inefficace pour qui n'est pas disposé à remettre en question le monument de son narcissisme.”²³²

De twee problemen die de immunisatiestrategie van het ‘diepe inzicht’ nog plaagden, met name de zwakke resultaten van de eigen therapie en de positieve resultaten van sommige andere therapieën, zijn op die manier min of meer uit de weg geruimd: 1. het eigen fiasco is tot een ‘eretitel’ omgebogen, zoals Isabelle Stengers zei: “Pour les psychanalystes, l'aveu d'échec devient donc un titre de gloire”²³³ 2. de successen van de andere therapieën kunnen als oppervlakkig weggewuifd worden, omdat ze de essentiële ongeneeslijkheid van de menselijke conditie niet verhelpen²³⁴: misschien kunnen ze inderdaad bepaalde symptomen doen verdwijnen, zoals zogenaamde ‘wetenschappelijke’ onderzoeken beweren, maar dat is niet waar het werkelijk om draait bij de mens. Zoals de psychoanalyticus Jean-Pierre Winter in *Psychologies magazine* schreef:

“En chemin, le patient s'aperçoit souvent que celui qui l'empêche de vivre n'est pas le symptôme pour lequel il était venu consulter.”²³⁵

Sommige psychoanalytici zien dan ook hun kansen schoon om de rollen om te draaien. De Gentse Lacaniaan Lieven Jonckheere bijvoorbeeld erkent dat het problematisch is dat de psychoanalyse geen garanties kan bieden op het gebied van therapeutische werkzaamheid, maar hij voegt daar in één adem aan toe dat het nog *veel* problematischer is dat de cognitieve gedragstherapeuten dat pretenderen wél te kunnen. “Dat is pure volksverlakkerij, dat zijn de *echte* bedriegers,”²³⁶ aldus Jonckheere. Of luisteren we naar Joost Demuyne, een andere Vlaamse psychoanalyticus:

“Mij lijken de echte charlatans diegenen die de mensen wijsmaken dat ze kunnen leven zonder lijden, dat geestelijke normaliteit bestaat en dat wij in ons lijden er voor niets tussenzitten als subject.”²³⁷

²²⁹ Jacques-Alain Miller, *Le Point*, 29/09/2005.

²³⁰ Madan Sarup, geciteerd in Filip Buekens, *Jacques Lacan. Proefvlucht in het luchtledige*, 2006, p. 48.

²³¹ Joost Demuyne, “Freud is dood, Leve Freud!”, *Skripta* 3, 2005, p. 102.

²³² Claude Pont, lezersbrief in *Le Nouvel Observateur*, 4/9/05.

²³³ Isabelle Stengers, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, 2005, p. 88.

²³⁴ Het idee van de ongeneeslijke menselijke conditie vinden we bij Freud zelf ook al terug. Lionel Trilling schreef: “Freud, in insisting upon the essential immitigability of the human condition as determined by the nature of the mind, had the intention of sustaining the authenticity of human existence that formerly had been ratified by God. It was his purpose to keep all things from becoming 'weightless'.” Geciteerd in Harold Bloom. “Freud, The Greatest Modern Writer”. *New York Review of Books*, 23/03/1986.

²³⁵ Jean-Pierre Winter, in “La guerre des psys: pourquoi tant de haine?” *Psychologies magazine*, September 2005

²³⁶ Persoonlijk gesprek.

²³⁷ Joost Demuyne, “Toch iets meer licht graag! Over kwakzalvers, psychofarmaca, diploma's, evaluatie” <http://www.forumpsy.org/be/Demuyne.deel%20een.htm> Uiteraard heeft Demuyne tot op zeker hoogte gelijk:

Aangezien de resterende therapeutische verdiensten waarop de Cynische Socratici prat gaan enkel betrekking hebben op het bevrijdende ‘inzicht’ dat de bijbehorende theorie biedt – in het geval van de Lacanianen: dat het Onbewuste is gestructureerd als een taal, dat wij als subject van onszelf vervreemd zijn in de ‘Ander’ en dat ons bestaan gekenmerkt is door een fundamenteel ‘tekort’ – krijgt de notie van een ‘succesvolle analyse’ tautologische allures: de analyse is succesvol wanneer de patiënt de inzichten en de *Weltanschauung* van de analyticus aanvaardt; verder kan er geen sprake zijn van genezing, want één van die inzichten luidt jammer genoeg dat genezing onmogelijk is.²³⁸ Volgens Roudinesco beoogt de psychoanalyse geen genezing, maar een “transformation existentielle du sujet”²³⁹ Met andere woorden: het enige wat een succesvolle psychoanalyse bereikt, is dat ze een nieuwe psychoanalyticus voortbrengt. Wie die inzichten niet aanvaardt – wie met andere woorden ‘weerstand’ biedt – is zelf schuldig aan de mislukking van de analyse. En wie na een jarenlange peperdure analyse een vermindering verwacht had van de psychische klachten waarvoor hij hulp had gezocht, zal te horen krijgen dat zijn ‘symptomen’ niet de essentie uitmaken van zijn toestand (zoals Winter in het citaat hierboven duidelijk maakt), en dat zijn blijvende verlangen om van die symptomen te genezen een vorm van weerstand is tegen het inzicht in hun werkelijke betekenis (of zelfs hun nuttige *functie*²⁴⁰). De psychoanalyticus zal de patiënt met klem op de kleine lettertjes van het psychoanalytische contract wijzen: de enige formele belofte die de psychoanalyse maakt, is dat de patiënt – als hij niet te veel weerstand biedt – inzicht zal krijgen in zijn innerlijke psychische realiteit. Vrij vertaald: er zit voor de patiënt niets anders op dan de exotische speculaties van de analyticus te slikken.

een leven zonder enige vorm van lijden *is* onmogelijk. Niettemin maakt hij een karikatuur van zijn tegenstanders, want die ‘charlatans’ waarover hij het heeft – zij die hun therapieën of medicijnen wetenschappelijk willen onderbouwen – beweren enkel dat het mogelijk is om het menselijk lijden aanzienlijk te *verlichten* (om bijvoorbeeld een angststoornis of een depressie te overwinnen).

²³⁸ Hiermee ontken ik overigens niet dat sommige mensen gebaat kunnen zijn bij dat ‘inzicht’. Merkwaardig genoeg zijn er verscheidene gevallen bekend van personen die tevreden zijn over een Lacaniaanse analyse, terwijl het psychisch probleem waarvoor ze aanvankelijk gekomen waren nog steeds blijft voortduren. Ze hebben dan ‘een andere kijk’ gekregen op hun situatie. De intellectuele revelatie van het diepere complex achter het ‘symptoom’ zorgt er dan blijkbaar voor dat het symptoom zelf van ondergeschikt belang wordt.

²³⁹ Elisabeth Roudinesco, *Pourquoi tant de haine?*, 2005, p. 56

²⁴⁰ De overstap van de gedachte dat ziekte een ‘betekenis’ kent in een onbewust complex naar de gedachte dat ze een nuttige psychische functie heeft, is niet bijzonder groot (Freud zelf zag een symptoom als een ‘compromis-vorming’ tussen de *verdrongen* wens en de *verdringende* instantie). Een extreme versie van dit idee vinden we bij Freuds volgeling Georg Groddeck: “Illness has a purpose; it has to resolve the conflict, to repress it, or to prevent what is already repressed from entering consciousness. [...] But the sickness is also a symbol, a representation of something going on within, a drama staged by the It [het Onbewuste]” (geciteerd in Richard Webster, *Why Freud Was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*, 1995, p. 545. Webster toont aan hoe Groddeck door iemand als Oliver Sacks hieromtrent nog steeds als een autoriteit wordt aangehaald: p. 627) Het is duidelijk dat deze ideeën, gecombineerd met de overtuiging dat de mens essentieel ‘ongeneeslijk’ is, een gevaarlijke cocktail vormen. Een psychoanalyticus die bijvoorbeeld in een ziekte met organische oorzaken een ‘symptoom’ ontwaart, waarvan hij meent dat het een zinvolle functie heeft in de mentale huishouding (als een soort onmisbare ‘uitlaatklep’ om psychische stoom uit het onbewuste af te laten), kan met zijn onzinnige overtuigingen het lijden van de patiënt nodeloos rekken, en zelfs een efficiënte medische behandeling proberen te verhinderen omdat hij meent dat deze *schadelijk* is voor de psychische gezondheid van de patiënt.

5.5.3 De grote ommezwaai

Freud zelf was aanvankelijk bijzonder optimistisch over de therapeutische mogelijkheden van de psychoanalyse. In 1895 was hij er nog van overtuigd dat zijn therapeutische techniek gevallen van hysterie en obsessionele neurose kon genezen, niet alleen symptomatisch, maar ook wat de algemene neurotische predispositie betreft. Later in zijn carrière temperde hij zijn optimisme, om op het einde van zijn leven uiteindelijk vrij expliciet toe te geven dat zijn therapeutische methode een fiasco was geweest²⁴¹. Volgens de latere Freud was de psychoanalyse een ‘onmogelijk beroep’, dat gegarandeerd tot onbevredigende resultaten leidt, maar bleef de psychoanalytische *theorie* nog steeds overeind.

Zo gemakkelijk liggen de zaken echter niet. Zoals Léon Chertok en Isabelle Stengers betogen, heeft Freud zelf altijd de convergentie tussen theorie en therapie benadrukt, in die mate dat hij de doorwerking van de overdracht, de genezing en het bewijs van de theorie steeds liet samenvallen. Volgens Freud kan een analyticus niet ‘behandelen zonder iets nieuw te leren’ en evenmin ‘enig inzicht verwerven zonder er meteen de heilzame therapeutische werking van te ondervinden’²⁴². Zoals Grünbaum ook aantoonde, heeft Freud herhaaldelijk de geldigheid van zijn theorieën als de onvermijdelijke conclusie bestempeld van het *onverklaarbare succes* van zijn therapie. Als hij dus op het einde van zijn carrière het failliet van zijn therapeutische praktijk toegeeft, dan zet hij daarmee onvermijdelijk ook de theorie op losse schroeven. Hoe dan ook heeft Freud, vóór zijn pessimistische revisies in zijn laatste geschriften, de psychoanalyse ooit als *de remedie* bij uitstek opgeworpen voor hysterieën en obsessionele neurosen, en heeft hij *omwille van die therapeutische pretenties* bekendheid verworven.

Wanneer de psychoanalytici van hierboven het zelfverklaarde fiasco van Freud proberen om te buigen in een ultieme triomf, door te beweren dat de psychoanalyse groots is omdat ze ‘niet pretendeert te genezen’, dan zijn ze met een betrekkelijk radicale ommezwaai bezig van hun beweging. In de voorstelling van deze Cynische Socratici heeft de psychoanalyse dan ook iets weg van een ruimteveer dat, van zodra het aan de zwaartekracht ontsnapt is en in het luchtledige zweeft, zijn brandstoftank loskoppelt en naar beneden laat vallen. De psychoanalyse heeft, nu ze zichzelf goed en wel *gelanceerd* heeft, geen nood meer aan de therapeutische grootspraak van weleer, en ze kan gerust toegeven dat genezing essentieel onmogelijk is. Uiteindelijk kan ze van dat ‘inzicht’ zelfs haar bestaansreden maken.

5.5.4 De ongeneeslijkheid van de menselijke conditie?

Vanzelfsprekend is het mogelijk om uitspraken als die van Miller over de ‘ongeneeslijkheid van de menselijke conditie’ een trüistische lezing te geven. Als Miller er enkel mee bedoelt dat wij mensen soms verlangens koesteren die onbevredigd blijven, en dat het ultieme geluk buiten ons bereik ligt, dan zie ik niet in wie dat zou willen betwisten. Miller had er, naar ik vermoed, ook

²⁴¹ zie Jacques Van Rillaer, “Les bénéfiques de la psychanalyse”, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, 2005, p. 199-200.

²⁴² Zie Léon Chertok en Isabelle Stengers, *La coeur et la raison. L’hypnose en question, de Lavoisier à Lacan*, 1989, p. 84.

geen jarenlange analyse bij zijn illustere schoonvader Jacques Lacan voor nodig om dat in te zien. Het probleem is dat Miller het niet enkel over de Pijn van het Zijn heeft, maar dat hij insinueert dat andere behandelingen dan de psychoanalyse nooit zoden aan de dijk brengen. Als alomtegenwoordige mediafiguur desinformeert Miller daarmee het publiek, want ondertussen zijn er voor diverse psychische problemen – fobieën, obsessief-compulsieve stoornissen, depressies – psychotherapeutische of farmacologische oplossingen, die vanzelfsprekend geen wondermiddelen zijn, maar waarvan de effectiviteit wel wetenschappelijk is aangetoond. Zoals we in 5.7.4 trouwens zullen zien, minimaliseert Miller niet alleen de verdiensten van alternatieve psychotherapieën, maar proberen hij en zijn achterban bovendien de CGT zwart te maken door haar op een verbluffend oneerlijke wijze in verband te brengen met allerlei onfrisse praktijken en politieke ideologieën (de folterpraktijken in Abou Ghraib, het stalinisme, de eugenetica...)

Het verregaande cynisme waarvan veel Lacanianen getuigen is vooral bedenkelijk wanneer we beseffen dat zij in hun therapeutische praktijk met reëel menselijk leed te maken hebben, waarvoor in bepaalde gevallen een wetenschappelijk onderbouwde behandeling bestaat. De onthullingen in het *Livre Noir* tonen duidelijk aan dat de arrogantie waarmee vooral de Lacanianen hun eigen doctrine als het *nec plus ultra* van de psychotherapieën beschouwen dikwijls voor menselijke drama's heeft gezorgd.²⁴³ Zoals we in de bewijslast zagen, hebben psychoanalytici met hun groteske theorieën talloze ouders nodeloos geculpabiliseerd voor het autisme of de gedragsstoornissen van hun kinderen (de beruchte 'frigomoeders'), of naar onzinnige 'onbewuste complexen' gezocht achter psychische aandoeningen met een puur biologische basis. De manier waarop de Lacanianen – Miller en zijn kompanen in het bijzonder – met deze compromitterende bewijslast in het *Livre Noir* zijn omgesprongen, zullen we straks verder onderzoeken.

²⁴³ "Les Victimes de la Psychanalyse", in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, pp. 445-616.

[5.6] Immunisatie 6: Postmoderne Loopgraven

5.6.1 Postmoderne verduistering

In het hoofdstuk over het Hermeneutisch Hazenpad zagen we hoe psychoanalytici hun doctrine – in weerwil van Freud – aan het wetenschappelijke domein willen onttrekken, door vol te houden dat psychoanalytische interpretaties enkel ‘betekenis’ verlenen aan bijvoorbeeld een symptoom, zonder daarmee een causale en empirische verklaring te willen geven van dat symptoom. Daar waar de hermeneuten zich dus empirische waarheidsaanspraken ontzeggen, zullen hun postmoderne collega’s eerder proberen de noties van ‘waarheid’ en ‘realiteit’ zelf onschadelijk te maken, hetzij door ze als irrelevant, onbereikbaar of onbestaande af te doen, hetzij door ze zodanig te herdefiniëren dat ze voor de psychoanalytische praktijk ongevaarlijk worden. Zoals we echter zullen zien, is het onderscheid tussen beide immunisatiestrategieën niet altijd duidelijk, en is de impasse waarin de postmoderners verzeilen hoe dan ook gelijkaardig aan die van de hermeneutici²⁴⁴.

Wat ik in dit werk onder de noemer ‘Postmoderne Loopgraven’ heb verzameld, is niet zozeer een coherente of welomlijnde positie, maar eerder een bepaalde *richting* die door sommige psychoanalytici wordt ingeslagen. Mijn bedoeling in dit hoofdstuk is dus niet zozeer de verschillende postmoderne uitvalswegen in detail te analyseren, maar eerder aan te tonen *dat* ze een louter immuniserende functie vervullen, en dat ze verder geen serieuze intellectuele positie definiëren. De psychoanalyticus Morris Eagle, die zelf een kritisch artikel schreef over de postmoderne wending in Freudiaanse kringen, erkent ten volle haar immuniserende oogmerken:

“in one conceptual fell swoop analysts can unburden themselves of a dogged epistemological problem that they have been unable to deal with effectively”²⁴⁵

Het “epistemologische probleem” waarover Eagle het heeft is dat van de suggestie. Zoals we zagen, heeft Adolf Grünbaum overtuigend betoogd dat psychoanalytische interpretaties op basis van zogezegde ‘vrije associatie’ fundamenteel door suggestie gecontamineerd zijn. De psychoanalytische methode is intrinsiek onbetrouwbaar om de *werkelijke* mentale inhoud van de patiënt te achterhalen, en haar interpretaties zijn in feite ‘artefacten’ die vooral de theoretische preoccupaties van de analyticus weerspiegelen. Welke strategie is nu doeltreffender om deze kritieken kort te sluiten dan de meest centrale noties waarop ze zich beroepen – de noties van ‘waarheid’ en ‘realiteit’ – *zelf* te ondergraven?

²⁴⁴ Voor een bespreking van het onderscheid tussen de ‘hermeneutische’ en de ‘narratieve’ positie: Malcolm Macmillan, *Freud Evaluated: The Completed Arc*, 1997, p. 614-617 Volgens Macmillan zijn de hermeneutici sowieso gedwongen tot een ‘constructivistische’ kijk op de realiteit. Hier behandel ik de constructivistische annex relativistische ontkenningen van de ‘realiteit’ apart in dit hoofdstuk.

²⁴⁵ Morris Eagle, “A Critique of the Postmodern Turn in Psychoanalysis” [Paper presented on June 10, 2000, at the Annual Meeting of the Rapaport-Klein Group] ook verschenen in *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 2001, 49, 2, pp. 457-489.

5.6.2 Postmoderne minachting voor waarheid

De idee dat er geen objectieve werkelijkheid bestaat, of dat er meerdere ‘waarheden’ bestaan die relatief zijn ten opzichte van het discours, zullen we in 5.6.3 behandelen. Laten we eerst bekijken op welke verschillende manieren Freudianen de klassieke notie van waarheid proberen te minimaliseren of onschadelijk te maken. In april 1998 vond in de universiteit van Yale een symposium plaats over het statuut van de psychoanalyse in de hedendaagse cultuur. In één van de sessies, die over “Psychoanalysis and Truth” handelde, probeerde de Freudiaan Jonathan Lear een rookgordijn op te trekken rond de kwestie van waarheid in relatie tot de psychoanalyse.

“when the concept of truth emerges in the analytic situation it is as a resistance. This is so for both of the classical conceptions of truth, truth as correspondence and truth as coherence”²⁴⁶

Door zijn vage formulering van het ‘verschijnen van het waarheidsbegrip’ blijft het voorlopig onduidelijk of Lear de ongepaste *insistentie* op waarheid of het concept van de waarheid *zelf* op het oog heeft. Iets verderop insinueert Lear echter dat wie met waarheid *tout court* bezig is, de voortgang van de analyse belemmert: “[T]he concern for truth as correspondence to reality can serve as a massive obstacle to psychoanalytic insight.”²⁴⁷ Volgens Lear is het onderscheid tussen een reële en een gefantaseerde gebeurtenis in de psychoanalyse “not always a worthwhile distinction to think about”²⁴⁸, en is de *echte* notie van waarheid in de analytische praktijk “an expression of life itself, not an evasion of it.”²⁴⁹

Met deze uitspraken overtreft Lear zichzelf in wolligheid, maar vooral: de klinische voorbeelden die hij geeft van hoe het ‘concept van waarheid’ als ‘weerstand’ fungeert in de psychoanalyse, lijken zijn conclusie geenszins te rechtvaardigen. Zo beschrijft hij hoe één van zijn patiënten *per se* één of andere ‘waarheid’ in zijn persoonlijke verleden probeerde te ontdekken, volgens Lear omdat de patiënt op zoek was naar iets dat hem van zijn homoseksualiteit kon vrijpleiten (hij had nog steeds moeite om zijn seksuele geaardheid te aanvaarden). Het feit dat de patiënt zo’n vergoelijkende ‘waarheid’ zocht, vormde volgens Lear een ‘weerstand’ tegen de analyse. In tegenstelling tot wat Lear echter beweert, is het probleem met deze patiënt niet zozeer dat hij met de notie van ‘waarheid’ op zich bezig is, maar dat hij die waarheid in een bepaalde richting wil sturen die hem schikt, en dat hij daarmee de werkelijke toedracht van zijn situatie – de ‘waarheid’ dus – probeert te ontwijken (met name dat zijn homoseksualiteit niet door een concrete extern-historische gebeurtenis veroorzaakt is).

Het is opmerkelijk om te zien hoe Jonathan Lear hier aanvangt met een eventuele redelijke observatie – dat een preoccupatie met waarheid haar geweld kan aandoen – maar nadien verglijdt in een schijnbare absurditeit, namelijk dat de klassieke conceptie van de waarheid zelf

²⁴⁶ Jonathan Lear, “Truth in Psychoanalysis”, in Peter Brooks & Alex Woloch (eds.) *Whose Freud? The Place of Psychoanalysis in Contemporary Culture*, 2000, p. 304.

²⁴⁷ *Ibid.*, p. 306.

²⁴⁸ *Ibid.*, p. 329. (citaat uit de discussie met o.a. John Forrester en Donald Davidson).

²⁴⁹ *Ibid.*, p. 310. Overigens zou ik Lear, op basis van andere teksten, niet meteen als een postmodernist of een relativist af te doen, maar de verwarrende manier waarop hij hier een zo belangrijke notie als ‘waarheid’ aanpakt is toch op zijn minst bizar te noemen.

onbelangrijk is voor de psychoanalytische praktijk. Dat een patiënt een vermeende waarheid blijkt gefantaseerd te hebben, betekent gewoon dat de waarheid luidt dat de patiënt zijn verhaal verzonnen heeft, *niet* dat de waarheid er niet toe doet in de psychoanalyse.

Ook de Freudiaan John Forrester neemt in zijn bijdrage aan het symposium enkele loopjes met de ‘waarheid’. De waarheden van de psychoanalyse zijn volgens Forrester “manifold en heterogeneous”, en “the analytic experience leaves [...] little of substance to set down for the bookkeepers of permanent truths”²⁵⁰. Vervolgens probeert Forrester de notie van ‘waarheid’ in het warrige net van de psychoanalytische overdracht te strikken:

“All psychoanalytic truths, even those rendered as far as possible into the constative format of most scientific writing, pass via the performativity of the analytic dialogue (overdracht, mb) [...] transference is a shadow version of the real, a fictional staging of the patient’s truth. [...] the relation of psychoanalytic truth to fiction is and no doubt always will be an intimate one.”²⁵¹

Tijdens de daaropvolgende discussie vraagt Forrester zich retorisch af: “How would we apply a term like *truth* to painting? [...] The kind of questions about fantasy and reality that we have become preoccupied with certainly don’t help us think about questions of aesthetics.”²⁵². Terwijl hij druk bezig is het waarheidsbegrip achter een postmoderne mist te verduisteren, toont Forrester zich al even vergeetachtig als de hermeneuten: de psychoanalytische theorie staat of valt met een reeks *empirische proposities* over de werking van de menselijke geest, die net zo goed als elke andere psychologische theorie voor wetenschappelijk onderzoek vatbaar zijn.

Nog steeds in hetzelfde symposium beweerde de Lacanienne Judith Butler dat de insistentie op waarheid een vorm van “epistemic violence” is.²⁵³ En tijdens een voordracht in New York in 1996 zei de psychoanalyticus Philip Bromberg dat de psychoanalyse “werkt in een complex gebied van verschuivende werkelijkheden”, en dat de houding van de psychoanalyticus ten opzichte van de patiënt derhalve “altijd intrinsiek juist én onjuist” is.²⁵⁴

Nog een laatste voorbeeld: de postmoderne psychoanalyticus Stephen A. Mitchell laakt in een artikel de ‘arrogantie’ van sommige psychoanalytici die menen dat ze als een objectieve waarnemer toegang hebben tot de Waarheid over de psyche van de patiënt. Na deze redelijke observatie – die ik in dit geval zelfs volmondig kan beamen – verglijdt Mitchell helaas in een ronduit absurde conclusie:

“there are no clearly discernible processes corresponding to the phrase ‘in the patient’s mind’ for either the patient or the analyst to be right or wrong about. [...] mind is understood only through the process of

²⁵⁰ John Forrester, “What Kind of Truth?”, in Peter Brooks & Alex Woloch (eds.) *Whose Freud? The Place of Psychoanalysis in Contemporary Culture*, 2000, p. 321

²⁵¹ Ibid., p. 321.

²⁵² John Forrester, [Discussion], in Peter Brooks & Alex Woloch, o.c., p. 330).

²⁵³ Lacan zei zelf trouwens ooit dat waarheid een “fictionele structuur” heeft, en dat een tekst ‘zijn eigen waarheid creëert’.

²⁵⁴ Geciteerd in John Horgan, *Freud Is Not Dead. Het Blijvend Raadsel van het Menselijke Brein*, 2000, p. 78.

interpretive construction. [...]Each school, each theory, each clinician organizes interpretations of unconscious dynamics in a particular fashion, and there are many, many plausible interpretations.”²⁵⁵

Volgens Mitchell is de idee van een niet-geconstrueerde realiteit in de psyche van de patiënt “a dubious, increasingly anachronistic doctrine”²⁵⁶. Mitchell lijkt hier op dezelfde ‘slippery slope’ als Lear te zijn beland. Net zoals Lear uit de observatie dat een preoccupatie met ‘waarheid’ haar geweld kan aandoen verkeerdelijk concludeert dat het concept ‘waarheid’ *zelf* ongepast of irrelevant is in de psychoanalyse, springt Mitchell in zijn kritiek ten onrechte over van ‘arrogante aanspraken op waarheid’ naar de *arrogantie van het concept waarheid zelf*.

5.6.3 *Verschillende Waarheden*

Zoals we daarnet zagen, spelen John Forrester en Stephen Mitchell met het idee dat psychoanalytische waarheden ‘menigvuldig’ of ‘heterogeen’ zijn. In zijn bijdrage aan het symposium in Yale schrijft Forrester:

“the practices by which one establishes truth within a given institution of truth production is where one should look for thinking about truth, rather than the prior concept”²⁵⁷

Volgens de postmoderne psychoanalyticus bestaan er dus verschillende waarheden, die vastgesteld worden door de instituties zelf die de waarheden produceren. Als de vork zo in de steel zit, dan wordt het voor een criticus natuurlijk ontoelaatbaar om de waarheidsaanspraken van *andere* instituties te betwisten en zo *hun* waarheidsconcepties aan te vallen. Paul Williams heeft het over de “elitist truth criteria”²⁵⁸ van zij die de psychoanalyse met wetenschappelijke argumenten tot de orde roepen:

“Groups representing certain (often reactionary) areas of science, literature and politics spare no effort to legitimize and monopolize ‘truth’.”²⁵⁹

Ook de Lacanienne Ruth Leys heeft schimmige postmoderne redenen om vol te houden dat de psychoanalyse niet voor rationele kritiek vatbaar is. In haar recensie van Macmillans *Freud Evaluated* haalt Leys er de deconstructivist Jacques Derrida bij om duidelijk te maken dat de psychoanalyse op “een ander soort logica” gebaseerd is:

“Macmillan shows no interest in those interpretations of Freud’s texts, broadly associated with deconstruction, which suggest that his aporia-laden writings not only enact the impossibility of their being assimilated to

²⁵⁵ Stephen A. Mitchell, *Influence and Autonomy in Psychoanalysis*, 1997. Het citaat komt uit hoofdstuk 7 (“The analyst’s knowledge and authority” pp. 203-230), dat te vinden is op <http://www.dspp.com/papers/mitchell4.htm>.

²⁵⁶ Ibid.

²⁵⁷ John Forrester, [Discussion], in Peter Brooks & Alex Woloch (eds.) *Whose Freud? The Place of Psychoanalysis in Contemporary Culture*, 2000, p. 325.

²⁵⁸ “Freud’s methods are discounted using elitist truth criteria.” Paul Williams, nature.com/freud/williams.html, ook in Anthony Molino, Christine Ware (Eds.), *Where Id Was: Challenging Normalization in Psychoanalysis*, Wesleyan University Press, 2002).

²⁵⁹ Verder lezen we ook: “A strictly rationalist critique is, however, wholly inadequate to account for the surreal, elusive phenomena of the unconscious” Paul Williams, Ibid..

traditional notions of science and philosophy but exemplify instead another kind of “logic”, which Derrida has named *differance*”²⁶⁰

De psychoanalyticus Patrick Kavanaugh legt uit met welke psychoanalytische omwenteling hij en zijn postmoderne collega’s bezig zijn:

“there has emerged, Phoenix like, a new psychoanalysis of extraordinary power, passion and poetics. This psychoanalysis proceeds from an epistemological premise of radicalized relativism, perspectivism, and phenomenism”²⁶¹

Ook Kavanaugh heeft het in zijn warrige betoog over “multiple Truths in the analytical community” en de “infinite interpretability of reality”²⁶²

“In this psychoanalytic discourse, [...] wherein which all thinking is considered to be radically and vitally metaphoric [...] there are no "facts" except as are construed within the mind of each person. Indeed, the subject is both the maker and the interpreter of meaning.”²⁶³

De postmoderne immunisatiestrategie die hier in stelling wordt gebracht, is vaak geïnspireerd op een tendentieuze lezing van Thomas Kuhn, volgens dewelke er een onophefbare ‘incommensurabiliteit’ is tussen verschillende ‘paradigma’s’. Communicatie – laat staan rationele kritiek – over de grenzen van de paradigma’s heen is volgens deze interpretatie van Kuhn strikt onmogelijk. De Lacaniaan Bruce Fink neemt een extreem standpunt in:

“The fact remains that *science is a discourse*. [...] it implies a dethroning of Science and a reassessment of science as *one* discourse among many. Freud may be interpreted as translating 'rationality' into 'rationalization', and Lacan's discourse theory suggests that there are as many different claims to rationality as there are different discourses.”²⁶⁴

Het laatste woord is voor Clarisse Fondacci, die in *Libération* schreef: “Le principe même sur lequel s’appuie la psychanalyse semble ainsi échapper complètement aux auteurs de ce livre [*Livre Noir*]: tout discours est relatif et toute écoute est subjective.”²⁶⁵

Nog los van het feit dat Kuhn zelf herhaaldelijk gewaarschuwd heeft voor een dergelijke vulgair-relativistische lezing van zijn wetenschapsfilosofie²⁶⁶, lijkt deze objectie in extreme mate aan het

²⁶⁰ Ruth Leys, [Review of ‘Freud Evaluated’ by Malcolm Macmillan], *Bulletin of the History of Medicine*, 66, 1992, pp. 673-674.

²⁶¹ Patrick Kavanaugh, *Is Psychoanalysis In Crisis: It All Depends On The Premise Of Your Analysis*. [Paper presented at the American Psychological Association Annual Convention, Toronto], 1996.

²⁶² Patrick Kavanaugh, “How Will Bodies of Knowledge Speak the Psychoanalyst in the 21st Century?”, Ninth Annual Interdisciplinary Conference of the International Federation for Psychoanalytic Education, New York City, NY, November 1998.

²⁶³ Patrick Kavanaugh, *Is Psychoanalysis In Crisis: It All Depends On The Premise Of Your Analysis*. Paper presented at the American Psychological Association Annual Convention, Toronto, 1996. (citaat lichtjes gecompileerd) In de tekst van Kavanaugh lezen we verder nog zaken als: “The focus and purpose of psychoanalysis becomes the understanding of that person’s way of thinking, knowing, perceiving, and constructing "reality", the "world", and the nature of that "world". [...] This world is a world in which reason and "Truth" are situated in the realm of the human experiences of the subject [...] "Truth" as to the question of "essence" is reduced to the values of the subject.”

²⁶⁴ Bruce Fink, geciteerd in Filip Buekens, *Jacques Lacan. Proefvlucht in het luchtledige*, p. 65.

²⁶⁵ Clarisse Fondacci, “Freud n’a pas laissé une oeuvre figée”, *Libération*, 21-09-2005

euvel dat we nog bij andere immunisatiestrategieën hebben aangetroffen: haar logische implicaties zijn véél te drastisch. De psychoanalytici stellen de postmoderne loopgraven immers open voor *al* wie zich door wetenschappelijke of filosofische critici belaagd weet: waarom zouden astrologen en handlezers niet net zo goed een ‘eigen discours’ kunnen opeisen, dat eveneens voor geen enkele kritiek uit een andere discours ontvankelijk is? Is de discours-objectie niet de meest gemakkelijke vluchtweg om eender welk onzinnig idee in stand te houden, en om eender wat tot een ‘bewijs’ uit te roepen, enkel omdat de criteria van het zelf in het leven geroepen ‘paradigma’ het legitimeren?

Bovendien is het vulgair relativisme hopeloos zelfondergravend: stel dat de discourestheorie A (‘elk discours is relatief’) klopt. Het feit dat A op een soort meta-niveau een uitspraak doet die relevant is voor ‘alle discours’ (namelijk dat ze allemaal relatief zijn), impliceert het bestaan van een gemeenschappelijk domein van rationaliteit (een overkoepelend meta-discours) dat door A *per definitie* ontkend wordt. Stel bovendien dat we A formuleren als ‘Een stelling en haar negatie kunnen tezelfdertijd waar zijn, afhankelijk van het discours waarin men zich bevindt’. Wanneer we A toepassen op zichzelf, dan moeten we concluderen dat A net zo goed waar is als haar negatie, die luidt ‘dat het onmogelijk is dat een stelling en haar negatie tezelfdertijd waar zijn’. Maar dat is net het standpunt dat de discourestheorie probeert te verwerpen! Ergo: A is zelfweerlegend en kan onmogelijk waar zijn.

Tot slot is de relativistische discourestheorie en de postmoderne minachting voor waarheid potentieel *gevaarlijk*. Dergelijke drogargumenten kunnen immers ingeschakeld worden door eender wie zijn ideeën boven elke vorm van rationele kritiek wil verheffen. Waarom zou een negationist niet betogen dat de realiteit maar een sociale constructie is, en dat hij net zo goed als iedereen recht heeft op ‘zijn’ waarheid? Waarom kan een misdadige dictator zijn wanpraktijken niet verdoezelen door de notie van een ‘historische waarheid’ zelf te relativiseren?

5.6.4 Freud een postmodernist ‘avant la lettre’?

Sommige postmoderne psychoanalytici proberen Freud zelf meteen ook als een proto-postmodernist af te schilderen, die de problematiseringen van ‘waarheid’ en ‘werkelijkheid’ in essentie zelf zou hebben ingeluid. Daarmee proberen ze waarschijnlijk te verdoezelen welke radicale ommezwaai hun postmoderne immunisatiestrategie voor de psychoanalyse betekent, en wekken ze de indruk dat ze de oorspronkelijke Freudiaanse doctrine minder geweld aandoen dan feitelijk het geval is. Paul Robinson bijvoorbeeld schreef:

“Modernism entailed a loss of confidence in the stability and transparency of the self. It also entailed the recognition that all human knowledge is subjective and indeterminate. Freud's theory of the unconscious, which

²⁶⁶ Zie bijvoorbeeld “The Grand Academy of Theory” van Frederick Crews (in *Skeptical Engagements*, 2000, pp. 174-194); Voor een kritiek op het epistemisch relativisme en een bespreking van invloeden als Kuhn en Feyerabend: Alan Sokal en Jean Bricmont, *Fashionable Nonsense*, 1998, pp. 50-105. Voor een heldere uiteenzetting van Kuhns *werkelijke* standpunt en een weerlegging van de paradigma-objectie: Filip Buekens, *Jacques Lacan. Proefvlucht in het Luchtledige*, pp. 248-251.

denies that the self is aware even of its own ideas, was the most powerful articulation of this modernist sensibility”²⁶⁷

Ook Ruth Leys is er in haar recensie van *Freud Evaluated* van overtuigd dat het Freud zelf was die het postmoderne tijdperk heeft aangekondigd, en dat dat Macmillan om onduidelijke redenen ontgaan is:

“Macmillan relies on notions of fact, objectivity, causality, testability and explanation which not only are the focus of Kuhn’s critique but, even more crucially, are decisively problematized by Freud himself.”²⁶⁸

Zoals we echter al in 5.3.2 zagen, is dit volledig in tegenspraak met de positivistische retoriek van Freud, en met het feit dat hij steeds opnieuw de nadruk legde op het *wetenschappelijke* karakter van zijn theorie. Freud had dan ook geen goed woord over voor de relativisten (die liepen merkwaardig genoeg in zijn tijd ook al rond):

“Ten slotte heeft men een poging ondernomen de wetenschappelijke inspanningen radicaal in diskrediet te brengen door de gedachte dat zij, omdat ze gebonden zijn aan de voorwaarden van onze eigen organisatie, niets anders dan subjectieve resultaten kunnen opleveren.”²⁶⁹

Freudianen die hun eigen postmodern enthousiasme op de scientistische Freud projecteren, worden dan ook snel door hun meer nuchtere psychoanalytische collega’s teruggefloten. Zo schrijft Thomas Nagel over de bovenstaande passage van Robinson:

”According to this view anyone who thinks that some questions have right and wrong answers, which can be confirmed or refuted by evidence and argument, is an epistemological caveman. Robinson incorrectly attributes such a view to Freud. There is a vast difference between holding that we are not transparent to ourselves, and must discover our real mental nature by difficult and indirect investigative methods, and holding that there is no such thing as truth or objectivity.”²⁷⁰

5.6.5 *Weifelende Relativisten*

Het feit dat de strategie van de Postmoderne Loopgraven geweldige perspectieven biedt om de theorie tegen objecties te immuniseren, maar dat vele psychoanalytici niettemin beseffen dat haar logische consequenties iets te verregaand zijn, zorgt opnieuw dikwijls voor een ambigue gebruik van de immunisatiestrategie. Morris Eagle heeft gedocumenteerd dat psychoanalytici die flirten met het idee dat waarheid onbelangrijk of onbestaande is, niettemin toch oncomfortabel zijn met de logische implicaties van hun strategie, namelijk dat de psychoanalyse niets meer te maken heeft met iets dat ‘werkelijk’ in het hoofd van de patiënt zit. In een poging om uit die impasse te raken, proberen postmoderne Freudianen het concept van ‘waarheid’ te herdefiniëren zodanig dat ‘wat

²⁶⁷ Paul Robinson, *Freud and his Critics*, 1993, <http://ark.cdlib.org/ark:/13030/ft4w10062x/>. Volgens Robinson hebben de critici van de psychoanalyse de postmoderne trein gemist: “‘One would simply never know from reading Sulloway, Masson, and Grünbaum that many of their contemporaries entertained profound doubts about science, objectivity, truth [...]’”.

²⁶⁸ Ruth Leys, [Review of ‘Freud Evaluated’ by Malcolm Macmillan], *Bulletin of the History of Medicine*, 66, 1992, p. 673.

²⁶⁹ Sigmund Freud, “De toekomst van een illusie”, *De Draagbare Freud*, 1999, p. 221.

²⁷⁰ Thomas Nagel, “Freud’s Permanent Revolution”, *The New York Review of Books* 12/05/1994.

waar is, is wat werkt in een analyse’, of gebruiken ze het verwarrende begrip ‘narratieve *waarheid*’ om te verwijzen naar de interpretaties die de patiënt kunnen overtuigen, of vervormen ze de notie van ‘objectiviteit’ zodanig dat verschillende gezichtspunten “both objective” kunnen zijn, “each in relation to a different *subjective* interest.”²⁷¹ Door die centrale begrippen als kapstokken te blijven gebruiken, wekken ze de indruk dat ze toch *op één of andere manier* met iets tastbaars bezig zijn. Vele psychoanalytici zijn dus niet gauw bereid om de prijs te betalen die het gebruik van postmoderne strategieën vereist. Eric Gillett schreef dat “those who explicitly espouse controversial constructivist relativism reject its epistemological consequences.”²⁷²

Om een goed idee te krijgen van de absurditeiten waartoe een postmoderne verduistering of relativisering van het waarheidsbegrip leidt, is het nuttig om een vraag voor ogen te houden die ook voor de hermeneutische reconstructie van de psychoanalyse pertinent is: hoe moeten we ons een psychoanalytische praktijk voorstellen waarin een analyticus oprecht is over zijn postmoderne of hermeneutische overtuigingen? Verwacht niet elke psychoanalytische patiënt– zelfs degene die niet echt ziek is maar enkel ‘zichzelf beter wil kennen’ – dat hij gedurende de analyse een zekere mate van *werkelijk* inzicht zal verwerven in de donkere krotten van zijn psyche? Zou een soort ethische code de analyticus er dan toe verplichten om bijvoorbeeld na een oedipale interpretatie te verduidelijken: ‘Uiteraard correspondeert deze interpretatie met niets dat in uw geest *werkelijk* aanwezig is. Waarheid en fictie zijn in de psychoanalyse vervlochten. Ik probeer enkel een coherent narratief van uw symptomen en uw voorgeschiedenis te bieden.’ Of: ‘Hier een paar huizen verder woont een analyticus van een ander paradigma, met *andere* waarheden, die natuurlijk net zo goed zijn.’ Zoals Isabelle Stengers en Léon Chertok schreven:

“Le jour n’est pas venu encore où tout patient, entrant en analyse, sera officiellement averti que ce qui lui est proposé n’est autre qu’une aventure métaphorique à deux, et qu’il va apprendre à se vivre lui-même selon la trame métaphorique favorite de celui à qui il s’adresse.”²⁷³

²⁷¹ “The other way that ‘new view’ theorists exhibit their discomfort with a complete dismissal of the question of whether analytic interpretations tally with something real in the patient, that is, possess truth and objectivity, is to redefine these concepts.” Morris Eagle, “A Critique of the Postmodern Turn in Psychoanalysis” [Paper presented on June 10, 2000, at the Annual Meeting of the Rapaport-Klein Group] ook verschenen in *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 2001, 49, 2, pp. 457-489.

²⁷² Eric Gillett, “Relativism and the Social-constructivist Paradigm” in *Philosophy, Psychiatry, & Psychology - Volume 5, Number 1*, 1998, p. 38 Het standpunt van Gillett – ook een psychoanalyticus – laat aan duidelijk niets te wensen over: “Controversial constructivist relativism tends to exert a detrimental influence on psychoanalysis by undermining the search for truth in both theory and clinical practice.”

²⁷³ Léon Chertok & Isabelle Stengers. *La coeur et la raison. L’hypnose en question, de Lavoisier à Lacan*, 1989, p. 134

[5.7] Immunisatie 7: De Stromannen van de Psychoanalyse

5.7.1 De schaduwzijde

Het drogargument van de ‘Stroman’ is beslist niet door de Freudianen uitgevonden, en in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Symptoomanalyse van de Kritiek of de strategie van de Cynische Socrates beroept dit argument zich niet op theorie-interne concepten. Het drogargument is een klassieker in nagenoeg alle discussies en bestaat erin het standpunt van de tegenstander te vervormen of te overdrijven, met de bedoeling het eigen standpunt redelijker te doen uitschijnen²⁷⁴. In het geval van de psychoanalyse vertoont het Stroman-argument een nauwe affiniteit met de Exclusiviteit van het Truïsme, waarvan het in zekere zin de *schaduwzijde* vormt.

Bij de bespreking van die laatste immunisatiestrategie zagen we bijvoorbeeld hoe Jonathan Lear verklaarde wat hij *waarlijk* als een “global refutation of psychoanalysis” zou aanvaarden: “if people always and everywhere acted in rational and transparently explicable ways”²⁷⁵ Welnu: als Lear een psychoanalytisch alleenrecht wil claimen op het inzicht dat wij mensen ‘niet altijd rationeel en transparant zijn’, dan moet hij natuurlijk bovenal volhouden dat dat een opzienbarende bewering is die door de meeste mensen betwist wordt. Met andere woorden: als Lear het hele gebied van de menselijk irrationaliteit wil koloniseren, dan doet hij er goed aan om zijn opponenten in een klein hoekje terug te dringen, zodanig dat het makkelijk handelbare ‘stropoppen’ worden. Dan is dan ook precies wat Lear doet: hij kenschetst onze moderne cultuur als “a culture that wishes to ignore the complexity, depth and darkness of human life.”²⁷⁶ De keuze die Lear stelt voor of tegen de psychoanalyse wordt dan ook wat Frederick Crews een “no-brainer”²⁷⁷ noemt:

“Are we to see humans as having depth--as complex psychological organisms who generate layers of meaning which lie beneath the surface of their own understanding? Or are we to take ourselves as transparent to ourselves?”²⁷⁸

Mark Edmundson treedt Lear bij en schrijft dat we, wanneer de psychoanalyse uit onze cultuur zou verdwijnen, een mensbeeld krijgen “[in which] we are always in a position to know ourselves, can always comprehend who we are and what we want”.²⁷⁹ De karikaturale voorstelling van Lear en Edmundson snijdt geen hout, want het is absurd dat er naast de psychoanalyse geen enkele theorie zou zijn die iets te zeggen heeft over de complexiteit en de diepgang van de menselijke geest. John Forrester van zijn kant psychologiseert het “diepe wantrouwen” van de Freud-critici voor de “evidential basis upon which one judges human beings”²⁸⁰, en meent derhalve dat de

²⁷⁴ “The straw man fallacy seems to be appealing to those who would rather *distort by omission and exaggeration* than take seriously a opposing viewpoint.” Robert T Carroll, *Becoming a Critical Thinker: A Guide for the New Millennium*, 2000, p. 129.

²⁷⁵ Jonathan Lear, “A counterblast in the war on Freud: The shrink is in” *New Republic*, December 25, 1995.

²⁷⁶ Ibid.

²⁷⁷ Frederick Crews, “Reply to ‘The Shrink is In’ by Jonathan Lear” <http://human-nature.com/articles/crews.html>

²⁷⁸ Jonathan Lear, o.c.

²⁷⁹ Mark Edmundson, “Why Democracy Needs Freud”, *The New York Times*, 16/08/1998.

²⁸⁰ John Forrester, *Dispatches from the Freud wars*, 1997, p. 217.

kritieken op de psychoanalyse niets minder dan de mogelijkheid tot het ‘begrijpen’ van ‘mensen’ willen ondergraven:

“The skeptical critics of psychoanalysis behave as if understanding other human beings were an entirely hopeless business, rather than being a biological or social activity at which we are supremely accomplished.”²⁸¹

Aangezien er voor Forrester slechts één manier kan zijn om ‘mensen’ te ‘begrijpen’ – de Freudiaanse – is het beslist geen wonder dat hij van Freuds critici een stelletje stropoppen maakt. Door zich zodanig blind te staren op de specifieke theorieën over ‘menselijk begrijpen’ of ‘complexiteit’, komen Forrester, Lear en Edmundson ertoe om die theorieën uiteindelijk te gaan vereenzelvigen met het domein *zelf* waarop ze van toepassing zijn.

5.7.2 *Pot schrijft zwartboek over ketel*

Er zijn ongetwijfeld nog voorbeelden te vinden van deze Stroman-argumenten als schaduwzijde van de Exclusiviteit van het Truïsme, maar ik wil me in dit hoofdstuk vooral toespitsen op een ander maar verwant fenomeen: de manier waarop sommige psychoanalytici zichzelf als de enige rechtmatige erfgenamen beschouwen van bepaalde humanistische waarden of morele beginselen. In het beruchte *Anti-Livre Noir* bijvoorbeeld werpen nagenoeg alle auteurs zich met veel aplomb op als de behoeders van de menselijke Vrijheid en Subjectiviteit. Zoals we zullen zien, zijn de stromannen die ze daarvoor moeten opzetten soms ronduit grotesk. Verschillende psychoanalytici van het anti-zwartboek draven hier zelfs zo in door dat ze hun tegenstanders beginnen te demoniseren of van groots opgezette complotten verdenken. Geen van hen gaat in op de uitgebreide bewijslast die in het *Livre Noir* tegen de psychoanalyse geformuleerd is, en hun enige bedoeling lijkt om de tegenstanders van de psychoanalyse zo veel en zo grondig mogelijk door het slijk te halen.

In het voorwoord van het *Anti-Livre Noir de la Psychanalyse* gooit Jacques-Alain Miller meteen de kaarten op tafel: “*L’Anti-Livre Noir* ne défend pas, il attaque.”²⁸² Dat is inderdaad de troef die doorheen het hele boek wordt uitgespeeld: de psychoanalytici van het *Anti-Livre Noir*, voornamelijk van Lacaniaanse obediëntie, proberen niet zozeer hun eigen inboedel redden, maar trekken ten strijde tegen de vermeende complotteurs achter het *Livre Noir*, die maar wat graag op de ruïnes van de gewraakte psychoanalyse een nieuw en eigen bolwerk willen oprichten: de cognitieve gedragstherapeuten (TCC of thérapies cognitivo-comportementales in het Frans). Met dit ‘pamflet’ willen de psychoanalytici bovenal onthullen welke totalitaire en gevaarlijke ‘ideologieën’ achter deze psychotherapie schuilgaan, en hoe onontbeerlijk daarentegen de psychoanalyse is voor het welvaren van onze hele cultuur.

Zoals het collectief redacteurs van het *Livre Noir* in hun korte repliek op het *Anti-Livre Noir* opmerkten, is het *verbijsterend* hoe weinig inkt de Lacanianen laten vloeien over de uitgebreide

²⁸¹ Ibid., p. 229.

²⁸² Jacques-Alain Miller (ed.), *Anti-Livre Noir de la Psychanalyse*, 2006, p. 8 (in de volgende voetnoten kort ik *L’Anti-Livre Noir de la Psychanalyse* af tot ALN).

bewijslast die in het *Livre Noir* tegen de psychoanalyse geformuleerd is. Nergens in het anti-zwartboek zijn er pogingen te bespeuren om deze specifieke bewijslast te weerleggen of zelfs maar enigszins het hoofd te bieden. Het *Anti-Livre Noir* van Miller en zijn kompanen is dus niet ‘anti’ zoals een middel voor anti-conceptie dat bijvoorbeeld in relatie tot de conceptie is. *Bien au contraire*: het boek probeert zoveel mogelijk de kritiek te ontvluchten en het strijdtoneel te verleggen.²⁸³

5.7.3 De tegenaanval van het *Anti-Livre Noir*

De these van dit psychoanalytische tegenoffensief die we als rode draad doorheen de veertig ‘speldenprikken’, filosofische ‘interpuncties’ en politieke analyses aantreffen, komt grofweg hier op neer: de cognitieve gedragstherapieën, met hun scientistische²⁸⁴ zoektocht naar objectiviteit, hun obsessie voor evaluatie en normalisering, hun instrumentele rationaliteit en hun genetisch reductionisme, zijn de behoeders van een neo-kapitalistische en rechtse ideologie, en verhullen – zo ver gaan sommigen – een technocratische dictatuur, een sociaal darwinisme²⁸⁵, een technototalitarisme²⁸⁶, ja zelfs een proto-fascisme²⁸⁷. Zij zijn de vijanden van het vrije denken, de singulariteit van het individu, de persoonlijke zingeving en het ‘verlangen’ van de mens, en zij zijn bovenal de grote vernietigers van het Lacaniaanse ‘subject’²⁸⁸, waarvoor de psychoanalyse in barre kapitalistische tijden het enige toevluchtsoord vormt. Een kleine greep uit het gediversifieerde aanbod:

“Le techno-totalitarisme moderne, utopie ravageant l’humanité, est scientiste, comportementaliste, cybernétique [...] Il associe les techniques du *management*, des TCC et de la religion *New Age* pour déprécier et éliminer ses adversaires. Ceux-ci sont: la démocratie; l’éthique, la mémoire, la psychiatrie humaniste, la singularité, le désir et la psychanalyse.”²⁸⁹

“Le capitalisme néolibéral contemporain impose désormais les figures du managérialisme dans l’ensemble des relations sociales [...] Rationalité instrumentale et efficence des dispositifs, gestion en autocontrôle [...] évaluation automatisée et standardisée, fascination pour le mesurage et sacralisation des chiffres font désormais partie du langage courant [...]”²⁹⁰

²⁸³ Het hele boek, dat 280 pagina’s telt, is hoofdzakelijk een recyclage van teksten die eerder al naar aanleiding van het ‘Forum Anti-TCC’ van de ‘Ecole de la Cause Freudienne’ verscheen, nota bene vijf maanden vóór de verschijning van het *Livre Noir de la Psychanalyse*. Van de 58 teksten die in het *Anti-Livre Noir* gebundeld zijn, verwijzen er dan ook amper drie naar het gewraakte zwartboek, de inleiding van Miller meegerekend. “Une tromperie sur la marchandise”, zo oordeelden de redacteurs van het *Livre Noir* in hun beknopte recensie.

²⁸⁴ *ALN*, o.a. p. 45, p. 98, p. 100, p. 199., p. 215.

²⁸⁵ *ALN*, p. 47, p. 54, p. 67, p. 112.

²⁸⁶ *ALN*, p. 56; ook “totalitarisme” op p. 58, p. 116, p. 247.

²⁸⁷ *ALN*, p. 56; ook “racisme” op p. 47.

²⁸⁸ “un étouffement prémédité de la question du sujet” (p. 60) “ils abhorrent l’énigme du sujet” (p. 63), “l’écrasement du sujet (p. 83), “un programme totalisant, qui ne laisse aucun recours au sujet lui-même.”

“la disparition du sujet” (p. 118), “éradiquer le significant dans l’être humain” (p. 88), “un discours qui se tourne contre l’individu lui-même” (p. 244).

²⁸⁹ Philippe La Sagna, “Des Laboratoires du futur?”, *ALN*, p. 56.

²⁹⁰ Yves Cartuyvels, “À propos du Livre Noir de la Psychanalyse”, *ALN*, p. 178-180.

“Les TCC sont l’arbre qui cache la forêt: la forêt de l’inconscient, de la répétition, de la pulsion et du transfert, derrière l’arbre minuscule d’un trouble qui n’a plus le droit de faire signe d’un sujet dans son rapport à l’objet.”²⁹¹

“Il [het ‘paradigma’ van het Inserm-rapport] postule la cause génétique des symptômes au nom du progrès des neurosciences, de la génétique et de la biologie. Il s’agit d’un néo-darwinisme social car il affirme l’inégalité des races.”²⁹²

Ruwweg volgen de verschillende virulente aanvallen op de CGT en aanverwanten het onderstaande stappenplan:

1. de aanval op de psychoanalyse afdoen als een samenzwering van de CGT
2. de verborgen ideologische agenda van de CGT blootleggen (zie het scheldregister hierboven) of aantonen welke desastreuze gevolgen de CGT inhouden voor mens en maatschappij
3. uit 1. en 2. de aanvallen op de psychoanalyse ontzenuwen
4. in contrast met het geschetste schrikbeeld van de CGT het heilzame alternatief van de psychoanalyse onderstrepen.

In navolging van Millers leuze in het voorwoord, “L’Anti-Livre Noir ne défend pas, il attaque”, is het in regel de bedoeling van de Lacanianen om de CGT verdacht te maken. Hoewel dit in sommige teksten zonder meer als doel naar voren wordt geschoven, nemen de meeste bijdragen aan het anti-zwartboek wel ‘de aanvallen’ op de eigen psychoanalyse als uitgangspunt. De bedoeling is dan om deze kritieken te discrediteren door ze als een samenzwering van de cognitieve gedragstherapeuten af te doen, en vervolgens ‘aan te tonen’ hoe levensbedreigend of totalitair of scientistisch de theorie van deze laatsten is. De drogredenering in deze strategie is evident: zelfs al zou het nog mogelijk zijn om één of meerdere van bovenstaande beschuldigingen aan het adres van de CGT hard te maken – wat overigens niet het geval is – en zelfs al zou het zo zijn dat de aanvallen in het *Livre Noir* enkel uit deze hoek komen – wat eveneens zeer twijfelachtig is²⁹³ –, dan is daarmee de kritiek op de psychoanalyse nog niet ontzenuwd. Een sluitend logisch argument of een empirisch bewijs blijft immers geldig, ongeacht de ideologie of persoonlijke overtuiging van wie ze in de mond neemt. Zouden we de relativiteitstheorie van Einstein verwerpen mochten er plots aanwijzingen opduiken dat de man destijds meeheulde met de nazi’s?

5.7.4 De tegenstanders door het slijk

Teneinde nu *in concreto* te demonstreren hoe verderfelijk de CGT is, hanteren de Lacanianen in het *Anti-Livre Noir* twee strategieën. De eerste bestaat erin om als startpunt bepaalde totalitaire

²⁹¹ Hélène Deltombe, “Les TCC, un pratique du rejet de l’inconscient”, *ALN*, p. 42

²⁹² Agnès Aflalo, “Le symptôme biopsychosocial”, *ALN*, p. 47.

²⁹³ Volgens Catherine Meyer behoren slechts 9 van de 40 auteurs van het *Livre Noir* tot de oriëntatie van de cognitieve gedragstherapeuten.

regimes of mensonwaardige praktijken te beschouwen, en vervolgens gratuite en valse verbindingen te leggen met de cognitieve gedragswetenschappen. Zo waarschuwt Pascal Pernot ons, na een lange scheldtirade aan het adres van de CGT:

“En mariant les lois du marché et la TCC qui a fait ses preuves dans la psychiatrie soviétique, nous voici dans un nouvel album de Tintin dont le titre pourrait être *l'APA²⁹⁴ au pays des Soviets.*”²⁹⁵

Yves Cartuyvels, wiens bijdrage we al eerder bespraken (5.3.4), maakt ons er in zijn geschiedenisles attent op dat het ‘positivisme’ van de CGT zijn diensten wel bewezen heeft onder het Vichy-regime in Frankrijk. Volgens Philippe La Sagna zijn de *Freud bashers* dan weer een zootje rechtse neo-conservatieven. Zijn bewijs daarvoor is verpletterend: behoort het thema van de ‘corrupte leugenaar’ – waarvoor Freud in het *Livre Noir* wordt uitgemaakt – niet tot het vaste vocabularium van rechtse anti-democraten?²⁹⁶ Jacques-Alain Miller in hoogsteigen persoon ten slotte liet weten in *Le Point*:

“Savez-vous que l’armée américaine comprend des équipes spécialisées de comportementalistes, désignées par l’acronyme BSCT, et qui opèrent à Guantanamo comme à Abou Ghraïb?”²⁹⁷

Het heeft weinig zin om hier en nu de CGT tegen deze wilde aantijgingen te verdedigen, want ten eerste ligt de bal in het kamp van de Lacanianen om ze hard te maken, en ten tweede is de argumentatieve structuur waarin ze kaderen zoals ik hierboven al aantoonde gebaseerd op een drogredenering.

De tweede en meer gebezigde strategie bewandelt hetzelfde kronkelpad in de omgekeerde richting: in eerste instantie zoeken de auteurs een aangrijpingspunt in het ‘discours’ van de CGT of in de beschrijving van een gevalstudie. Meestal gaat het om de beschrijving van één singulier therapeutisch geval, anekdotisch en zonder al te veel referenties, of om een fragment uit het werk van een cognitieve gedragstherapeut, waarbij de psychoanalyticus zich aldus vastpint op *faux mots* zoals ‘efficiëntie’, ‘evaluatie’ of ‘verifieerbaar’.

[...] leur soif intense d’“enquêtes”, d’“études contrôlées” et autres “suivis longitudinaux”²⁹⁸

“Le but est toujours le même: le dépistage le plus précoce [...] des signes de “souffrance psychique” ou encore des signes de “mal-être” qui sont autant de manifestations de prétendus “besoins””.²⁹⁹

“Non seulement l’efficacité était désormais prouvée “scientifiquement” mais aussi “officiellement””³⁰⁰

²⁹⁴ APA of ‘American Psychological Association’.

²⁹⁵ Pascal Pernot, “Le canard, les caniches et le chevreuil”, *ALN*, p. 134

²⁹⁶ Philippe La Sagna, “Lettre ouverte à Philippe Pignarre”, *ALN*, p. 211.

²⁹⁷ *Le point* 22/09/05 - N°1723, p. 80 In een hoogdravende lezersbrief aan *Le Nouvel Observateur* verwijst de psychoanalyticus François Sauvagnat naar precies dezelfde folterpraktijken, met zelfs nog een ‘onthutsende’ toevoeging: tenminste één van de daders van het drama in *Columbine* zou niet zo lang daarvoor een CGT gevolgd hebben. De reactie van Ursula Gauthier van *Le Nouvel Observateur*: “La psychanalyse elle-même ne fait pas exception à la règle puisque, comme l’a montré le psychanalyste de renom René Major (pour le dénoncer vigoureusement), l’institution psychanalytique a collaboré jusque dans les salles de torture avec des régimes militaires sud-américains. [...] Je n’en conclus certainement pas que la psychanalyse est fasciste dans son essence. Et vous, M. Sauvagnat ?” <http://www.recalcitrance.com/crewsauv.htm>

²⁹⁸ *ALN* [ik ben de precieze referentie van dit citaat verloren]

²⁹⁹ Michel Normand, “Quand les TCC sont érigées en politique nationale de santé mentale”, *ALN*, p. 205.

De woorden in kwestie worden uit het discours gelicht, stevast tussen “verdachte” aanhalingstekens geplaatst en dienen vervolgens als de uitvalsbasis voor een dubieuze associatieketen, die zich langs vreemde hoeken en bochten slingert om uiteindelijk uit te monden in verwijten als ‘totalitarisme’, ‘vernietiging van het subject’, ‘bureaucratisme’ en zulks meer. Soms is het aangrijpingspunt, het *faux mot* dat zich ergens in het discours van de CGT schuilhoudt en dat aan het begin staat van deze reeks associatieve bokkensprongen, zodanig nietszeggend of triviaal dat de verdachtmakingen ronduit potsierlijk worden. Zo wordt er onder de Lacanianen sedert het negatieve verdict voor de psychoanalyse³⁰¹ van het Franse INSERM-rapport bijzonder druk gespeculeerd en geconspireerd over het woord ‘evaluatie’. Philippe La Sagna meent te kunnen doorprikken waar het in een zogezegde evaluatie werkelijk om draait: *évaluation... questionnaires... scientific management... Ron Hubbard... scientology!* Ziedaar, het Inserm-rapport ontmaskerd als een staaltje van onversneden scientology! Bij een andere auteur van het *Anti-Livre Noir*, Gabriela Van den Hoven, gaat het deze richting uit: *évaluation... standardisation... competition... qualité totale... disparition du sujet!*³⁰²

Wie het *Anti-Livre Noir* doorbladert, zal nog voorbeelden van dit soort ongeloofwaardige veroordelingen van schijnbaar vanzelfsprekende ideeën aantreffen. Marlène Bélicos bijvoorbeeld bijt zich vast in een slagzin die ze ergens in een tv-programma over familieproblemen – propaganda voor de CGT uiteraard – heeft opgevangen: “Il faut que ça *change*.” Van daaruit gaat het verder: verandering... normaliteit... onderwijsmachine (“machine à enseigner”)... *Walden Two* van Skinner!³⁰³ Wat wil Bélicos dan in haar psychoanalyse, dat alles blijft zoals voorheen? Had de analysant dan niet evengoed kunnen thuisblijven? Elke psychotherapie wil toch op een of andere manier een *bepaalde* verandering teweegbrengen bij de patiënt? Een andere auteur frons haar wenkbrauwen bij het woordje ‘envahissant’ in de uitdrukking “troubles *envahissants* du développement” van de cognitieve gedragstherapeuten (met betrekking tot autisme). Van daaruit ontspint zich de volgende associatieketen: *envahissant* du développement... comportement déviant... idéologie du bien-être... adaption comme valeur absolue... darwinisme social!³⁰⁴ Yves Cartuyvels ten slotte veroordeelt de CGT omdat ze in de ban zijn van “la quête du bien-être” en beklagt zich er even verder over dat de mens er zowaar beschouwd wordt als een ‘sociaal zoogdier’³⁰⁵. Het lijkt erop dat zij die zich doorgaans op de borst kloppen omdat ze als koene waarheidsvorsers de mensheid een ‘derde narcistische krenking’ toebrachten, zelf nauwelijks de tweede – die van een zekere C. Darwin – overleefd hebben.³⁰⁶

³⁰⁰ Hervé Castanet, “Vers une science officielle”, *ALN*, p. 57-58.

³⁰¹ Strikt genomen spreekt het rapport zich trouwens enkel uit over de psychodynamische (psychoanalytische) therapieën van relatief korte duur, en niet over de hele psychoanalyse.

³⁰² Gabriela Van den Hoven, p. 133.

³⁰³ Marlène Bélicos, “Le bon docteur Maunier”, *ALN*, p. 91-92.

³⁰⁴ Christiane Alberti, “Rhétorique et pratique de TEACCH”, *ALN*, p. 112.

³⁰⁵ Yves Cartuyvels, “À propos du Livre Noir de la Psychanalyse”, *ALN*, p. 179. Zijn kritiek op de mens als “sociaal zoogdier” werd overigens enthousiast beaamd in de recensie van Jean Birnbaum in *Le Monde*

³⁰⁶ In diezelfde lijn is het ook opmerkelijk hoeveel verontwaardiging er onder de auteurs van het *Livre Noir* heerst over wat Dmitri Karamazov al inzag in zijn gevangeniscel: dat ons menselijk denken een materieel, neurologisch substraat heeft dat we gemeenzaam onze ‘hersenen’ noemen. Zie ook Elisabeth Roudinesco, die het over de “prétensions obscurantistes” van zij die het denken willen “reduire [...] à un neurone” (*Pourquoi la Psychanalyse*, 1999, p. 9).

Bij al dat Franse geweld tegen het *Livre Noir* laten ook de Vlaamse Lacanianen zich niet onbetuigd: naar aanleiding van Joël De Ceulaers artikel in *Knack* over het *Livre Noir* schreven verschillende Gentse Lacanianen een reactie in het tijdschrift *Skripta*. In deze wederwoorden, die onder de titel “Knack Ontmaskerd” gebundeld zijn, spelen de Lacanianen eerst een gezamenlijk rondje bluffpoker, te beginnen met hoofdredacteur Joost Demuyneck: “elke regel die hij [De Ceulaer] geschreven heeft kan worden weerlegd en de citaten uit het zwartboek zijn reeds vroeger weerlegd.”³⁰⁷ Peter Decuyper noemt het zwartboek “ongefundeerd”³⁰⁸ en Lieven Jonckheere heeft het over een “indrukwekkend amalgaam van halve waarheden en hele leugens.”³⁰⁹ Voor een nadere uitleg bij deze ‘leugens’ hebben de Lacanianen helaas geen tijd – een mens moet zijn prioriteiten stellen – dus kunnen ze meteen overgaan tot de analyse van de *werkelijke* inzetten achter het *Livre Noir*. Joost Demuyneck ontwaart dwars door de controverse heen de tegenstelling waar het allemaal om draait: “Gaan we voor een totalitaire samenleving geregeld door vrije markteconomie [...] of voor een samenleving waar een subject het recht heeft op een zekere vrijheid?”³¹⁰ Hubert Van Hoorde meent dan weer dat de critici in het *Livre Noir* het bestaan van “psychische causaliteit” ontkennen, en bindt zodoende de strijd aan tegen stropoppen als het “plat organicisme” en het “genetische biologisme”³¹¹. Peter Decuyper vraagt zich ondertussen af “of er nog ruimte is voor het verrassende, creatieve, eigenaardige aspect van het mens-zijn”³¹² Joost Demuyneck is minder sentimenteel, en trekt een vergelijking tussen de voorpagina van de bewuste *Knack* en de propaganda van de fascistische NSDAP.³¹³

5.7.5 Voorlopige conclusie

In een recensie van het *Anti-Livre Noir* vat de filosoof Harold Bernat-Winter de strategie van hierboven – doch niet zonder ironie – goed samen:

“Face à « l’empire des neurosciences » , il serait grand temps de défendre l’humain, le sujet, la liberté, la responsabilité, le choix, la parole incarnée... bref la psychanalyse!”³¹⁴

Het alleenrecht dat de psychoanalytici in het *Anti-Livre Noir* opeisen, heeft ditmaal niet zozeer betrekking op vage truismen die weinigen zullen betwisten, maar op algemene waarden of beginselen in het morele domein. Geconfronteerd met de uiteenlopende bewijslast tegen hun discipline, voerden de psychoanalytici die we in dit hoofdstuk bespraken een ultieme reddingsoperatie uit, die de frontlijn van de discussie radicaal verlegt en zo een valse dichotomie creëert: enerzijds laten ze hun eigen theorieën beslag leggen op de Waarden die Bernat-Winter

³⁰⁷ Joost Demuyneck, “Freud is dood, Leve Freud!”, *Skripta* 3, 2005, p. 99.

³⁰⁸ Peter Decuyper, “De plaats van de psychoanalyse in de samenleving en de cultuur”, *Skripta* 3, 2005, p. 85.

³⁰⁹ Lieven Jonckheere, “Freud, knack en de reglementering van de psychotherapie in België.” *Skripta* 3, 2005, p. 97.

³¹⁰ Joost Demuyneck, o.c., p. 103.

³¹¹ Hubert Van Hoorde, “Recht van antwoord naar aanleiding van ‘Freud est mort’”, *Skripta* 3, 2005, p. 89.

³¹² Peter Decuyper, o.c., p. 87.

³¹³ “Deze cover vertoont zeer grote gelijkenissen met de verkiezingsaffiches van 1932 van de NSADP [sic, een kleine Freudiaanse lapsus van Demuyneck] Net zoals de Joden werden verdacht gemaakt, als gevaarlijk en niet te vertrouwen werden afgeschilderd is het nu blijkbaar de beurt aan de psychoanalytici.” (Joost Demuyneck, o.c., p. 99.)

³¹⁴ Harold Bernat-Winter, “(anti)^a : à propos de L’anti livre noir de la psychanalyse”

http://bernat.blog.lemonde.fr/bernat/2006/04/anti_ou_la_crit.html

hierboven zo mooi opsomt, en anderzijds – en dat is de *schaduwzijde* waarvan sprake – maken ze van hun tegenstanders groteske stropoppen (totalitaristen, genetisch deterministen, neo-conservatieven, techno-sciëntisten...). In zekere zin is die schaduwzijde onvermijdelijk: wie zichzelf wijsmaakt dat hij de behoeder is van de Vrijheid, het Woord en het Subject³¹⁵, en vervolgens opeens met kritiek overladen wordt, kan bijna niet anders dan in de aanvallers halve fascistie herkennen. Door de exclusiviteit op al die Waarden op te eisen, proberen de Lacanianen zichzelf en anderen ervan te overtuigen dat er met de nakende ondergang van hun discipline niet zomaar een pseudo-wetenschap van het toneel verdwijnt, maar dat de mensheid er een intellectuele en morele erfenis van onschatbare waarde mee verliest.

³¹⁵ Zie ook het karikaturale boek van Elisabeth Roudinesco, *Pourquoi la Psychanalyse*, waarin de psychoanalytici als de laatste behoeders van de democratie en de emancipatie worden opgeworpen. Wie trouwens overtuigd is van de onmisbaarheid van de Freudianen voor de democratie en de vrijheid van meningsuiting, moet zich beslist ook eens over de Stalinistische censuurmethodes buigen waarmee ze al 100 jaar haar eigen historische archieven beheert. (zie *Le Dossier Freud* van Mikkel Borch-Jacobsen en Sonu Shamdasani; Hoofdstuk 4: “La police du passé”, p. 333-432) Voor alle duidelijkheid: hiermee insinueer ik niet dat alle psychoanalytici het met die interne politiek eens zijn. Het boek van Borch-Jacobsen & Shamdasani toont alleen aan dat iemand niet *automatisch* democratisch is *omdat* hij psychoanalyticus is.

[5.8] Immunisatie 8: Elk Geval is Uniek (vooral dat van de psychoanalyse)

5.8.1 Redelijke en mateloze interpretaties

Een veelgehoorde opmerking in de “guerres des psys” die Frankrijk sedert het INSERM-rapport en het *Livre Noir* teisteren, is dat voor de psychoanalyse ‘elk geval uniek is’. In het vorige hoofdstuk kwamen we die bemerking al enkele malen tegen, in de context van de morele beginselen waarop de Lacanianen beslag willen leggen: de vrijheid, het subject, de singulariteit... In een manifest voor de psychoanalyse op internet lezen we bijvoorbeeld het volgende: “Chaque psychanalyse est une expérience singulière qui dérouté tout programme et toute garantie a priori.”³¹⁶ Gerard Bayle, voorzitter van de *Société psychanalytique de Paris*, schreef in zijn kritisch artikel over het *Livre Noir*: “La psychanalyse ne catégorise pas [...] Elle a affaire à des sujets, rencontrés un par un.”³¹⁷ De psychoanalyticus Mark Kinet ten slotte, aan wie in het artikel van *Knack* een kaderstukje werd toegewezen om op de kritieken van het *Livre Noir* te reageren, schreef dat de psychoanalyse “de wetenschap van het particuliere”³¹⁸ is.

Elk van de bovenstaande uitspraken is volgens mij weerlegbaar, maar het grondprincipe waarop ze zich beroepen – dat elk therapeutisch geval uniek is – bevat evenwel een kern van waarheid, en het is interessant om de verschillende gradaties te expliciteren waarin men dat principe kan opvatten. Op die manier wil ik aanduiden dat een verwerping van de meer radicale varianten niet noodzakelijk de redelijke interpretatie aantast.

1. *‘Elke psychotherapeut moet zijn patiënt als een unieke individu respecteren.’* Tegen deze interpretatie valt uiteraard niets in te brengen, want ze vormt een algemene ethische code die iedereen in de medische wereld of in de zorgsector behoort te respecteren. Of psychoanalytici hun patiënten het meest als unieke individuen respecteren is een vraag die, zoals Jacques Van Rillaer schrijft, enkel door sociologische onderzoeken en patiëntenorganisaties kan beantwoord worden. Er is in ieder geval geen enkele reden om te veronderstellen dat therapeuten van andere oriëntaties daar niet toe zouden in staat zijn.

2. *‘Het is misschien mogelijk om algemene psychologische kennis op specifieke gevallen toe te passen, maar dat neemt niet weg dat geen twee individuen volkomen identiek zijn.’* Ook hier lijkt niets tegen in te brengen: elke patiënt heeft een unieke voorgeschiedenis en een eigen karakter, en de complexiteit van de menselijke geest zorgt ervoor dat geen twee gevallen identiek zijn. Naar alle waarschijnlijkheid zou geen enkele psychotherapeut dat betwisten.

3. *‘Het is niet mogelijk om aan de hand van wetenschappelijke onderzoeken de effectiviteit van de psychoanalyse met die van andere psychotherapieën te vergelijken, want elk therapeutisch geval is uniek.’* Deze stelling betwist ik. Zelfs als we erkennen dat ‘elk geval uniek is’ in deze eerste twee interpretaties, dan wil dat nog niet zeggen dat we op geen enkele manier onderzoeken kunnen uitvoeren om de therapeutische effectiviteit van psychotherapieën te onderzoeken. Hoewel de criteria voor het welslagen van de therapie bij verschillende psychotherapieën kunnen variëren, probeert elke

³¹⁶ Het manifest is te vinden op <http://www.manifestepourlapsychanalyse.org/>.

³¹⁷ Gerard Bayle, “Au-delà du Livre noir de la psychanalyse”, *No Pasaran*, N°50, 2006.

³¹⁸ Mark Kinet, kaderstuk in Joël De Ceulaer, “Freud est mort”, *Knack* 47, 2005, p. 54.

psychotherapie ten minste een effect te bereiken of een verandering bij de patiënt teweeg te brengen. Aangezien er dus sowieso *bepaalde* doelstellingen zijn bij elke psychotherapie, is het mogelijk om die aan de hand van verschillende criteria te evalueren en te vergelijken met andere therapieën of met een placebobehandeling. Die criteria kunnen zijn: de tevredenheid van de patiënt, het verdwijnen van zijn klachten, zijn werkbekwaamheid... Deze derde interpretatie van de menselijke uniciteit is niet meer dan een immunisatiestrategie om de psychoanalyse tegen negatieve wetenschappelijk onderzoeken te beschermen. Ze komt overigens precies overeen met het derde principe van Samuel Hahnemann (de grondlegger van de homeopathie), dat sinds jaar en dag door de homeopaten als excuus gebruikt om aan de gangbare ‘dubbel blind’ onderzoeken van de wetenschap te ontsnappen. Moeten de psychoanalytici dan ook maar meteen de homeopathie aanvaarden, of hebben ze anderszins overtuigende redenen om te beweren dat deze immunisatiestrategie niet ook op andere vormen van niet-reguliere geneeskunde van toepassing is?

4. *De psychoanalyse weet dat het onmogelijk is om generalisaties te maken van of empirische wetten te formuleren over de mens. Elk geval is immers uniek.* Dit is de interpretatie die Gerard Bayle en Mark Kinet lijken te viseren, wanneer ze stellen dat de psychoanalyse ‘niet categoriseert’ of dat ze de “wetenschap van het particuliere” is. Ook de psychoanalytica Marie-Jean Sauret beschreef haar discipline als “une science du singulier – qui ne vaudrait que pour ce qui objecte au général”³¹⁹ Een nog meer expliciete formulering van deze stelling hebben we al aangetroffen bij Yves Cartuyvels in het *Anti-Livre Noir*:

“La singularité de l’humain n’est elle pas de mettre radicalement en échec toute tentative d’énonciation de règle “scientifique” à vocation générale et prédictive le concernant? [...] L’humain [...] est toujours à côté de la règle.”³²⁰

5.8.2 Radicale uniciteit

De vierde interpretatie van hierboven is ronduit absurd. Wie beweert dat we over de mens geen wetenschappelijk wetmatigheden kunnen vaststellen – en daar horen probabilistische wetten ook bij! – ziet zich genooddaakt om de hele psychologie, sociologie en economie in de prullenmand te gooien. Onze *common sense* psychologie die we in onze dagdagelijkse omgang hanteren, zit bovendien vol met psychologische vuistregels en causale redeneringen die we door onze ervaring hebben opgedaan (bijvoorbeeld: als ik iemand beledig, dan is de kans groot dat hij kwaad zal worden). Het feit dat wetenschappers empirische wetten formuleren over de mens, of dat elk van ons voortdurend expliciete of impliciete kennis aanwendt om met anderen om te gaan, doet dan ook niets af van de uniciteit van elk individu. Vermits het eigen is aan elke vorm van wetenschap om empirische wetten en structuren te formuleren, is de omschrijving van de psychoanalyse als

³¹⁹ Marie-Jean Sauret, “Pourquoi les psychanalystes n’arrêtent pas de citer Freud ou Lacan?”, 2006. http://www.squiggle.be/index.php?option=com_content&task=view&id=250&Itemid=36 Het citaat wordt in de vorm van een retorisch vraag gesteld.

³²⁰ Yves Cartuyvels, “À propos du Livre Noir de la Psychanalyse”, *ALN*, p. 167.

de “wetenschap van het singuliere” strikt genomen een *contradictio in terminis*. Jacques Van Rillaer schrijft:

“C’est grâce à la connaissance de lois *et* en tenant compte des particularités de la personne que des médecins et des psychologues peuvent agir mieux que des gens simplement empathiques ou compatissants.”³²¹

Dit punt is in feite zodanig evident dat het op het eerste zicht moeilijk is om in te zien waarom bepaalde psychoanalytici het proberen te ontkennen. De reden is natuurlijk dat het hen een uitstekende gelegenheid biedt om de psychoanalyse te ontslaan van de verplichting om haar hypothesen over de structuur van de menselijk geest empirisch te onderzoeken, en dat het hun theorieën zo immuun maakt voor wetenschappelijke weerleggingen. Een vluchtige blik op de psychoanalyse zélf maakt nochtans duidelijk dat het pleidooi van de psychoanalytici voor de radicale uniciteit van elke mens een tikkeltje hypocriet is. Was Freud soms een voorvechter van de menselijke singulariteit toen hij stelde dat alle verslavingen verdoken masturbatie-driften zijn, of dat de psychologie van elke vrouw rond haar ‘penisnijd’ is opgebouwd, of dat elke neurose seksuele wortels heeft? En wat met zijn opvolger Lacan, die onder meer stelde dat elk kind bij de eerste aanblik in een spiegel van zijn gereflecteerde zelf tot epistemologisch wasdom komt en vervolgens een groteske oedipale queeste naar de ‘symbolische fallus’ aanvat? Is het rijk van Lacan soms een toevluchtsoord voor de singulariteit van het individu?

5.8.3 Uniciteit en Willekeur

Het feit dat de psychoanalyse zo excessief generaliseert, zorgt ervoor dat haar zogenaamde complexiteit, die voor velen een reden tot bewondering vormt, in feite niet meer dan een bedrieglijk luchtkasteel is. De enige zin immers waarin psychoanalytici ‘elk geval verschillend’ behandelen, is dat ze in elk singulier geval *verschillende* wegen bewandelen om telkens opnieuw op *hetzelfde* uit te komen, hetgeen dan gedictieerd wordt door de theoretische preoccupaties van de school waartoe ze behoren: een oedipuscomplex, een minderwaardigheidsgevoel, een scheidingsangst, een onbewuste dat gestructureerd is als een taal... Freud bijvoorbeeld bewandelt in zijn droomduidingen duizend-en-één *verschillende* wegen om telkens opnieuw op krek *dezelfde* conclusie te stoten: dromen zijn in werkelijkheid vermomde infantiele wensvervullingen. Langs die grillige paden rijgt hij woordspelingen en polyglotte associaties aan elkaar, onthult hij groenten en paraplu’s als fallussen, kachels en schepen als vagina’s, of tandtrekken als masturbatie. Ook vandaag blijkt trouwens dat van de pot gerukte Freudiaanse interpretaties het nog goed doen: aan de faculteit psychologie van de Gentse universiteit krijgen de studenten een casus van een kind dat angstig was omdat het zijn amandelen moest laten knippen. Volgens de psychoanalyticus van dienst verraadde deze reactie – leve de complexiteit van de geest – een onbewuste castratieangst: zit in het woord amandelen immers niet ‘man-delen’?³²²

³²¹ Jacques Van Rillaer, reactie op het interview met J.A.-Miller in *Le Point*, te vinden op http://www.arenas.fr/livres/page-livre1.php?numero_livre=119&num_page=588&numero_sommaire=26

³²² Het voorbeeld wordt gegeven in de eerste licentie psychologie, in het vak ‘psychodynamische consultatie’.

Hoewel dus steeds dezelfde theoretische noties de eindbestemming aangeven van een interpretatie in de psychoanalyse, maakt haar basishypothese van een doortrapte Onbewuste, dat zijn tijd verdoet met het ingenieus vervormen en vermommen van zichzelf, het wel mogelijk dat een analyse in een fascinerend en uniek verhaal resulteert. Wittgenstein zei al dat de aantrekkingskracht van Freuds ideeën precies die van een mythologie is. Dromen en symptomen analyseren op de manier die Freud beschrijft is beslist een fascinerende bezigheid ('waw, zit dat *allemaal* in mijn droom?'), net zoals het ook fascinerend is om naar een paragnost te gaan die je vertelt wat je zoal in je 'vorige levens' bent geweest ('waw, heb ik dat *allemaal* meegemaakt?'). Als psychoanalytici *deze* vorm van 'uniciteit' op het oog hebben in hun betoog – wilde interpretatieve methodes die een mini-mythologie voor elkeen produceren –, dan lijdt het inderdaad geen twijfel dat ze er de absolute koplopers in zijn.

Los van die bijzondere vorm van uniciteit, maken ook psychoanalytici zoals gezegd allerlei generalisaties en abstracties over de menselijke geest, veel *meer* en veel *roekeloz*er zelfs dan in de wetenschappelijke psychologie het geval is. Wie beweert dat de psychoanalyse niet 'generaliseert' of 'categoriseert', is simpelweg met een botte ontkenning bezig van waar het in de psychoanalyse om draait.

In tegenstelling tot wat de psychoanalytici van hierboven beweren, is het wel degelijk mogelijk om in een psychotherapeutische praktijk psychologische kennis over de mens aan te wenden (in de vorm van wetten, structuren en patronen), en tegelijkertijd toch met de uniciteit van elke mens rekening te houden, zowel in de eerste als in de tweede van de opgesomde betekenissen. Het gebruik van het singulariteitsargument om aan de wetenschappelijke methodes te ontsnappen komt dus neer op een retorisch kunstgreepje, dat handig van de verschillende interpretaties van de uitspraak 'elk geval is verschillend' gebruik maakt. Psychoanalytici beginnen met de radicale uniciteit van versie 3 en 4 te verdedigen (de eigenlijke immunisatiestrategie), en wanneer wetenschappelijk critici dan opmerken dat niet elk geval *volkomen* singulier is, in de zin dat we wel degelijk op algemene empirische wetten kunnen voortgaan, dan zullen de psychoanalytici dat genoegzaam als een bevestiging zien dat alleen zij *werkelijk* het menselijke individu respecteren (in de zin van versie 1 en 2).

[5.9] Immunisatie 9: De Triomftocht van de Psychoanalyse

5.9.1 *Het succesverhaal van de psychoanalyse*

Het lijkt geen twijfel dat de geschiedenis van de psychoanalytische beweging een onwaarschijnlijk succesverhaal is. Verschillende historici en sociologen hebben mogelijke verklaringen naar voren geschoven voor de snelle opkomst en dominantie van de psychoanalyse in de eerste helft van de vorige eeuw, maar het valt uiteraard buiten het bestek van deze tekst om deze tegen elkaar af te wegen. Gelukkig valt het *wel* binnen het bestek van deze thesis om de voorbarige conclusies onder de loep te nemen die sommige psychoanalytici uit dit succesverhaal hebben getrokken.

Sommige Freudianen gaan er immers van uit dat de triomftocht die de psychoanalyse door onze cultuur gemaakt heeft een rechtstreeks bewijs is voor haar diepe inzichten of haar wetenschappelijke doorbraken. Hoe zouden we anders haar succes kunnen verklaren? Borch-Jacobsen en Shamdasani schrijven in dat verband dat het historische relaas over de psychoanalyse sinds jaar en dag vanuit het perspectief van de “overwinnaar” wordt geschreven: hoe is het allemaal begonnen? Welke hindernissen heeft Freud overwonnen? Hoe heeft hij zijn successen verzilverd en zijn critici lik op stuk gegeven?

“Le succès de la théorie s’explique donc par sa vérité et sa vérité, inversement, est légitimé par son succès. [...] Qui donc serait assez donquichottesque pour suspendre entre parenthèses une théorie acceptée par tous, déposée dans la culture, les moeurs, la langue elle-même?”³²³

De bewering dat het succes van de psychoanalyse aantoont dat ze daadwerkelijk diepe inzichten bevat, is echter gebaseerd op een manifeste drogredenering, die de psychoanalyticus al snel in een lastig parket brengt. De christelijke doctrine over psychische stoornissen, die stelt dat geesteszieken ‘bezeten’ zijn van demonen en die de praktijk van het exorcisme voorschrijft, heeft onze Westerse cultuur nog veel langer dan de psychoanalyse in haar greep gehouden³²⁴. Hebben we daarmee de geldigheid van die theorie gedemonstreerd? Of moeten we uit het groeiende succes van de ‘Intelligent Design Theory’ ook maar meteen besluiten dat de creationisten de waarheid in pacht hebben?

5.9.2 *Hedendaagse Voorbeelden*

Zoals dat met andere immunisatiestrategieën eveneens het geval was, verraadt het gebruik van dit succes-argument vooral een nijpend gebrek aan andere en betere argumenten, en is de twijfelachtige manier waarop psychoanalytici het meestal aanwenden indicierend voor het feit dat ze er min of meer de waardeloosheid van inzien. In de meeste gevallen wordt het argument niet botweg geëxpliciteerd – vermoedelijk omdat de bizarre logische implicaties dan te apert zouden zijn – maar moet het via enkele omwegen uit het betoog blijken. Dikwijls proberen Freudianen

³²³ Mikkel Borch-Jacobsen & Sonu Shamdasani, *Le Dossier Freud. Enquête sur l’Histoire de la Psychanalyse.*, 2006, p. 31.

³²⁴ Deze vergelijking ontleen ik aan Adolf Grünbaum: “Critique of Psychoanalysis”, *The Freud Encyclopedia*, 2002, p. 122. Overigens heeft Henri Ellenberger aangetoond dat de psychoanalyse in onze cultuur vooral in een *ge vulgariseerde* versie succes heeft, die soms weinig te zien heeft met de eigenlijke Freudiaanse theorie: *The discovery of the unconscious: The history and evolution of dynamic psychiatry*, 1970, p. 547-549.

de lezer simpelweg te *confronteren* met de onomkeerbare culturele invloed van Freud, om zo het bekritisieren van Freud als een futiele bezigheid af te doen.

De Freudiaan Thomas Nagel schrijft bijvoorbeeld in zijn artikel *Freud's Permanent Revolution* (de term in het midden van zijn titel is al veelzeggend):

“Great intellectual revolutionaries change the way we think. [...] we cannot unlearn those forms of thought simply by discovering errors of reasoning on the part of their creators³²⁵ [...] Freud's influence seems to me no more likely to be expunged from modern consciousness than that of Hobbes, for example, or Descartes.”³²⁶

Tot op zekere hoogte heeft Nagel gelijk: de invloed van Freud op onze cultuur is zo groot geweest dat ze niet zomaar in enkele jaren tijd zal verdwijnen. Zelfs Richard Webster, die met *Why Freud Was Wrong* één van de meest vernietigende kritieken schreef op de psychoanalyse, maakt een gelijkaardig punt in zijn boek. Maar wat bedoelt Nagel met zijn uitspraak dat we Freuds manier van denken ‘onmogelijk kunnen afleren’? Dat de psychoanalyse eeuwig zal blijven bestaan, en dat kritiek haar niet kan deren? Klaarblijkelijk wel, want eens Nagel die onuitwisbare invloed van Freud op ons denken heeft onderstreept, meent hij over voldoende redenen te beschikken om tot de *geldigheid* van de psychoanalytische theorie te besluiten:

“I believe that the pervasive Freudian transformation of our modern working conception of the self is evidence of the validity of his attempt to extend the psychological far beyond its conscious base.”³²⁷

Waar Nagel het dus aanvankelijk heeft over *invloeden* heeft die *onontkoombaar* zijn, springt hij even later ongemerkt over op *inzichten* die *onomstotelijk* zijn. Een ander voorbeeld van deze strategie vinden we bij John Forrester, die één van zijn essays uit *Dispatches from the Freud Wars* aanvangt met de volgende vaststelling: “the presence [of psychoanalysis] is so constant and all-pervasive that escaping its influence is out of question.”³²⁸ Die observatie is opnieuw aannemelijk, maar in het licht van onze bespreking van Nagel is enige voorzichtigheid geboden. Enkele regels verder werpt Forrester de argeloze lezer een analogie tussen de komst van Freud en de uitvinding van het ‘elektrisch licht’ voor de voeten, in de zin dat de 20^e eeuw “ondenkbaar” is zonder beiden. De lezer voelt aan naar welke kant Forrester ons wil lokken: ook zonder communisme of kernwapens is de 20^e eeuw ondenkbaar, maar dat past om begrijpelijke redenen iets minder in zijn betoog. Meteen daarna geeft Forrester zijn metafoor een eloquente wending: hij schrijft dat we zodanig gewend raakten aan de uitvinding van het licht dat we, net zoals met de psychoanalyse, zelden nog in verwondering stilstaan bij de “customary and natural darkness of all previous generations dispelled forever by light bulbs, car headlights, flashing neon tubes, and the nighttime flicker of the cinema and TV screens”³²⁹ Betekent het grote succes van de psychoanalyse dat de mensheid vóór Freud ‘in duisternis gehuld’ was? Is de psychoanalyse nu plots net zo’n onomstotelijke uitvinding als het elektrische licht geworden?

³²⁵ Nagel vervolgt de zin met “ [...] unless we persuade ourselves that the thoughts are identical with the errors.” Tenzij ik Nagel niet goed begrijp, is dat *precies* wat de laatste decennia aan het licht is gekomen.

³²⁶ Thomas Nagel, “Freud's Permanent Revolution”, *The New York Review of Books*, 12/05/1994

³²⁷ Ibid.

³²⁸ John Forrester, *Dispatches from the Freud wars*, 1997, p. 184

³²⁹ Ibid., p. 184.

In het inleidende hoofdstuk van zijn boek probeert Forrester de invloeden van Freud als zo overweldigend voor te stellen dat elke poging om hem te bekritisieren compleet futiel is:

“There is something irreversible about what Freud has done to twentieth-century culture. The vitriolic debates are simply an index of coming to terms with that transformation, with no more real prospect of undoing it than militant greens have of restoring the planet to the status quo ante the automobile.”³³⁰

Nadat hij de Freud-critici met deze opmerking heeft weggehoond, geeft Forrester ons een opsomming van de “cultural endeavors irreversibly stamped by Freud”, en benadrukt hij vervolgens dat het werk van Freud zowel “investigative” als “aesthetic” is. Zonder bijkomende premissen verkondigt Forrester nu de conclusie:

“Freud, thus, must not only be considered alongside Darwin or Einstein, but also as a combination of Darwin with Proust, Pasteur with Picasso, or even Weber with H. G. Wells.”³³¹

De strategie van Forrester is merkwaardig: op de objectie dat de psychoanalyse niet wetenschappelijk is, antwoordt hij dat “debates about psychoanalysis should not be couched in the form: is it an art or a science?”. Nee, want volgens Forrester is het werk van Freud *zowel* “investigative” als “aesthetic”, dus is Freud van het kaliber van *zowel* Einstein als Proust. De eigenaardige veronderstelling van Forrester is dan blijkbaar dat Darwin zo’n grote figuur is in de geschiedenis omdat zijn werk “investigative” van aard was.

In een lezersbrief aan *The New York Review of Books* – naar aanleiding van Frederick Crews’ artikel *The Unknown Freud* – gaan de psychoanalytici Harold Blum en Bernard Pacella eveneens schuilen in de lange schaduw die Freud over onze cultuur werpt. Beide Freudianen vinden het niet nodig om op de argumenten van Crews in te gaan, maar steken liever nog eens de gezamenlijke loftrompetten over de “enduring discoveries of [Freud’s] revolutionary genius” en houden het verder bij een korte uitweiding over hoe ‘invloedrijk’ en ‘onontkombaar’ Freud is in onze cultuur.

“Freud is part of our culture, our way of comprehending personality development and disorder. All rational psychotherapy is based upon psychoanalytic principles. [...] Concepts of repression, regression, denial, projection, and “Freudian slip” have become part of our language. [...] Finally the encompassing explanatory power of psychoanalytic theory and the immense value of psychoanalytic therapy stand on their own merits *having endured the test of time and continuing challenge*.”³³² [mijn cursivering]

Het is duidelijk dat Blum en Pacella deze opmerkingen over de invloed van Freud niet *expliciet* als argument op tafel gooien, maar in de context van het rondje ‘Freud-bashen’ waarop hun lezersbrief een antwoord pretendeert te zijn, lijken ze beslist te beweren dat al die

³³⁰ Het weze gezegd dat Forrester meteen daarna toch een *kleine* opening laat om de erfenis van Freud te bevragen: “Which does not require us to accept without question the effects on our lives of either Freud or the Volvo.”

³³¹ John Forrester, *Dispatches from the Freud wars*, 1997, inleiding te vinden op <http://www.washingtonpost.com/wp-srv/style/longterm/books/chap1/dispatchesfromthefreudwars.htm>

³³² Harold Blum en Bernard Pacella, in Frederick Crews (and his critics), *The Memory Wars: Freud’s Legacy in Dispute*, 1997, p. 105-106 Dat de psychoanalyse ‘alles kan verklaren’, is nooit een geheim geweest, en is net één van haar grootste defecten (zie [4.1]) De opmerking over de ‘enorme waarde’ van de psychoanalytische therapie is uiteraard pure bluf.

onontkoombare invloeden van de psychoanalyse wezenlijk in het *nadeel* van Crews pleiten³³³. Eerder dan een duidelijk argumentatieve vorm aan te nemen, komt het betoog van Blum en Pacella neer op een soort ‘pose’: “Wij psychoanalytici zijn alomtegenwoordig, en we zullen niet verdwijnen. Wat gaan jullie critici tegen ons beginnen? We zijn al *jaren* het mikpunt van kritiek, en zie, we leven nog steeds! Bewijst dat niet dat we sterk zijn?”

5.9.3 *Waar is de weerstand gebleven?*

De triomfantelijke ‘pose’ van sommige Freudianen, die de indruk wekt dat niets de psychoanalyse kan deren en dat haar intellectuele ‘revolutie’ onomkeerbaar is, heeft nog een ander probleem, dat verband houdt met de psychoanalytische theorie zelf. Was het de hypothese niet van de psychoanalytici dat de mensheid de hele Freudiaanse theorie zo snel mogelijk wou verdringen, negeren en ontkennen? Is het niet wat ironische dat het uitgerekend de *psychoanalytici* zijn die ons vandaag voor de voeten werpen: “Kom maar op met die kritiek; het haalt niets uit, want iedereen *wil* Freud gewoon te graag”? Neem nu Jonathan Lear, die meent dat er achter de aanhoudende aanvallen op Freud een “unwillingness to let him go”³³⁴ schuilt. Is het niet vreemd dat er plots sprake is van *tegenzin* om van Freud afscheid te nemen, als hij ons ‘narcisme’ toch zo ontzettend gekrenkt heeft? Geen vuiltje aan de lucht voor Jonathan Lear, die *in dezelfde tekst* opnieuw een versie van het weerstand-argument van onder het stof haalt: hij vergelijkt de heroïsche Freud met Tiresias, het personage in Sophocles’ tragedie dat koning Oedipus nieuws brengt dat deze niet *wil* horen. Lear ontwaart in de aanvallen van de Freud-critici dan ook een “re-enactment of Oedipus’ complex”. Een gelijkaardig voorbeeld vinden we bij de Freudiaan Harold Bloom, die in *The New York Review of Books* schreef:

“Freud’s cultural pervasiveness seems to me ultimately to stem from his unique powers of contamination. If you dispute Freud, he contaminates you anyway, and his interpretations insinuate themselves into your consciousness. [...] Freud is the most persuasive of modern discursive writers, and *he is difficult to resist when he is read deeply.*”³³⁵ [mijn cursivering]

Op zich heeft Bloom ongetwijfeld gelijk, want Freud blijft inderdaad tot op vandaag onweerstaanbaar voor veel intellectuelen. Dat zijn theorieën ‘besmettelijk’ zijn, in de zin dat ze een verklaringskader bieden waaraan je moeilijk kan ontsnappen, is een standpunt dat Bloom zelfs met Ludwig Wittgenstein deelt. Maar waarom probeert een apologeet van de psychoanalyse Freud als ‘onweerstaanbaar’ voor te stellen, als onze onbewuste weerstanden volgens diezelfde psychoanalyse elke gelegenheid – bijvoorbeeld een kritisch argument – zouden aangrijpen om

³³³ Ook de psychoanalyticus Robert Michels maakt een gelijkaardige opmerking over de kritieken van Crews: “Every contemporary psychological therapist has been influenced by Freud – indeed, so has every thinking person in our culture, including Crews. [...] Freudian psychoanalysis in 1995 is neither right nor wrong; it is a universe of discourse in which most of the interesting statements about mental life, whether right or wrong, are formulated.” (Michels, Robert. [Review of ‘The Memory Wars’ by Frederick Crews] *Journal of the American Psychoanalytic Association* 44, 1996, p. 578).

³³⁴ Jonathan Lear, “The Shrink is In: A Counterblast in the War on Freud”, *New Republic*, 25/12/1995

³³⁵ Harold Bloom. “Freud, The Greatest Modern Writer”. *The New York Review of Books*, March 23, 1986

Freuds ‘inzichten’ te verdringen? (en er zijn ‘gelegenheden’ genoeg op de markt, zie de bewijslast in [5]).

Conclusie: de triomftocht van de psychoanalyse in onze cultuur vraagt beslist om een nadere verklaring, maar het zou absurd zijn om haar succes als een bewijs aan te nemen voor de *waarheid* van de theorie. De geschiedenis heeft beslist ook andere pseudowetenschappen gekend die een tijdlang furore hebben gemaakt – denken we maar aan de frenologie of de astrologie – maar die de vooruitgang van de wetenschappelijke kennis enkel belemmerd hebben en naderhand van het toneel zijn verdwenen. Zoals de zaken er nu voor staan, is dat precies het lot dat de psychoanalyse beschoren is. De psycholoog John Kihlstrom schreef:

“While Freud had an enormous impact on 20th century culture, he has been a dead weight on 20th century psychology.”³³⁶

³³⁶ John F. Kihlstrom et al., “The Psychological Unconscious: Found, Lost, and Regained”, *American Psychologist*. Vol. 47 (6), 1992, pp. 766-779.

[5.10] Immunisatie 10: Beyond Freud: de Progressie van de Psychoanalyse

5.10.1 Afscheid van Freud

Er rest ons nog één belangrijke objectie die we niet besproken hebben, en die misschien de meest voor de hand liggende lijkt voor wie de bewijslast die ik in de inleiding van dit werk aanhaalde met een kritisch oog bekijkt. Een groot deel van de kritieken die ik vernoemde concentreert zich op de psychoanalyse zoals die door Freud geformuleerd is, en een aanzienlijk deel ervan is zelfs gericht op zijn eigen vergissingen, verdraaiingen en leugens. Maar zijn die nog relevant voor de hedendaagse psychoanalyse? Het is toch niet omdat Freud een aantal misstappen begaan heeft dat zijn volgelingen daarvoor moeten opdraaien, of dat zijn intellectuele erfenis niet waardevol kan zijn? Bovendien: niemand haalt het toch in zijn hoofd om de fysica te verwerpen omdat Isaac Newton ooit ook alchimie bedreef?

Het argument van de progressie wordt door zowel David D. Olds, Harold P. Blum en Marcia Cavell gebruikt in hun replieken op *The Unknown Freud* en *The Revenge of The Repressed* van Frederick Crews.³³⁷ De psychoanalyse, zo vertellen ons haar hedendaagse apologeten, is niet meer wat ze destijds anno 1900 in Wenen ooit was. Net zoals dat met elke andere discipline het geval is, hebben psychoanalytici geleerd uit hun fouten en hebben ze doorheen de jaren veel vooruitgang geboekt. De critici van de psychoanalyse, die hun pijlen steevast op de Weense zielenknijper richten, zijn *zelf* een stropop aan het bevechten, want de hedendaagse psychoanalyse heeft Freud niet meer *nodig*. Wat waardevol was aan het werk van Freud hebben ze uiteraard behouden, maar voorts hebben psychoanalytici hun theorieën voortdurend verfijnd en in het licht van nieuwe gegevens aangepast. Melissa Jacobs schreef:

“psychoanalysis has from its inception constantly been examining and redefining itself, and in so doing has come to grapple with many of its errors and its shortcomings”³³⁸

Op het eerste zicht lijkt dit een redelijk argument, dat in andere contexten een legitieme verdediging is voor een theorie, en dat ik beslist niet omwille van *formele* deficiënties als een immunisatiestrategie beschouw. Wat betreft de psychoanalyse dringen zich echter een aantal pertinente vragen op: 1. Hoe kunnen we zeker zijn dat psychoanalytici zich geëmancipeerd hebben van Freud? 2. Waar bevindt zich die progressie precies? 3. Wat hebben de psychoanalytici behouden van Freud, en in welke mate zijn de kritieken op Freud nog op hun moderne psychoanalyse van toepassing? Ik zal deze vragen respectievelijk in 5.10.2, 5.10.3 en 5.10.4 behandelen.

³³⁷ Cavell schrijft bijvoorbeeld dat “[Crews] never troubles to distinguish between Freud and psychoanalysis now”. (Crews, MM, p. 276) Straks zullen we zien dat, aangezien de Vader van de psychoanalyse nog steeds een cruciale rol speelt in de psychoanalytische beweging, een kritiek op Freud *zelf* in vele gevallen gerechtvaardigd is. Cavell heeft het bij het verkeerde eind wanneer ze stelt dat Crews het onderscheid niet maakt tussen Freud en zijn intellectuele opvolgers, maar het is een feit dat het artikel van Crews, hoewel gerechtvaardigd in zijn algemeen negatieve verdict over de psychoanalyse, een aantal irrelevante biografische gegevens over Freud bevat die de indruk wekken dat Crews de psychoanalyse om de verkeerde redenen verwerpt, en die met andere woorden koren op de molen zijn van zijn critici.

³³⁸ Melissa Jacobs, “Freud is Dead, Long Live Freud”, *The Observing Ego*, 16/04/2005.

5.10.2 *De cultus van Freud*

Vooraleer we een licht werpen op de zelfverklaarde progressie waarop psychoanalytici zich beroepen, moeten we ons eerst afvragen in hoeverre hun discipline zich van aartsvader Freud heeft losgewerkt. Psychoanalytici verwijten hun tegenstanders dikwijls dat de ‘persoonlijke aanval’ die ze op Freud lanceren irrelevant is voor zijn theoretische verwezenlijkingen. Heeft Karl Popper – met wiens filosofie de Freud-critici zo graag schermen – niet betoogd dat de verdiensten van een theorie losstaan van de manier waarop ze tot stand kwam en van de persoon die ze het leven schonk? Zeker, en idealiter zouden we de psychoanalyse enkel aan de hand van onafhankelijke wetenschappelijke onderzoeken kunnen afrekenen. Het is echter net omdat psychoanalytici, bij afwezigheid van degelijke wetenschappelijke evidentie voor hun discipline, teruggrijpen naar de wonderlijke gevalstudies en bijbehorende *bigger-than-life* legende van Sigmund Freud, dat het pleit tegen de psychoanalyse voor een groot deel rond haar grondlegger wordt beslecht, en dat de controverse rond de psychoanalyse überhaupt de naam ‘*Freud Wars*’ draagt.

Zoals Borch-Jacobsen en Shamdasani hebben aangetoond, is de mythe van de heroïsche ontdekker van het Onbewuste, die de weerstanden van de mensheid overwon en als eerste het Socratische motto ‘Ken jezelf’ waarmaakte, een “epistemologische noodzaak” voor de psychoanalyse, die het theoretische bouwwerk overeind moeten houden wanneer wetenschappelijke onderzoeken het aan het wankelen brengen. Aangezien we dus voor Freuds wonderbaarlijke gevalstudies en analyses, met zoveel bravoure en overredingskracht verhaald, op zijn eigen getuigenissen zijn aangewezen, is het voor de Freudianen *absoluut* essentieel dat de integriteit van Meester gewaarborgd blijft. Als blijkt dat Freud zijn gevalstudies geweld heeft aangedaan, dat hij analyses gemanipuleerd heeft en dat hij gelogen heeft over zijn talloze therapeutische successen, dan wordt de psychoanalytische beweging tot aan haar wortels aangetast. Waar moeten psychoanalytici anders hun geloofwaardigheid halen, als het niet in de schaduw van de Freud-cultus is? Van wetenschappelijk onderzoeken?

“Freud étant l’unique témoin des phénomènes allégués par la théorie, il est extraordinairement important que ses récits de cas et ses observations cliniques soient absolument fiables. [...] S’ils ne l’étaient pas [...] c’est tout l’édifice qui serait menacé. [...] Ce culte de la personnalité peut certes fait sourire, mais il correspond en fait à une nécessité épistémologique très profonde. Si Freud ne saurait mentir, c’est tout simplement parce qu’on l’absence de la chose même on ne peut s’en remettre à la bonne foi du témoin”³³⁹

In extreme gevallen kunnen zelfs relatief triviale biografische feiten over Freud de psychoanalytische gemeenschap in rep en roer zetten. Geen haan zou er bijvoorbeeld naar kraaien mochten historici ontdekken dat Darwin een buitenechtelijke relatie had met zijn schoonzus, maar als net hetzelfde bij de ‘onkreukbare’ Sigismund gebeurt, dan vindt Frankrijks meest prominente psychoanalytica Elisabeth Roudinesco er niets beters op dan die minutieuze

³³⁹ Mikkel Borch-Jacobsen en Sonu Shamdasani, *Le Dossier Freud. Enquête sur l’Histoire de la Psychanalyse*, 2006 p. 275-276.

biografische reconstructie als een “formidable affabulation”³⁴⁰ weg te honen en er verder een volle pagina van haar “anatomie” van het *Livre Noir* voor uit te trekken om de auteur van dergelijke onbetamelijkheden door het slijk te halen³⁴¹.

De Freudiaan John Forrester geeft toe dat “[t]he preservation and teaching of the theories of Sigmund Freud are often enough enshrined in the statutes of psychoanalytic societies and institutes.”³⁴² Vandaar dat hier aan de Gentse universiteit bijvoorbeeld in de colleges over psychoanalyse nog steeds Freuds formidabele analyse van de Irma-droom wordt gepredikt, waarvan we ondertussen nochtans goede redenen hebben om aan te nemen dat Freud ze aanzienlijk gemanipuleerd heeft.³⁴³

Hoewel psychoanalytici zich bij tijd en wijle distantiëren van Freud, mogen we er dus niet zomaar van uitgaan dat Freud vandaag voor de psychoanalytische beweging is wat Newton voor de moderne fysica is. Wanneer Jonathan Lear, één van de meest vooraanstaande hedendaagse psychoanalytici, bijvoorbeeld schrijft dat “[t]he many attacks on [Freud] refuse to recognize that Freud gave birth to a psychoanalytic movement which in myriad ways has moved beyond him”³⁴⁴, dan schrijft hij dat wel nadat hij *diezelfde* Freud eerst uitgebreid bewierookt heeft. De “unwillingness to let Freud go” waarmee Lear zijn tegenstanders psychologiseert, lijkt vooral op hemzelf van toepassing, want spijs zijn verzekering over de psychoanalytische ‘progressie’ sedert Freud, acht Lear het nog steeds nodig om de tendentieuze versie van de geboorte van de psychoanalyse – dat Freud zich plots realiseerde dat hij te ‘lichtgelovig’ was geweest over de seductie-verhalen van zijn patiënten – nog maar eens te herkauwen. Zoals Frank Cioffi en Allen Esterson hebben aangetoond – zie de bewijslast in [3.2] – hadden Freuds patiënten hem überhaupt geen ‘verhalen’ verteld om ‘lichtgelovig’ over te zijn, en was het Freud *zelf* die deze gereconstrueerde verhalen aan zijn onwetende patiënten had opgedrongen, middels precies dezelfde defecte methodes die hij tot op het einde van zijn leven zou blijven gebruiken. Waarom klampt Lear zich nog vast aan deze indrukwekkende legende over het geboorteuur van de psychoanalyse, als hij ons zo graag wil overtuigen van haar emancipatie van Freud?

De aanhoudende cultus rond de figuur van Freud buiten beschouwing gelaten, zijn er nog twee goede redenen om de kritiek op de psychoanalyse via een ontleding van Freuds werk een historische dimensie te geven. Ten eerste hebben we in 5.2.3 gezien dat het precies de legende rond Freud is die psychoanalytici in staat stelt om het alleenrecht te eisen op talloze platitudes, en om de exotische psychoanalytische *invulling* van de donkere kant van ons bestaan te verwarren met het *kennisdomein* waarop ze van toepassing zijn. Ten tweede kunnen experimentele onderzoeken dan wel uitwijzen dat er geen evidentie is voor Freuds theorieën, maar ze kunnen niet gemakkelijk aangeven bij welke cruciale wendingen de psychoanalyse de mist in ging. Een historische reconstructie kan dan interessant zijn om te achterhalen hoe Freud tot deze

³⁴⁰ Elisabeth Roudinesco, *Pourquoi tant de haine?*, 2005, p. 32.

³⁴¹ Het feit komt bij mijn weten niet eens in het *Livre Noir* voor, omdat het *inderdaad* volstrekt irrelevant is voor Freuds theorie.

³⁴² John Forrester, *Dispatches from the Freud wars*, 1997, p. 195.

³⁴³ Zie Robert Wilcocks, *Maelzel's Chess Player: Sigmund Freud and the Rhetoric of Deceit*, 1994.

³⁴⁴ Jonathan Lear, “The Shrink is In: A Counterblast in the War on Freud”, *New Republic*, 25/12/1995.

vergissingen gekomen is, en op welke manier hij door het ene theoretische manoeuvre na het andere steeds meer in het net van de pseudo-wetenschappen verstrikt raakte. Malcolm Macmillan vat de verantwoording voor de historische invalshoek van zijn werk als volgt samen:

“empirical investigation of complex theoretical ideas was unlikely to identify the bases of their major weaknesses as quickly as historical evaluation. [...]”³⁴⁵

5.10.3 *Freuds erfenis versnipperd*

Hoe dan ook lijkt het geen twijfel dat de Freud-legende sedert de laatste decennia tanend is, en dat hedendaagse psychoanalytici niet elk onderdeel van Freuds theorie intact hebben gelaten. Zelfs een doorgewinterde psychoanalyticus zal vandaag niet snel geneigd zijn om dubieuze theoretische concepten als de ‘doodsdrift’ of het inherente ‘masochisme van de vrouw’ voetstoots aan te nemen. Toch is het om twee redenen misleidend om de manier waarop psychoanalytici Freud op bepaalde punten achter zich hebben gelaten als ‘progressie’ te omschrijven.

1. Om van een daadwerkelijke progressie te kunnen spreken, mogen we op zijn minst een bepaalde consensus onder de psychoanalytici verwachten. Als er onderling enkel onenigheid bestaat over de richting waarin de vooruitgang te situeren is, dan kunnen we bezwaarlijk over vooruitgang spreken. Dit is precies het bedje waarin de hedendaagse psychoanalyse ziek is. Wie het psychoanalytische veld overschouwt, stelt geen cumulatie van kennis of een theoretisch eensgezindheid vast, maar integendeel een onoverzichtelijke theoretisch versnippering. Malcolm Macmillan is niet onder de indruk van de psychoanalytische ‘progressie’:

“To this I rejoin, what is this new theory and where is it set out? Where is the evidence that it has superseded Freud’s? Where is the demonstration of its superiority over the original? The simple facts are that no one has established an agreed-on comprehensive alternative to Freud’s formulations.”³⁴⁶

Wat vandaag onder de noemer ‘psychoanalyse’ verzameld is, bestaat uit een onsamenhangend verband van verschillende scholen, bewegingen en splintergroeperingen, die weliswaar allemaal menen dat ze zich op het rechte pad bevinden, maar die bij hun rivaliserende collega’s nauwelijks gehoor vinden. Zoals Frederick Crews opmerkt:

“Those who boast of progress are hoping we won’t glance past their own table of wares in the ever-expanding bazaar of certified and black market “psychoanalysis””³⁴⁷

Om één globaal voorbeeld te geven: hier op de Gentse universiteit – en bij uitbreiding op een groot deel van het Europese vasteland – wordt de Franse psychiater Jacques Lacan als de grote revolutionair van de psychoanalyse beschouwd, die als geen ander de erfenis van Freud verder heeft uitgebouwd en een grote stap voorwaarts betekende voor de psychoanalyse. In een

³⁴⁵ Malcolm Macmillan, “The Reliability and Validity of Freud’s Methods of Free Association and Interpretation” *Psychological Inquiry* Vol.12 Issue 3, p. 167-176.

³⁴⁶ Malcolm Macmillan, *Freud Evaluated: The Completed Arc*, 1997, p. 591.

³⁴⁷ Frederick Crews (ed.), *Unauthorized Freud*, 1998, p. xxx.

overzicht van de hedendaagse psychoanalyse echter, geschreven door de kritische psychoanalyticus Morris Eagle, wordt met geen woord gerept over de theorieën van Lacan. Adolf Grünbaum neemt aan dat Eagle de Lacanianen niet serieus neemt, omwille van hun moedwillige obscurantisme en hun pertinente weigering om hun theorieën aan de normale standaarden van wetenschappelijke bewijsvoering te onderwerpen³⁴⁸. In de plaats van het Lacanisme bespreekt Eagle “ego psychology”, “object relations theory” en “self psychology”, volgens hem de drie belangrijkste theoretische vernieuwingen in de psychoanalyse. Hoe dan ook: een eenduidige progressie of consensus treft Eagle ook bij deze psychoanalytici niet aan: de verschillende scholen spreken elkaar onderling tegen en wijken op *fundamentele* punten af van Freuds algemene leerstellingen.

2. De belangrijkste vraag die we ons moeten stellen is uiteraard de volgende: de talloze psychoanalytische scholen mogen Freuds doctrine dan wel deels vaarwel gezegd hebben, maar zijn hun nieuwe theorieën op steviger grond gebouwd dan de Freudiaanse? Hebben zij afgerekend met de fundamentele kernproblemen die Freud nooit heeft kunnen oplossen? De conclusie van Morris Eagle is ontvullend:

“the different variants of so-called contemporary psychoanalytic theory [...] are on no firmer epistemological ground than the central formulations and claims by Freudian theory”³⁴⁹

Het feit dat ze die problemen niet opgelost hebben, is überhaupt de reden waarom de psychoanalytische beweging een dynamiek vertoont die van op een afstand lijkt op ‘progressie’. De theoretische kern die we in de verschillende psychoanalytische scholen aantreffen, is ongeveer de volgende:

- het bestaan van het Onbewuste, een afzonderlijke entiteit in onze psyche vol verdrongen mentale inhoud.
- de epistemische bevoorrechting van de analyticus om dat Onbewuste te kunnen doorzien.
- het vertrouwen in de methode van vrije associatie en interpretatie om tot dat Onbewuste door te dringen.

Zoals we in hoofdstuk 3 zagen, heeft Adolf Grünbaum aangetoond dat de centrale psychoanalytische methodes van vrije associatie en interpretatie fundamenteel aangetast zijn door de factor van de suggestie: de resulterende ‘klinische evidentie’ weerspiegelt enkel de theoretische vooropstellingen van de analyticus. Frederick Crews – minder verlegen om een beetje retoriek dan de voorzichtige Grünbaum – omschrijft de klinische methode van de psychoanalytici dan ook als “the epistemic equivalent of a black hole”, die alle op de sofa bekomen inzichten opslokt in een “abyss of baselessness”.³⁵⁰ Maar ook bij interpretaties van culturele artefacten, die niet aan ‘suggestie’ van de analyticus onderhevig zijn, is de psychoanalytische methode zodanig arbitrair dat ze overal en nergens toe leidt. Filip Buekens schrijft dat psychoanalytische interpretaties in

³⁴⁸ Adolf Grünbaum, “Critique of Psychoanalysis”, *The Freud Encyclopedia*, p. 133.

³⁴⁹ Morris Eagle, geciteerd in Adolf Grünbaum, *Ibid.*, p. 133.

³⁵⁰ Frederick Crews, *Skeptical Engagements*, 2000, p. 103.

het algemeen als “decreten” fungeren: psychoanalytici kunnen altijd een arbitraire context creëren waaronder de interpretatie tot verificatie leidt³⁵¹. Wat in de psychoanalyse voor ‘progressie’ doorgaat, is niet meer dan een vrijblijvende wijziging van de “decreten”.

5.10.4 Zwarte gaten en zandkastelen

Het eminent onweerlegbare karakter van de psychoanalyse, tezamen met de zelfbevestigende circulariteit van haar methodes, zorgt er onvermijdelijk voor dat, wanneer we de Freuds specifieke invulling overboord gooien en enkel het pseudo-wetenschappelijke omhulsel behouden, we er eender welke andere uitverkoren concepten kunnen instoppen, die vervolgens tegen honderd per uur zullen ‘geconfirmeerd’ worden. Ludwig Wittgenstein zei over de theorieën van Freud:

“Freud's fanciful pseudo-explanations (precisely because they are brilliant) perform a disservice. Now any ass has these pictures available to use in 'explaining' symptoms of illness.”³⁵²

Wittgenstein had het bij het rechte eind, maar we kunnen zijn uitspraak dus nog een extensie geven. Neem nu bijvoorbeeld Freuds *Droomduiding*. Het postulaat van het psychodynamisch Onbewuste enerzijds – een doortrapte *Doppelgänger* van ons bewustzijn die ons vermaakt met ingenieuze vervormingen en vermommingen – en Freuds conceptuele grabbelton anderzijds – wenstegenstelling, verdichting, verschuiving, gecensureerde wensen en censuur-wensen, omkering, symbolisatie, latente en manifeste inhouden, hyperduiding – zijn zo multifunctioneel inzetbaar dat ze “any ass” in staat stellen om tot de vooropgestelde conclusie te komen. Dat is op zich al problematisch genoeg. Van zodra echter een stoutmoedige analyticus van het rechte pad afwijkt en ontdekt dat het postulaat van het Onbewuste samen met het bijbehorende conceptuele instrumentarium evengoed kan ingezet worden om al het analytisch materiaal tot een *andere* arbitraire eindbestemming te leiden, is het hek helemaal van de dam. Frederick Crews schreef in *Unauthorized Freud*:

“The very bounteousness of ingenious but contradictory readings, all appealing to exactly the same means of drawing inferences, thus constitutes a progressive crisis for the system, whose institutional development must continue to be drastically centrifugal, spinning off ever more numerous, mutually excommunicating schools and cliques.”³⁵³

Zoals we gezien hebben, ziet een psychoanalyticus geen graten in het feit dat zijn theorie potentieel elk menselijk fenomeen kan verklaren, integendeel: hij beschouwt dat als haar bijzondere overtuigingskracht. Aangezien dit echter voor elke theorie geldt die zich ontwikkelt binnen het eminent onweerlegbare kader dat Freud ontworpen heeft, en geen van de rivaliserende scholen duidelijke voorbeelden zal aantreffen die de *eigen* theorie weerleggen, zijn

³⁵¹ Zie Filip Buekens, *Freuds Verjissing. Over de illusies van de psychoanalyse* (onuitgegeven)

³⁵² “Freud a rendu un mauvais service avec ses pseudo-explications fantastiques (précisément parce qu’elles sont ingénieuses). N’importe quel âne maintenant ces images sous la main pour expliquer, grâce à elles, des phénomènes pathologiques.” Het Franse citaat is te vinden in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, 2005, p. 207

³⁵³ Frederick Crews (ed.), *Unauthorized Freud*, 1998, p. xxx

psychoanalytici gedoemd om eeuwig met elkaar te twisten. In 1962 al confronteerde de psychoanalyticus Judd Marmor zijn collega's met dit 'ketterse' inzicht:

“dependent on the view of the analysts the patients of each school generate precisely those data that support the theories and interpretations of their analysts”³⁵⁴

Freud vond voortdurend confirmaties voor het Oedipuscomplex, Rank voor de scheidingsangst, Jung voor de anima en de persona, Adler voor minderwaardigheidscomplexen, Sullivan voor verstoorde relaties, Lacan voor de symbolische Vader... Bovendien schrijven Stengers en Chertok: “le matériel apporté par un patient est peu susceptible de forcer un analyste à s'intéresser à une théorie que, jusque-là, il refusait.”³⁵⁵ Mocht een psychoanalyticus dat wél doen, dan zou hij moeten erkennen dat die andere 'inzichten' hem tot dan toe waren ontgaan (wat de betrouwbaarheid van de methode in gevaar brengt), of zou hij moeten toegeven dat die andere interpretatie net zo goed is als de zijne (de hermeneuten en postmodernisten zullen hem met open armen ontvangen). Een psychoanalyticus die daarentegen inziet dat de onophoudelijke stroom van confirmaties voor zowel *zijn* theorie als die van zijn rivaliserende collega het failliet van de methode aantoonde, zal simpelweg ophouden psychoanalyticus te zijn.

De psychoanalyticus die zichzelf op de borst klopt voor de 'progressie' van de beweging, ziet zich dus ook voor een fundamenteel probleem aangesteld: aangezien het systeem waarin hij werkt mits enige bedrevenheid eindeloos confirmaties oplevert, kunnen de noties uit de afgedankte theorie niet rechttoe rechtaan 'weerlegd' worden door disconfirmerende gegevens. Zolang iemand de psychoanalytische methode niet in twijfel trekt, is er in principe niets dat concepten als penisnijd kan weerleggen. Het enige wat een 'progressieve' psychoanalyticus kan doen, is deze gênante ideeën stilletjes onder het tapijt schuiven. Aangezien psychoanalytische stellingen fundamenteel als decreten functioneren, kunnen er geen empirische gegevens zijn die de psychoanalyticus dwingen om van het ene decreet naar het andere over te stappen. Psychoanalytici die zich sterk maken dat ze sedert Freud veel vooruitgang hebben geboekt, moeten dus bovenal de vraag kunnen beantwoorden die Frank Cioffi krachtig formuleerde: “how it came about that phenomena they now hold not to occur were reported so consistently over many decades through the use of a method they are nevertheless unwilling to abjure.”³⁵⁶

Het feit dat de psychoanalyse niet zozeer een welomlijnde theorie is, maar eerder een magisch recept voor eeuwige confirmatie dat door Freud is ontdekt, impliceert dat de precieze inhoud van het Onbewuste volstrekt willekeurig is, en dat wat bij ons bekend staat als 'psychoanalyse' – in de woorden van Mikkel Borch-Jacobsen – een “théorie vide” is, een “nébuleuse sans consistance, une cible en perpétuel mouvement.”³⁵⁷ De ultieme holheid van de psychoanalyse is volgens Borch-Jacobsen ook de oorzaak van haar vermogen om zich steeds opnieuw als een kameleon

³⁵⁴ Judd Marmor, “Psychoanalytic Therapy as an Educational Process”, in J. Messerman, *Psychoanalytic Education Science Series* (ed.), Vol. V, 1962, p. 289.

³⁵⁵ Léon Chertok en Isabelle Stengers, *La coeur et la raison. L'hypnose en question, de Lavoisier à Lacan*, 1989, p. 136.

³⁵⁶ Frank Cioffi, *Freud and the Question of Pseudoscience*, 1998, p. 26.

³⁵⁷ Mikkel Borch-Jacobsen, “Une théorie zéro”, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, p. 180.

aan te passen aan de culturele en historische achtergrond waarin ze zich bevindt.³⁵⁸ Elke nieuwe wending in de psychoanalytische ideeëngeschiedenis is dus niet ingegeven door een ontvankelijkheid voor disconfirmerende gegevens, maar door een “theoretisch opportunisme”³⁵⁹. Hedendaagse psychoanalytische theorieën boeken dus helemaal geen vooruitgang ten opzichte van Freud. Integendeel: het zijn gewoon andere kastelen op hetzelfde drijfzand.

5.10.5 *Van applicaties naar confirmaties*

In zijn artikel *Psychoanalysis as Science* probeert de Freudiaan Norman Holland de fundamentele contaminatie door suggestie en het zelfbevestigende karakter van de psychoanalyse te verhelpen. De uitweg die Holland gevonden heeft uit de psychoanalytische kernimpasse is die van de ‘holistische methode’: “Holistic researchers need to keep their minds as free of theory as possible when gathering data. This is not easy [...] but it is possible.”³⁶⁰ Volgens die methode moeten psychoanalytici “thema’s” ontdekken aan de “linguïstische oppervlakte” van vrije associaties en deze vervolgens in “coherente narratieven” gieten. Net zoals Richard Wollheim en Thomas Nagel meent Holland dat de psychoanalytische generalisaties kan maken door te onderzoeken of een bepaalde hypothese ‘toepasbaar’ is op andere gevallen. “A researcher could go from one unique case to another by learning questions to apply to this kind of unique case.”³⁶¹

Interessant is dat Holland uitgerekend Freuds ontdekking van het Oedipuscomplex aanhaalt als stichtend voorbeeld voor zijn ‘holistische werkwijze’: in zijn heroïsche zelfanalyse had Freud herinneringen opgediept van een treinreis met zijn moeder die lang genoeg duurde om ervan uit te gaan dat hij haar naakte lichaam *zou* kunnen aanschouwd hebben, en dat hij daarbij *zou* seksuele opwinding gevoeld hebben. Freud concludeerde uit zijn zelfanalyse dat hij als kind zijn vader wou vermoorden en de liefde wou bedrijven met zijn moeder. In zijn daaropvolgende gevalsstudies had Freud zich, zo leert ons Holland, steeds opnieuw de vraag gesteld: ‘Kan ik op deze patiënt de hypothese van een onbewuste jaloezie voor de vader en seksuele verlangens voor de moeder toepassen?’ De rest is geschiedenis: keer op keer slaagde Freud erin om deze oedipale verlangens – hetzij manifest hetzij verdrongen – bij zijn patiënten terug te vinden. Als we nu weten dat er vandaag geen greintje wetenschappelijke evidentie is voor de hypothese van het universele Oedipuscomplex als kenterpunt in de mentale ontwikkeling, en als we de conclusie willen vermijden dat Freud een leugenaar was, hoe moeten we dan verklaren dat hij al die ideeën jarenlang met robuust zelfvertrouwen heeft verkondigd? Zou het niet eenvoudigweg kunnen dat hij zichzelf een methodologisch rad voor de ogen heeft gedraaid?

³⁵⁸ Mikkel Borch-Jacobsen schrijft: "L'histoire de la psychanalyse est celle d'un perpétuel conflit d'interprétations - libido contre protestation virile, Oedipe contre trauma de la naissance, inceste fantasmé contre abus sexuel réel, mère oedipienne contre père symbolique, etc. - et il serait vain de vouloir chercher dans ces controverses un quelconque développement cumulatif. Ce qui est présenté comme "progrès de la psychanalyse" n'est le plus souvent que la dernière interprétation en date ou la plus acceptable dans un contexte institutionnel, historique ou culturel donné." *Folies à plusieurs. Le psychanalyste en caméléon*. 2002, p. 315.

³⁵⁹ Mikkel Borch-Jacobsen en Sonu Shamdasani, *Le Dossier Freud. Enquête sur l'Histoire de la Psychanalyse*, 2006, p. 437.

³⁶⁰ Norman Holland, "Psychoanalysis as Science" *PsyArt: A Hyperlink Journal for the Psychological Study of the Arts*, article 042205. http://www.clas.ufl.edu/ipasa/journal/2004_holland08.shtml.

³⁶¹ *Ibid.*

Sedert de observatie van Judd Marmor – cf. supra – en de analyse van Adolf Grünbaum weten we dat de Hollands ‘holistische’ richtlijnen, enkel ondersteund door zijn krachteloze waarschuwing dat de analyticus zijn “geest vrij moet houden”, op zijn zachtst gezegd naïef zijn.³⁶² In feite is het holisme van Holland niet meer dan een variatie op Freuds gekende dictum dat “applications of psychoanalysis are always confirmations of it as well”³⁶³. Het is bijzonder onwaarschijnlijk dat deze zelfingenomen methode de productie van onafhankelijk en scrupuleuze waarnemingen bevordert. Integendeel: de versnipperde geschiedenis van de psychoanalytische beweging leert dat ze, in combinatie met Hollands roekeloze affirmatie dat “[a]nything a person says [...] expresses unconscious concerns”³⁶⁴, een ware kweekbatterij is voor pseudo-wetenschappelijke nonsens.

5.10.6 *Psychoanalytische Progressie: Quo Vadis?*

In het licht van deze wildgroei aan hedendaagse psychoanalytische theorieën, die allemaal variaties zijn op dezelfde epistemische circulariteit, zal het niet verwonderen dat hedendaagse psychoanalytici die naar de ‘progressie’ van hun discipline verwijzen dikwijls in het ongewisse blijven over de precieze toedracht ervan. Paul Williams bijvoorbeeld verzekert ons dat “analysts know that psychoanalysis has come a long way since the time of Freud”³⁶⁵, maar hij vergeet ons wel te vertellen waar we die vooruitgang precies moeten situeren. Dezelfde nalatigheid treffen we aan bij Yves Cartuyvels in het *Anti-Livre Noir*, die terloops en ietwat laatdunkend laat vallen: “[O]n a parfois l’impression, à lire plusieurs auteurs [van het Livre Noir], que la psychanalyse s’est arrêtée avec Freud.”³⁶⁶ Zouden Williams en Cartuyvels dezelfde ‘progressie’ op het oog hebben, of hebben ze gewoon dezelfde immunisatiestrategie uit de kast gehaald?

Beide psychoanalytici wekken de indruk dat hun critici de Grote Omwenteling in de psychoanalyse hebben gemist, maar blijven ondertussen op de vlakte over de inhoud van die theorie plus het bewijs van superioriteit ten opzichte van het klassieke Freudisme. Door te laten blijken ‘dat ze zich toch niet meer zullen bezighouden met critici die bij Freud zijn blijven steken’, maken ze zo van de psychoanalyse een *moving target*. Ook Jonathan Lear, die het heeft over de “myriad ways” waarin de hedendaagse psychoanalyse over en voorbij Freud is geraakt, hoopt dat we hem op zijn woord geloven, want in de daaropvolgende zin – nog twee te gaan in zijn artikel – vervalt hij alweer in zijn gebruikelijke wolligheid:

³⁶² Het mag dan ook geen wonder heten dat Holland op basis van zijn slappe garanties de onwaarschijnlijke Irma-droom en de Aliquis-verspreking van Freud zonder problemen aanvaardt.

³⁶³ Sigmund Freud, *Standard Edition*, 22:146.

³⁶⁴ Norman Holland, “Psychoanalysis as Science” *PsyArt: A Hyperlink Journal for the Psychological Study of the Arts*, article 042205. http://www.clas.ufl.edu/ipsa/journal/2004_holland08.shtml.

³⁶⁵ Paul Williams, “Freud Baiting”, human-nature.com/freud/williams.html, ook in Anthony Molino, Christine Ware (Eds.), *Where Id Was: Challenging Normalization in Psychoanalysis*, 2002. Williams schrijft verder: “Existing theories have evolved, new theories have emerged and many of Freud's ideas have been shown to be true through, whilst others haven't.” De precieze inhoud van die nieuwe en betere theorieën vindt Williams blijkbaar niet het vermelden waard. De ideeën van Freud die door “overwhelming, rigorous clinical observation” geconfirmeerd werden, zijn volgens Williams “the ubiquity of sexual fantasy and its role in human development” en “the existence of an internal world of 'object-relations' (a clumsy term meaning 'an internal population of key people')”. Is de psychoanalyse van Williams niet verder geraakt dan deze vage platitudes?

³⁶⁶ Yves Cartuyvels, “À propos du Livre Noir de la Psychanalyse”, in Jacques-Alain Miller (ed.), *Anti-Livre Noir de la Psychanalyse*, p. 157.

“If Freud is alive anywhere, it is in a tradition which in its development of more sensitive techniques, and more sophisticated ways of thinking about unconscious motivation, has rendered some of the particular things Freud thought or did irrelevant.”³⁶⁷

Wat moeten we maken van deze “sommige specifieke dingen die Freud dacht”? Heeft Lear zijn geloof in het universele Oedipuscomplex verloren? Zijn dromen nog infantiele wensvervullingen voor hem?³⁶⁸ Misschien wel, misschien niet, maar Lear laat er zich in ieder geval niet op vastpinnen, want daarmee zou hij zich natuurlijk aan allerlei terechte kritieken blootstellen. Lear verschanst zich liever – zoals we in 5.2.1 zagen – achter de ‘diepzinnige’ uitspraak dat “humans make more meaning than they grasp”, die zo vaag is dat niemand ze zal ontkennen, maar die hem precies omwille van haar vaagheid ook een slag om de arm biedt om achteraf terug de eigenlijke psychoanalytische onzin op te rakelen.

Zoals het voorbeeld van Lear illustreert, is de verwijzing naar de zogenaamde psychoanalytische progressie soms niet meer dan een korte aanloop naar één van de overige immunisatiestrategieën. Ook Drew Westen ziet zijn truuistische herformulering van de psychoanalyse als een ‘voortgang’, en wijt het traditionalisme van zijn collega’s aan de manier waarop de critici de toon van het debat hebben gezet:

“Critics have typically focused on a version of psychoanalytic theory—circa 1920 at best—that few contemporary analysts find compelling... In so doing, however, they have set the terms of the public debate and have led many analysts, I believe mistakenly, down an indefensible path of trying to defend a 75 to 100-year-old version of a theory and therapy that has changed substantially since Freud laid its foundations at the turn of the century.”³⁶⁹

De onderzoekers Lester Luborsky and Marna Barrett treden Westen bij:

“Psychoanalysis and psychoanalytic theory have evolved considerably since the 1930s. [...] Despite this evolution, criticism continues to be leveled against many of the original concepts, particularly about the issue of falsifiability”³⁷⁰

Wat houdt deze ‘aanzienlijke evolutie’ in? Nemen we het Oedipuscomplex als de lakmoesproef:

“Most dynamic theorists today accept a broader interpretation of the Oedipus complex encompassing the idea that there is an active competition between two people for the affection of a third person.”³⁷¹

Ziehier de schrikwekkende psychoanalytische ontdekking die “zo veel verbitterd protest, zulk woedend verzet en... zulke vermakelijke gewrongenheden van de kritiek [heeft] uitgelokt”³⁷²: twee

³⁶⁷ Jonathan Lear, “The Shrink is In: A Counterblast in the War on Freud”, *New Republic*, 25/12/1995.

³⁶⁸ Merk op dat Lear niet schrijft dat bepaalde van Freuds ideeën *weerlegd* zijn. Hij beweert enkel dat ze vandaag “irrelevant” zijn. Wat moeten we daaruit afleiden? Dat Lear weliswaar nog in de universele penisnijd gelooft, maar dat hij inziet hoe onzinnig en belachelijk zo’n idee vandaag klinkt, en dat hij het daarom niet meer in de mond neemt?

³⁶⁹ Drew Westen, “The scientific status of unconscious processes: is Freud really dead?” *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 1999, 47, 4: 1061-1106, zoals te vinden op <http://www.psychomedia.it/rapaport-klein/westen99.htm>.

³⁷⁰ Lester Luborsky & Marna S Barrett, “The History and Empirical Status of Key Psychoanalytic Concepts”, *Annual Review of Clinical Psychology*, 2006, 2, p. 2.

³⁷¹ *Ibid.*, p. 5.

³⁷² Sigmund Freud, *De Droomduiding*, 1987, p. 324.

mensen wedijveren om de affectie van een derde. Is het verwonderlijk dat Luborsky en Barrett zich beklagen dat “psychoanalytic therapists have been reticent and even resistant to empirical investigations of analytic theory”³⁷³, als wat van die psychoanalyse nog overschiet na hun empirische onderzoeken zo’n mager beestje is?

Ook de immunisatiestrategieën van de Postmoderne Loopgraven en het Hermeneutische Hazenpad worden dikwijls aangekondigd als een psychoanalytische ‘progressie’. De postmodernist Kavanaugh heeft het dan bijvoorbeeld over “a new psychoanalysis of extraordinary power”³⁷⁴ die als een “Feniks” uit haar as herrezen is, of de hermeneuten menen dat ze een grote stap voorwaarts maken door Freuds “sciëntistisch zelf-onbegrip” te corrigeren.

5.10.7 Voorlopige Conclusie

Samenvattend kunnen we stellen dat de zogenaamde progressie van de psychoanalyse om verscheidene redenen een overschatte zaak is. *Primo*: Er zijn goede redenen om aan te nemen dat psychoanalytici voor het prestige van hun discipline nog steeds aangewezen zijn op de machtige mythe rond Sigmund Freud. *Secundo*: De steeds toenemende desintegratie van het psychoanalytische veld maakt dat er nauwelijks een algemene consensus bestaat over de richting waarin de toekomst voor de psychoanalyse zou liggen. Zonder een dergelijke eensgezindheid kunnen we bezwaarlijk van een cumulatieve progressie van de theorie spreken. *Tertio*: De schismatische dynamiek die de psychoanalyse al sedert haar begindagen kenmerkt, lijkt indicatief te zijn voor de algemene epistemische kernproblemen die aan alle verschillende scholen ten grondslag liggen. De psychoanalytische immuniteit voor weerleggingen, die het gevolg is van haar niet-falsifieerbare kernconcepten, haar talloze ingebouwde vluchtroutes en het zelfbevestigende karakter van haar centrale methode, heeft als onvermijdelijk gevolg dat de specifieke inhoud waarmee Freud het Onbewuste opvulde perfect inwisselbaar zijn. Eender wie kan eender wat in het Onbewuste stoppen en via dezelfde toverformules – verdringing, overdracht, Onbewuste, vrije associatie – onder de confirmaties bedolven worden. *Quarto*: Ten gevolge van deze eerste drie redenen zijn psychoanalytici opmerkelijk vaag over de precieze toedracht van de

³⁷³ Lester Luborsky & Marna S Barrett, o.c., p. 2. Niet elk van de concepten die Luborsky en Barrett in hun artikel bespreken zijn zo platidinaal, maar allemaal zijn ze voor een groot stuk van hun specifieke psychoanalytische inhoud ontdaan. Zo vinden de auteurs het opmerkelijk dat “[r]esearch on affect and neurological functioning has provided evidence supporting the notion of internal drives” (p.9) – waarbij ze “drives” heel algemeen definiëren als “internal motivational forces” – en schrijven ze verder dat “the CCRT method offer solid empirical evidence for the importance of parent-infant and parent-child relationships.” (p. 10) De auteurs halen Howard Shevrin aan voor het bestaan van een psychodynamisch Onbewuste, terwijl Shevrin – ondanks zijn psychoanalytische sympathieën – toegeeft dat zijn onderzoeksresultaten geen bewijs vormen voor een specifiek psychodynamisch Onbewuste (Shevrin, H., Bond, J.A., Brakel, L.A.W., Hertel, R.K., & Williams, W.J. *Conscious and unconscious processes: Psychodynamic, cognitive, and neurophysiological convergences*, 1996). Het exhaustieve onderzoek van Malcolm Macmillan (*Freud Evaluated: The Completed Arc*, 1997) wordt door Luborsky en Barrett één keer terloops vermeld en daarna compleet genegeerd, en dat terwijl Macmillan een uitgebreide kritiek heeft gegeven op precies die concepten waarop ze zo trots zijn. In zijn repliek op het empirische ‘bewijs’ van Luborsky en zijn collega’s voor het bestaan van een psychoanalytische overdracht schreef Macmillan: “Thus their final tally of the resemblance of their concept to Freud’s is based on what can fairly be called bland translation of Freud’s concepts.” (“The Reliability and Validity of Freud’s Methods of Free Association and Interpretation” *Psychological Inquiry* Vol.12 Issue 3, p. 167-176.)

³⁷⁴ Patrick Kavanaugh, *Is Psychoanalysis In Crisis: It All Depends On The Premise Of Your Analysis*. [Paper presented at the American Psychological Association Annual Convention, Toronto], 1996.

zelfverklaarde progressie in hun discipline. Door te laten uitschijnen dat de opgesomde bewijslast tegen hun theorieën hopeloos voorbijgestreefd is maar verder op de vlakte te blijven over de precieze theoretische correcties die deze bewijslast irrelevant zouden maken, immuniseren ze hun discipline tegen kritiek en maken ze er een voortdurend verschuivend doelwit van. *Quinto*: Dat ik dit hoofdstuk op het einde van mijn tekst plaats is niet geheel toevallig: Als psychoanalytici dan toch zoveel vooruitgang hebben geboekt, waarom vergrijpen ze zich dan nog aan al die *andere* fallacieuze immunisatiestrategieën die we in de vorige hoofdstukken bespraken?

[6] Conclusie

[6.1] De Decaloog van een Pseudowetenschap

In het hoofdstuk over niet-falsifieerbaarheid en pseudowetenschap heb ik de tien immunisatiestrategieën die in dit werk voorkomen ten opzichte van de psychoanalytische theorie gesitueerd. We zagen dat het om verschillende redenen geen sinecure is om de propositionele inhoud van de psychoanalyse af te zonderen van de clausules en strategieën die door haar verdedigers worden aangewend om falsificaties te ontvluchten. Ten eerste leiden centrale psychoanalytische concepten een epistemisch dubbelleven: ze verschijnen in een semantisch krachtige en rijke betekenis in de normale praktijk van boude theoretische speculaties, maar ze nemen een mistige en uitgerokken gedaante aan in de nabijheid van weerleggingen. Ten tweede is de psychoanalyse uitgerust met een niet onaardig aantal theoretische jokerkaarten, die andere segmenten van de theorie kunnen te hulp schieten wanneer er falsificaties dreigen. Ten derde bevat de psychoanalytische theorie een aantal zogenaamde immunisatiestrategieën, die hun falsificatie-ontwijkende functie met de vorige twee onderdelen gemeen hebben, maar die zich kenmerken door hun extra-klinische toepassingsmogelijkheden en algemeen gesproken hun multifunctionele inzetbaarheid. Wat betreft al deze falsificatie-ontwijkende methodes en clausules in de psychoanalyse is de conclusie gerechtvaardigd die Ernest Gellner ooit kernachtig formuleerde: “The evasion is not brought in to save the theory: it *is* the theory.”³⁷⁵

De zonet vermelde groep immunisatiestrategieën, die onlosmakelijk verwickeld is in de psychoanalytische theorie, vormt het *eerste* deel van de immunisatiestrategieën die ik in deze studie geanalyseerd heb: de Symptoomanalyse van de Kritiek (en haar vele varianten), de Cynische Socrates en de Duurzame Genezing door Diepe Inzichten. Het *tweede* deel van de pseudowetenschappelijke decaloog bestaat uit andere strategieën die weliswaar functioneel equivalent zijn aan de eerste groep, maar die niet meteen met de psychoanalytische theorie verwickeld zijn. Toch troffen we bij één van die theorie-onafhankelijke strategieën – met name de Exclusiviteit van het Truïsmen – een conceptuele affiniteit aan met de epistemische dubbellevens die we in het hoofdstuk over niet-falsifieerbaarheid en pseudo-wetenschap bespraken. Daar waar het ambigue dubbelleven van een concept als ‘libido’ ons echter tot de *kern* van de psychoanalytische theorie leidde – er bestond *überhaupt* nooit een duidelijke definitie van de term – konden we bij de strategie van de Exclusiviteit van het Truïsme wel een meer duidelijke scheidingslijn aanduiden met het theoretische corpus: de ambiguïteit die we aantroffen was niet zozeer aan de theorie te wijten, maar werd door de psychoanalytici die de strategie toepasten *zelf* gecreëerd.

Hoewel sommige strategieën van deze pseudowetenschappelijke decaloog meer gelimiteerde toepassingsmogelijkheden hebben dan andere – bijvoorbeeld enkel het therapeutische of enkel het theoretische domein – zijn zowel de theorie-interne als de theorie-onafhankelijke exemplaren argumentatieve methodes om de kritische bewijslast tegen een theorie *in zijn totaliteit* kort te sluiten. Verschillende immunisatiestrategieën doen dat door één of meerdere *basisassumpties*

³⁷⁵ Ernest Gellner, *The Psychoanalytic Movement: The Cunning of Unreason*, 1985, p. 164

onderuit te halen die door een normale kritische attitude verondersteld worden, met de bedoeling de verdedigde theorie in de praktijk boven elke redelijke kritiek te verheffen. Het belangrijkste formele kenmerk van immunisatiestrategieën is dan ook dat ze, in tegenstelling tot normale argumenten, die zich doorgaans op een specifiek doelwit richten, in staat zijn om een *hele reeks* argumenten in één beweging van tafel te vegen³⁷⁶.

[6.2] Het argument dat alle andere argumenten overtroeft

Hoe groter de kritische bewijslast tegen de psychoanalyse is, hoe dieper de psychoanalyticus moet graven om een basisassumptie te vinden die de kritische argumenten onschadelijk weet te maken. De bewijslast die ik in de inleiding van deze thesis samenvatte, weegt nu klaarblijkelijk zo zwaar dat sommige verdedigers van de psychoanalyse geen ander optie zien dan de noties van ‘waarheid’ of ‘realiteit’ *zelf* te ondergraven, of dan het eindeloos doortrapte en bedrieglijke Onbewuste in te roepen dat elke criticus zogezegd een rad voor de ogen draait.

Ironisch genoeg zorgt dit ervoor dat het grootste probleem waarmee veel van de besproken immunisatiestrategieën kampen niet zozeer hun zwakte is, maar eerder hun *al* te grote slagkracht. Op zich is het begrijpelijk dat de aanzienlijke kritiek op de psychoanalyse haar verdedigers tot drastische vluchtmanoeuvres noopt. Zoals we echter gezien hebben, brengen de al te verregaande implicaties van die immunisatiestrategieën vele psychoanalytici in verlegenheid. We zagen bijvoorbeeld hoe sommigen van hen het weerstandsargument gebruiken maar tegelijkertijd haar onrustwekkende potentieel niet ten volle willen erkennen. Anderen willen zich van het argument distantiëren, maar raken niet veel verder dan een krachteloze poging en bezwijken alsnog aan de sofistieke verleiding. We zagen hoe andere psychoanalytici twijfelden aan de ingang van het Hermeneutische Hazenpad, en hoe hun klaarblijkelijke ongemak over de implicaties van deze theoretische wending zich vertaalde in ambigue of tegenstrijdige posities. We bespraken postmoderne filosofen die de noties van waarheid of realiteit ondergraven, maar die niettemin expliciet de absurde consequenties van hun standpunt weigeren in te zien. We zagen hoe nog andere psychoanalytici, hoewel ze het ‘argument van het succes’ niet argumentatief expliciteren, een soort ‘triumfantelijke pose’ aannemen wanneer ze met de bewijslast tegen hun discipline geconfronteerd werden, daarmee ontegensprekelijk insinuerend dat het grote succes van hun beweging om één of andere reden in het *nadeel* pleit van hun critici.

De verregaande implicaties van de immunisatiestrategieën hadden verschillende vormen: het weerstand-argument was vooral problematisch omdat de hypothese waarop het berust potentieel elke vorm van redelijke discussie uitsluit: welk intellectueel argument zou immers géén vermommingen kunnen zijn van onbewuste weerstanden? Zij die het Hermeneutische Hazenpad

³⁷⁶ Zie bijvoorbeeld de uitspraak van Morris Eagle in verband met de Postmoderne Loopgraven: “in one conceptual fell swoop analysts can unburden themselves of a dogged epistemological problem that they have been unable to deal with effectively” (Morris Eagle, “A Critique of the Postmodern Turn in Psychoanalysis” [Paper presented on June 10, 2000, at the Annual Meeting of the Rapaport-Klein Group] ook verschenen in *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 2001, 49, 2, pp. 457-489)

insloegen, moesten dan weer aanvaarden dat hun theorie compleet steriel en vrijblijvend werd, en dat ze op geen enkele manier nog aanspraak kon maken op ‘werkelijke inzichten’ over de patiënt.

Eén van de grootste problemen echter die het gebruik van verschillende immunisatiestrategieën met zich meebrengt, is dat *andere* theorieën ze met hetzelfde gemak kunnen inschakelen. Waarom zou er niet zoiets als een hermeneutische astrologie kunnen bestaan? Waarom mag de Katholieke Kerk het grote succes voor haar leer niet als argument voor de geldigheid van die leer inroepen? Waarom mogen negationisten niet beweren dat de realiteit maar een sociale constructie is en dat iedereen zijn eigen waarheid heeft? Waarom mogen allerlei dubieuze kwakzalvers niet beweren dat elk geval radicaal uniek is en dat experimentele onderzoeken over hun praktijken bij voorbaat onmogelijk zijn?

De psychoanalyticus is aldus voor de keuze gesteld: óf hij draagt de implicaties van zijn argument en rechtvaardigt gelijk ook de andere kramers op de markt, óf hij laat het argument gewoon vallen.

[6.3] De immunisatiestrategie als indicator

In het begin van dit werk stelde ik dat een analyse van de immunisatiestrategieën van de psychoanalyse, hoewel geen rechtstreekse kritiek op de theorie, indicatief kan zijn voor de staat van gezondheid waarin de theorie verkeert.

Laat ik dit met een voorbeeld illustreren. Veronderstel dat een psychoanalyticus in een discussie terecht komt waarin iemand de evolutietheorie aanvecht, laat ons zeggen een creationist. De situatie is verre van onmogelijk en we mogen er rustig van uitgaan dat er omzeggens géén psychoanalytici zijn die de evolutietheorie verwerpen (hun theoretische speculaties vooronderstellen deze immers³⁷⁷) Welke argumenten zou hij aandragen om zijn overtuiging te staven? We mogen ervan uitgaan dat hij, net zoals elke andere redelijke en geïnformeerde persoon, fossiele bewijsstukken zou aandragen en naar paleontologisch en genetisch onderzoek verwijzen. Hij zou aantonen dat de evolutietheorie verschillende duidelijke empirische voorspellingen maakt die tot op heden niet ontkracht zijn. Hij zou het principe van de parsimonie inroepen en de elegantie en coherentie van de evolutietheorie in concurrentie met haar alternatieven aanwijzen.

Zou hij de creationist *ad hominem* gaan beledigen? Zou hij volhouden dat het brein van de creationist onvoldoende geëvolueerd is om de finesses van het darwinisme te bevatten? Zou hij betogen dat Darwin ons toch als eerste heeft getoond heeft hoe ‘complex’ en ‘gevarieerd’ de natuur is? Zou hij de noties van ‘waarheid’ *zelf* gaan relativiseren en het creationisme als een discours onder de discourses afdoen? Zou hij beweren dat het de evolutietheorie noodzakelijk is voor een vrije samenleving, en dat haar tegenstanders totalitaristen en fascistten zijn?

³⁷⁷ Hun retoriek trouwens ook: Freuds megalomane uitspraak over de psychoanalyse als de derde grote ‘narcistische krenking’ van de mensheid, na die van Copernicus en Darwin, hebben we al in 5.1.7 besproken.

Dat het antwoord op al deze vragen ‘neen’ luidt, heeft een heel eenvoudige reden: wie de evolutietheorie wil verdedigen, heeft dit soort onwelriekende drogargumenten en uitvluchten niet *nodig*, omdat er voldoende empirische en logische argumenten voorhanden zijn om sowieso de evolutietheorie te aanvaarden. Het feit dat al deze immuniserende drogargumenten in het psychoanalytische veld schering en inslag zijn, betekent dus niet noodzakelijk dat psychoanalytici nu eenmaal verzet zijn op immuniserende drogargumenten. Het verraadt eenvoudigweg een *nijpend* gebrek aan betere argumenten en is op die manier indicatief voor de staat van gezondheid van de theorie. Waarom zou een Freudiaan een degelijk argument laten liggen, als hij erover kon beschikken?

[6.4] Beperkingen van het werk

6.4.1 Aanpak en structuur

In deze thesis heb ik ervoor gekozen om de hedendaagse verdedigingen van de psychoanalyse niet afzonderlijk te bekritisieren, maar om de teksten uit elkaar te trekken en argumentatief onder te verdelen in bepaalde categorieën. Het voordeel aan deze aanpak is dat ik terugkerende patronen kon aanduiden en dat ik verschillende apologieën met elkaar in verband kon brengen. Het onvermijdelijke nadeel dat met deze aanpak gepaard gaat, is dat ik het risico loop om de coherente argumentatieve structuur van de afzonderlijke teksten uit het oog te verliezen, of dat ik argumenten uit hun context zou kunnen rukken. Het is bijvoorbeeld mogelijk om tegen te werpen dat ik, door een drogargument uit een coherente verdediging te halen, een groter gewicht heb toegekend aan het argument dan de auteur, en dat ik zijn tekst daarmee oneer aandoe. Dit is een correct aandachtspunt, maar om verschillende redenen denk ik dat het niet doorslaggevend is.

1. In de voetnoten waarmee dit werk rijkelijk gevuld is, heb ik daar waar nodig de context van een citaat verduidelijkt. Bovendien hield ik me niet altijd strikt aan de indeling van de immunisatiestrategieën en heb ik op verschillende plaatsen iets dieper ingegaan op een afzonderlijke tekst.
2. Uiteraard heb ik binnen het bestek van deze tekst niet élk argument kunnen behandelen dat in de aangehaalde pro-psychoanalytische teksten gebruikt wordt. Niettemin ben ik ervan overtuigd dat ik zelden degelijke argumenten links heb laten liggen (hier kom ik in punt 5 op terug), en daar is opnieuw de reeds vermelde eenvoudige reden voor: waarom zou een psychoanalyticus zichzelf in diskrediet brengen met drogargumenten, als hij over voldoende redelijke gronden beschikt om zijn standpunt te verdedigen?
3. Een aantal van de meest beroemde of gedegen hedendaagse verdedigingen van de psychoanalyse heb ik – verspreid over de verschillende hoofdstukken – uitvoeriger behandeld: *The Shrink is in. A Counterblast in the War on Freud* van Jonathan Lear, het *Anti-Livre Noir de la Pyschanalyse* en de analyse van Yves Cartuyvels in het bijzonder, *Dispatches From the Freud Wars* van John Forrester, *Freud's Permanent Revolution* van Thomas Nagel, *Freud and his*

Critics van Paul Robinson, *Pourquoi la Psychanalyse?* en *Pourquoi tant de haine?* van Elisabeth Roudinesco. Door verschillende keren terug te keren op deze belangrijke teksten, heb ik aldus een coherenter beeld kunnen geven van het argumentatieve geheel.

4. Zoals ik in de inleiding van dit werk opmerkte, is de meest opmerkelijke eigenschap van vele psychoanalytische pleidooien – benevens het veelvuldige gebruik van immunisatiestrategieën – nog steeds dat ze de kritieken eenvoudigweg *negeren*. Doorheen de verschillende hoofdstukken ben ik enkel terloops op dit punt ingegaan, niet in het minst omdat het natuurlijk interessanter is om te tonen dat argumenten *fallaciens* zijn dan om aan te tonen dat argumenten blijken na ettelijke pagina's simpelweg *afwezig* te zijn. Jonathan Lear bijvoorbeeld gaat in zijn wollige lofrede op Freud nauwelijks in op de bewijslast tegen de psychoanalyse, omdat hij meent dat haar *echte* verdiensten *elders* liggen (dat hebben we ondertussen uitgebreid besproken). Terwijl hij zo de loftrampetten steekt over Freud, vindt Lear het ook niet erg – zie 5.10.2 – om bij gelegenheid nog eens de hardnekkige mythes rond de aartsvader van de psychoanalyse op te rakelen. Zijn verbijsterende reactie op de historische revelaties over Freuds gemanipuleerde en verzonnen gevalsstudies luidde dan ook: “I couldn't care less.”³⁷⁸ John Forrester's *Dispatches from the Freud Wars* bevat welgeteld één essay dat daadwerkelijk de controverse rond de psychoanalyse behandelt. In die tekst vangt Forrester aan met een paginalange uitweiding over één irrelevant zinnetje in de kritiek op de Wolfman-studie, om vervolgens te concluderen dat de tegenstrijdigheid die hij meent te ontdekken “typerend”³⁷⁹ is voor de kritieken op Freud. Roudinesco van haar kant beschouwt de waarde van de psychoanalyse voor onze cultuur als zodanig vanzelfsprekend dat ze zich vreemd genoeg niet de moeite getroost om echte argumenten aan te dragen. Een beetje zoals een politicus tegen het standpunt van een collega protesteert door te zeggen “dat voorstel is niet democratisch!”, in de veronderstelling dat eenieder – van welke politieke strekking dan ook – toch tenminste de beginselen van de democratie accepteert, zegt Roudinesco in haar boeken: “Die Freud-bashers ontkennen het Onbewuste! Ze willen de psychoanalyse doen verdwijnen, stel je voor!” Reacties als die van Roudinesco – er zijn er veel gelijkaardige te vinden in de lezersbrieven aan *le Nouvel Observateur* – hebben dikwijls een bevreemdend effect: ze bestaan vaak uit niet meer dan een retorische opsomming van de sceptische kritieken, ervan uitgaande dat deze ‘voor zich spreken’ en dat de lezer de verontwaardiging zal delen over al deze ‘onbeschaamdheden’.³⁸⁰
5. Het is niet omdat ik argumenten van verschillende psychoanalytici onder één noemer breng en probeer aan te tonen dat ze allemaal variaties zijn op hetzelfde sofisme, dat ik daarmee

³⁷⁸ Jonathan Lear, interview met Jerry Adler, “Freud in Our Midst”, *Newsweek*, 27/03/06.

³⁷⁹ John Forrester, *Dispatches from the Freud wars*, 1997, p. 3.

³⁸⁰ Roudinesco is dan verontwaardigd over het feit dat het *Livre Noir* Freud “behandelt” als een “menteur, charlatan, faussaire, plagiaire, misogynne [...]” (*Pourquoi tant de haine?*, 2005, p. 9), of ze is verontwaardigd over de zogenaamde ‘vernietiging van het subject’, de deculpabilisatie van de mens, het bio-chemische materialisme van de wetenschap, de DSM (“impérialisme classificatoire”: *Pourquoi la Psychanalyse?*, 1999, p. 191)... In bepaalde gevallen raakt Roudinesco natuurlijk belangrijk aandachtspunten aan – zoals het respect voor het subject – maar haar standpunt is zo karikaturaal en zonder enig constructief voorstel dat we het moeilijk serieus kunnen nemen. Waarom zou het überhaupt de psychoanalyse zijn die het laatste toevluchtsoord voor de subjectiviteit vormt?

noodzakelijk citaten uit hun verband ruk. Het valt niet te ontkennen dat sommige verdedigers van de psychoanalyse minder extreme of meer gesofistikeerde versies van een immunisatiestrategie gebruiken dan anderen, maar ik denk opnieuw dat ik dat onderscheid op de gepaste plaatsen probeerde te verduidelijken.

6. Verschillende van mijn kritieken richten zich niet zozeer op de drogredeneringen waarmee psychoanalytici een *welomlijnd standpunt* verdedigen, maar eerder op de misleidende of onduidelijke manier waarop ze hun standpunt *zelf* voorstellen: bijvoorbeeld de Exclusiviteit van het Truïsme, de Stromannen van de Psychoanalyse, de strategie van de Uniciteit en het Argument van de Progressie. In die context is het niet legitiem om te vragen: “Hadden die psychoanalytici geen betere argumenten voor hun standpunt dan degene die u hier besproken hebt?”. Het hele punt van de kritiek is immers dat psychoanalytici hun positie *zelf* en de twistpunten met hun tegenstanders verkeerd voorstellen, hetzij door 1. de eigen theorie te vereenzelvigen met vage platitudes of algemene morele beginselen waarop ze geen aanspraak kan maken, 2. ten gevolge daarvan de critici tot groteske stropoppen om te toveren, 3. de onbestemde progressie van de eigen theorie te verkondigen en er ondertussen een *moving target* van te maken, 4. de valse indruk te wekken dat de psychoanalyse de radicale menselijke uniciteit verdedigt omdat ze zogezegd niet categoriseert of abstraheert³⁸¹.

Conclusie: wie bij voorbaat mijn argumentatieve analyse van de immunisatiestrategieën van de psychoanalyse verwerpt omdat ik ‘citaten uit hun context ruk’, zonder te expliciteren waar ik door de bocht ging en zonder aan te duiden welke degelijke argumenten ik over het hoofd zag, is bezig met wat ik – enigszins ironisch – een *meta-immunisatiestrategie* zou willen noemen.

6.4.2 De ingrediënten van een succesverhaal

Uiteraard heeft deze thesis naast de bovenstaande problematiek nog een aantal andere beperkingen. In de bespreking van de negende immunisatiestrategie heb ik de verkeerde conclusies weerlegd die sommige psychoanalytici uit het succes van hun doctrine trekken, maar ik kon dat onmiskenbare succes *zelf* niet verklaren. In de mate dat dit werk een geslaagde onderneming zou zijn, wordt deze vraag zelfs nog prangender: waarom heeft de psychoanalyse, ondanks haar totale gebrek aan empirische fundering en ondanks alle immuniserende drogredenen waarmee ze zich sinds jaar en dag in onze cultuur handhaaft, zo’n waanzinnig succes gekend? Alasdair MacIntyre schreef:

“Je ne connais pas d’autre exemple d’un système de croyances injustifiées qui se soit propagé avec autant de succès que la théorie freudienne. Comment ont-ils fait?”³⁸²

³⁸¹ Ook ander immunisatiestrategieën lijken de psychoanalyse verkeerd voor te stellen: de Cynische Socrates bijvoorbeeld door een hypocriete ommezwaai van de therapeutische pretenties door te voeren, en de Postmoderne Loopgraven en het Hermeneutische Hazenpad omdat het redelijk is om te veronderstellen dat psychoanalytici in hun praktijk wel *degelijke* bepaalde inzichten betrachten en waarheidsaanspraken maken.

³⁸² Alasdair MacIntyre, geciteerd in Mikkil Borch-Jacobsen en Sonu Shamdasani, *Le Dossier Freud. Enquête sur l’Histoire de la Psychanalyse*, 2006, p. 433.

Het intellectueel prestige van de psychoanalyse is de laatste jaren weliswaar serieus geërodeerd, maar toch stemt het tot nadenken waarom Freud, die al zovele malen is doodverklaard, tot op vandaag nog een relatief grote schare volgelingen kent. Jacques Lacan, één van die volgelingen die zelf hele generaties intellectuelen betoverd heeft, schreef dat de doden blijven terugkeren “because they were not properly buried, [...] because something went wrong with their obsequies”³⁸³ Uiteraard moeten we het gewicht van die vraag niet overdrijven, want ze stelt zich evenzeer voor het succes van bijvoorbeeld het Christendom: God is al talloze keren meer doodverklaard dan Freud, en ook *hij* doet vandaag lang niet slecht in deze ondermaanse wereld.

Moeten we veronderstellen dat *elke* zelfbevestigend en circulair systeem dat voldoende uitgerust is met clausules en strategieën om weerleggingen te vermijden een gelijkaardig succes zal kennen als de psychoanalyse? Nee, maar ik meen wel dat de uitzonderlijke vindingrijkheid van Freud en zijn volgelingen om kritieken en weerleggingen te ontduiken heeft *bijgedragen* tot hun succes. Hoe dan ook zijn de meeste historici en sociologen gelukkig afgestapt van de aanname dat de psychoanalyse haar succesverhaal *evident* aan haar diepe inzichten of wetenschappelijke doorbraken te danken heeft. De laatste jaren zijn er dan ook verschillende aannemelijke verklaringen naar voren geschoven die de triomftocht van de psychoanalyse in onze cultuur begrijpelijk moeten maken³⁸⁴. Zoals vermeld, valt het echter buiten het bestek van deze thesis om die verklaringen nader te onderzoeken.

[6.5] Epiloog

In een kernachtig artikel in het *Livre Noir*, dat misschien wel het theoretische hart vormt van het boek, schrijft Mikkel Borch-Jacobsen dat de psychoanalyse een “théorie vide” is, “une nébuleuse sans consistance”³⁸⁵: “La psychanalyse, c’est très exactement tout et n’importe quoi – tout parce que n’importe quoi.”³⁸⁶ In de metaforiek die ik doorheen de analyse van de laatste immunisatiestrategie heb uitgewerkt, zouden we kunnen zeggen dat de psychoanalyse een ‘holle theorie’ is. De pseudowetenschappelijke trukendoos waarmee ze zich heeft weten te handhaven in deze Westerse cultuur is zo gevarieerd en vindingrijk dat het niet uitmaakt *wat* we precies in dat Onbewuste steken. De decaloog van de immunisatiestrategieën die we in dit werk besproken hebben, bevestigt het verdict over de perfecte holheid van de psychoanalyse. Het feit dat immunisatiestrategieën zo’n *algemene* en arbitraire methodes zijn om redelijke kritieken *in hun totaliteit* te ontvluchten, zorgt er immers voor dat ze met hetzelfde gemak – maar uiteraard ook even fallacieus – inzetbaar zijn voor talloze andere dubieuze theorieën: wie het zinkende schip van de psychoanalyse ermee wil redden, zal onvermijdelijk van alles en nog wat in zijn kielzog meeslepen.

³⁸³ Jacques Lacan, geciteerd in Slavoj Žižek. *Looking Awry*, 1991 p. 23

³⁸⁴ Richard Webster, *Why Freud Was Wrong: Sin, Science and Psychoanalysis*, 1995; Ernest Gellner, *The Psychoanalytic Movement: The Cunning of Unreason*, 1985

³⁸⁵ Mikkel Borch-Jacobsen, “Une théorie zéro”, in Catherine Meyer (ed.), *Le Livre Noir de la Psychanalyse*, p. 180.

³⁸⁶ *Ibid.*, p. 183.

Het pseudo-wetenschappelijke karakter van Freuds geesteskind, dat zowel de besproken immunisatiestrategieën omvat als de theoretische jokerkaarten, de epistemische dubbellevens en de zelfbevestigende circulariteit van haar methode, zorgt ervoor dat we de ‘psychoanalyse’ niet zozeer moeten beschouwen als een duidelijk omljnde doch helaas gefalsificeerde theorie, maar als een soort van theoretisch pantser waarin we eender welk waardeloos idee kunstmatig in leven kunnen houden. Dit is de prijs die Freud vandaag postuum betaalt voor de uitvinding van een ingenieuze pseudo-wetenschappelijke trukendoos om zijn favoriete speeltuig tegen falsificatie te beschermen: eender wie kan er eender wat mee aanvangen.

In het sprookje van de naakte keizer zijn het de sluwe kleermakers die de ijdele keizer bedriegen. In het sprookje dat de geschiedenis inging als de ‘psychoanalyse’ is Freud het slachtoffer geworden van vestimentair zelfbedrog. Wie de kleren van de keizer echter past, kan ze zonder problemen *zelf* aantrekken, en dat is precies wat tot op vandaag blijft gebeuren. Zoals ik in dit werk heb proberen aan te tonen, wordt in het licht van een redelijke kritiek duidelijk dat achter die kleren schulde wat we verwachtten: de keizer in zijn volle naaktheid.